

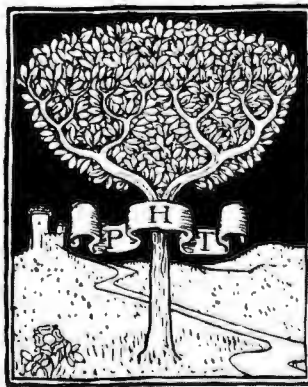
Personhistorisk
TIDSKRIFT

2010:I

Årgång 106

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Torbjörn Nilsson

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2010:1

Personhistorisk tidskrift

ANSVARIG UTGIVARE: Personhistoriska samfundet genom redaktör Torbjörn Nilsson, Samtids-historiska institutet, Södertörns högskola, 141 89 Huddinge. E-post: torbjorn.nilsson@sh.se

Medlemsavgiften är 200 kr/år. Den betalas till plusgiro 2538-7. Inbetalningskortet kommer medlemmarna tillhanda i början av året. Prenumerationsavgiften för institutioner inom och utom Sverige är 220 kr plus porto.

KONTAKT: Samfundets sekreterare Gunnel Furuland, Tomtebogatan 53, 113 38 Stockholm, 08-30 92 46, info@personhistoriskasamfundet.se. Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution är samfundets kassör, Sven-Olov Larsson, Sankt Olofsgatan 4, 1tr, 753 12 Uppsala. E-post: pht@personhistoriskasamfundet.se. Personhistoriska samfundets webbplats: www.personhistoriskasamfundet.se

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från samfundets kassör, se ovan.

REDAKTIONSUTSKOTT: Doc. Kristina Lundgren, fil. dr. Gunnel Furuland, samt redaktören.

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Vetenskapsrådet, Kungl. Patriotiska Sällskapet, Konung Gustaf IV Adolfs fond för svensk kultur och Åke Wiberg stiftelse.

TRYCK: Ljungbergs Tryckeri AB, Klippan, 2010

ORIGINAL: Matthieu Hartig, Stockholm

ATT LÄMNA BIDRAG: Manus till Personhistorisk Tidskrift ska levereras som redigerbara digitala filer i formatet Word eller Rtf. Textfiler levereras till redaktören per e-post eller på cd-rom.

Bifoga gärna några rader till vår spalt "Medarbetare i detta nummer". Fotnoter placeras efter brödtexten i dokumentet. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter skall kursiveras varje gång de förekommer i texten. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. omgärdas av citattecken. Använd alltid kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Bilder/illustrationer levereras antingen i original, per post, för inskanning vid redaktionen, eller som digitala filer i filformatet tiff (färgformat rgb, minst utskriftsformat 17x23 cm, 300 dpi). Bildfiler skickas alltid per cd-rom/dvd. Redaktionen återsänder bilder som bifogats för skanning. Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte, däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

Personhistorisk tidskrift publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

I vårens nummer av *Personhistorisk Tidskrift* berättas om en rad olika individer från skilda tidsperioder, alltifrån frihetstidens 1700-tal till nära vår egen samtid. Vi möter en ledande kooperatör som Anders Örne under 1900-talets främre del, Sveriges mest framträdande historiker från medeltid till 1900-tal vars levnadsbanor beskrivs i en ny bok, litteraturprofessorn Henrik Schück och hans maka Sigrid som får representera ett akademikeräkenskap under sent 1800-tal samt grosshandlardottern Ann-Ida som blev omsusad redarhustru Broström och som avled 1965. Ann-Idas uppväxt ger också en bild av hur en ung flicka i hennes ställning skulle uppfostras, vilka normer som föräldrar och annan vuxenvärld förmedlade kring sekelskiftet 1900. Sist men inte minst framträder häradsövdingen Mauritz Stålhandske från Finland som vid 1700-talets mitt flitigt uppvaktade riksdagen med suppliker, enskilda böneskrifter om vitt skilda frågor. Hans försök att påverka beslut både i allmänna och för honom privata ärenden illustrerar en intressant form av individuellt inflytande i tidens strängt ståndsreglerade samhälle.

På sätt och vis speglar denna blandning en ambition att förena individuella öden med frågor om vilka ramar som omslöt människor i skilda sociala skikt och under skilda perioder, frågor om vad enskilda eller grupper av människor har betytt i ett större perspektiv. Den biografiska och personhistoriska grenen av historieforskningen har stora möjligheter att utvecklas om man utnyttjar det ökande intresset för personhistoria genom att vidga ämnet, att sätta individens levnadsbana i samband med samhällets vägval.

Torbjörn Nilsson

Innehåll

Artiklar

<i>Katarina Friberg</i>	Anders Örne – teoretiker och jordnära kooperatör i det internationella rampljuset	7
<i>Ragnar Björk</i>	En historikerbok	16
<i>Herman Schück</i>	Sigrid och Henrik Schück – ett akademikeräktenskap under sent 1800-tal	26
<i>Therese Nordlund Edvinsson</i>	Ann-Ida – från grosshandlardotter Mark till redarhustru Broström	44
<i>Martin Almbjär</i>	Mauritz Stålhandskes behov av att klaga	59

Recensioner

<i>Lars Tobisson</i>	Främling i folkhemmet. Ett högerspöke ser tillbaka Av Bert Mårald	75
<i>Carl Johan Ljungberg</i>	En stridslysten drömmar. Gunnar Unger som journalist och opinionsbildare Av Anders Björnsson	78
<i>Lars Lönnroth</i>	Dörrar till främmande rum: Minnesfragment Av Olof Hägerstrand	80
<i>Björn Asker</i>	Karl X Gustav – en biografi Av Peter Danielsson	83
<i>Centerkvinnorna</i>	Kvinnor som gjort skillnad Av Fredrik Eriksson	84

<i>Erik Petersson</i>	Vicekungen. En biografi över Per Brahe den yngre. Av <i>Bo G Hall</i>	87
<i>Claes Rosenqvist (red.)</i>	Artister i norr. Bottnisk och nordnorsk teater och underhållning på 1800-talet. Av <i>Gunnel Furuland</i>	89
<i>Ingemar Nilsson</i>	John Landquist. Filosof, psykolog, kritiker. En biografi. Av <i>Åke Lilliestam</i>	91
<i>Martin H:son Holmdahl</i>	Mitt liv. I medicinens och universitets tjänst. Av <i>Åke Lilliestam</i>	95
<i>Lars O. Lagerqvist, Jan Wisébn & Nils Åberg</i>	Karl XIV Johan. Fredskungen – ett 200-årsminne. Av <i>Lars Gabrn</i>	97
<i>Jens Liljestrånd</i>	Mobergland: Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie Av <i>Olof Hägerstrand</i>	98
<i>Ulf Dinkelspiel</i>	Den motvilliga europén. Sveriges väg till Europa av <i>Åsa Casula Vifell</i>	102
<i>Staffan Heimerson m.fl</i>	Skjut inte på journalisten! 19 korrespondenters berättelser om yttrandefrihetens gränser. Av <i>Johanna Ringarp</i>	104
<i>Andreas Nyblom</i>	Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige. Av <i>Ulf Hamilton</i>	106
<i>Ebba Wachtmeister</i>	En man före sin tid. Doktor Charles Emil Hagdahl. Av <i>Lars-Erik Hansen</i>	109

Personhistoriska nyheter 110

Medarbetare i detta nummer 112

Anders Örne

– teoretiker och jordnära kooperatör
i det internationella rampljuset

KATARINA FRIBERG

Från sitt kontor på Kooperativa Förbundet (KF) vid Stadsgården blickar Anders Örne ut över centrala Stockholm. Han sitter vid sitt skrivbord med stålpenan i hand. När han återupptar arbetet med en artikel om handelsfrihet och monopolens makt, ser han i tanken ut över världen i den bistra tid som råder. Det är november 1914 och även om vapenskrumlet inte är påtagligt i den nordliga huvudstaden, så påverkar kriget både det ekonomiska och sociala livet. Förutsättningarna för internationella kontakter och internationell handel har förändrats radikalt. Världshandeln som innan krigets utbrott präglades av ett flertal länders protektionism och Storbritanniens frihandelspolitik, har förändrats. Alla aktörer var tidigare inblandade i en ekonomisk tävlan inriktad på export och övertagandet av utländska marknader oavsett om de var protektionister eller frihandelsivrare. Vid krigsutbrottet förändrades detta och alla vill nu gärna importera vad man kan kom över men ogärna exportera något.¹

Rent fysiskt märks kriget på graden och arten av verksamhet som bedrivs nere vid kajen utanför KF:s kontor. Det undantagstillstånd som många uppfattar kriget som skulle få långtgående konsekvenser, Örne anade detta redan nu sent i november när kriget bara pågått i några månader. Han är moraliskt uppbragd över det mänskliga lidande som kriget innebär, men också upprörd över att krigstillståndet fått allt förnuft att försvinna även hos maktthavare i de neutrala staterna.

Uttalanden från svenska maktthavare sedan krigets inledning har många gånger, enligt Örne, varit mycket oförnuftiga. I den artikel han skriver på är det dock främst bristen på förnuft hos redaktionerna på *Svenska Dagbladet* och *Köpmannen* som han angriper. De har nämligen utan invändningar återgivit en artikel från den tyska tidningen *Hamburger Nachrichten* där det amerikanska oljebolaget Standard Oil Company utnämns till "Handelsfrihetens bästa väktare". Örnes artikel som

Anders Örne vid sitt skrivbord på på Kooperativa Förbundet (KF) i Stockholm. Fotograf: Axel Malmström © Kooperativa Förbundets bibliotek och arkiv.

senare publiceras i tidningen *Kooperatörens* decembernummer 1914 får således, med en ironisk biton, namnet "Handelsfrihetens bästa väktare". I sin artikel kritiserar Örne de tyska publicisternas resonemang om att folkrätt bara finns om en stark makt ställer sig bakom och försvarar den, samt att Rockefeller som en sådan makt skulle vara handelsfrihetens försvarare. Den tyska tidningen har publicerat sin artikel med anledning av Nordsjöspärrningen och vill i artikeln ge Sverige och andra neutrala stater goda råd om hur de bör uppträda mot Storbritannien. Standard Oil Companys bedrift med att få ett av sina beslagtagna skepp

tillbaka från Storbritannien lyfts då fram som ett exempel på hur folkrätten åter har fått helgd. Det privata bolaget har lyckats få världens starkaste sjömakt på knä och detta applåderar den tyska tidningen. Örne beklagar den förvirrade uppfattning som ligger bakom ett sådant resonemang. Privata bolag och i detta fall ett privat bolag med så gott som monopol på oljemarknaden kan aldrig sägas försvara handelsfrihet, även om det i det aktuella fallet avvärdade en tillfällig oljebrist. Örne som känner trusternas och monopolens natur kan inte för sitt liv förstå hur man i tysk och nu svensk press kan förfäktat så oförnuftiga idéer. Örne tecknar

sedan en bild av hur ett företag som Rockefellers med sina exploateringsmetoder tar över och verkligen får så stor makt att de kan utmana staters, ja till och med stormakters självbestämmande. Hans beskrivning ligger inte långt ifrån den kritik som idag riktas mot transnationella företags makt och agerande.²

Örne hängde med i sin tid, han var nog många gånger steget före och i början av 1920-talet tog han också steget ut på den internationella arenan. Han hade då med sig i bagaget en övertygelse om att Kooperation var den rätta och brukbara metoden för att lösa de flesta ekonomiska och sociala problem. Med tiden och erfarenheter utvecklade han sina resonemang om hur detta skulle gå till i praktiken. I denna artikel följer vi honom ett stycke på vägen, från krigstid 1914 över 1920- och 30-talens turbulenta ekonomiska berg-och-dalbana fram till planeringen för en ny ekonomisk världsordning efter andra världskriget. Men först en biografi och berättelse om hur Örne blev kooperatör.

I november 1914 började Örne, efter fyra år på posten som redaktör för tidningen *Kooperatören*, antagligen känna sig varm i kläderna. Han hade lanserat och även lyckats genomdriva idén om att starta ytterligare en tidskrift – *Konsumentbladet* ett mer konsument- och hushållsinriktat organ som han själv också blev redaktör för. Han var nu känd som idédrivare (bättre begrepp än ideolog i kooperativa sammanhang) inom Kooperationen men han hade inte haft en lätt början. Hans företrädare på posten som redaktör var Martin Sundell, en man som bokstavligen talat till nästan

varje kooperativ förening i landet, hans hektiska föredragsschema var också det som till slut knäckte honom. Sundell var en man vars socialism var en hjärtats socialism som han passionerat talade om och omsatte i kooperativ verksamhet. I Sundells skugga kunde Örne inte tävla på samma villkor. Det behövde Örne inte heller göra. Han företrädde nämligen ett annat sätt att se på Kooperationens möjligheter att lösa världens problem. Själv hade han blivit övertygad om Kooperationens fördelar då han läst G. H. von Kochs Verdandiskrift "Om arbetarnas konsumtionsföreningar i England". Som student i Uppsala blev han socialist och absolutist. Han kom dock från ett bondehem i Västergötland och grundade sina ekonomiska resonemang, även efter en fil. kand. examen, i den behovs- och hushållningsekonomi som härskade i föräldrahemmet. Denna på erfarenhet grundade filosofi skulle visa sig passa som handen i handske med den kooperativa ekonomin.

Örne var som student medlem i ett kooperativt matlag, det var på så sätt han rent praktiskt kom in i den kooperativa sfären. Hans första arbete var dock som medarbetare i *Social-Demokratens* redaktion, där han arbetade från 1907 till 1910. Socialdemokrat var och förblev han och hans politiska verksamhet blev så småningom omfattande, från kommunala uppdrag till riksdagsman, statssekreterare i finansdepartementet och slutligen kommunikationsminister i Brantings andra ministär fram till 1923. Vi ska dock fokusera på hans kooperativa verksamhet. År 1910 blev han tillfrågad om han ville bli redaktör för *Kooperatören*. Sundell som varit både redaktör

och KF:s sekreterare hade då dött i lunginflammation och lungsot endast 31 år gammal. KF hade beslutat att skilja redaktör- och sekreterarposterna åt, och nu ville man veta om Örne kunde tänka sig att bli redaktör. Det ville han. Nu skulle han få chansen att utveckla alla sina idéer kring kooperationen och främst konsumentkooperationen som förnufts väg. Han liknade utseendemässigt Sundell med vakna ögon, ett vågigt hårsvall och en mustasch som passade en ung agitator och skriftlär, men intellektuellt var han en annan man. Örne var socialist och kooperatör för att det enligt honom det enda vettiga och rätta. Han var vad man skulle kunna kalla en förnufts-socialist. Inom KF verkade han som redaktör för *Kooperatören* 1910–1918 och för *Konsumentbladet* 1914–1918. Han blev även medlem i KF styrelse och 1917 blev han utnämnd till organisationschef för KF:s sekretariat. År 1926 tackade han emellertid ja till tjänsten som generaldirektör och chef för postverket och därmed slutade han sin professionella bana inom KF. Han kvarstod dock på flera kooperativa förtroendeuppdrag och skrev ofta artiklar i *Kooperatören*. Han var även medlem i Internationella Kooperativa Alliansens centralstyrelse. Det var genom denna allians som han fick de uppdrag som gjorde namnet ”Örne” känt i internationella kretsar. Sammantaget kan man säga att Örne fick inflytande och verkade på den svenska och internationella sociala, ekonomiska och politiska arenan från 1910-talet fram till sin död 1956. Hans patos var förnuft och frihet, och hans motto i livet kom från Bernhard av Clairvaux’ dikt *Mundi vanitas (Världens fåfänglighet)* ”...

Du vet ej, om en dag för dig kan återstå; gör därför goda verk så länge du kan få!”³

Han hann med många verk i sitt liv. I vilken mån de var goda verk bör väl dem de angick bedöma, de var i alla fall av många skilda slag, så skilda att hans idéer och praktik varit svårplacerade för dem som i efterhand försökt analysera dem. Han var en förespråkare för frihandel och fri konkurrens med förutsättningen att staten reglerar den så att den verkligen blev så fri som man i teorin förespråkade. Han talade samtidigt om vikten av konkurrens och om betydelsen av ett genomplanerat distributionssystem – märk väl det senare *inom* konsumentkooperationen. De som inte förstår konsumentkooperatörers sätt att resonera får inte ihop frihandelsivern med planekonomens beräkningar. Även hans inlägg i diskussionen om industriell demokrati – Örne föredrog termen ekonomisk demokrati – blir obegripliga för dem som inte känner till kooperativ idéutveckling och det faktum att det inom den kooperativa rörelsen fanns flera olika ideal för hur kooperativ bör styras och framför allt vem som bör äga och kontrollera kooperativ produktion.⁴ Örne, liksom många andra kooperatörer av hans generation i Sverige men även i Storbritannien fann det naturligt att betrakta konsumentkooperationen som en del av näringslivet och som aktör på en konkurrensutsatt marknad. De var förespråkare för fria kooperativa (ekonomiska) föreningar och ville på intet sätt att staten skulle styra dem vare sig med morot eller piska. På den internationella arenan kom dessa kooperatörer så småningom i konflikt med sina kamrater i

öst där staten och Kooperationen i flera fall sammanflätades.⁵ De kooperatörer som var kritiska till statssocialism var emellertid inte kritiska till utvecklingen av en välfärdsstat som successivt tog över en del av de verksamheter som Kooperationen initierat. De ville ha en stat som värnade om föreningsfrihet och föreningsrätt och som inrättade lagar så att kooperativ kunde verka på jämbördiga villkor med företag generellt. Vad kooperatörerna uppfattade som jämbördiga villkor överensstämde dock sällan med vad företrädare för det enskilda näringslivet ansåg.⁶ Kooperativa och icke-kooperativa företag i alla sorters marknadsekonomier verkade på samma marknad men de hade olika mål med sin verksamhet. Problemet så som kooperatörerna såg det var att spelreglerna för handel (och produktion) så som de såg ut i början av 1900-talet, försvårade utvecklingen för, eller t.o.m. existensen av, en kooperativ ekonomi. I Sverige men också i Storbritannien blev t ex frågan om kooperativ skulle betala skatt på sitt överskott eller inte en stridsfråga.⁷ Frågan om skatt på överskott eller inte illustrerar väl den skillnad i uppfattning om handels medel och mål som fanns och finns mellan kooperativa företag och majoriteten av icke-kooperativa företag. Överskottet är enligt kooperatörer ingen vinst och vinst i sig är aldrig målet med den kooperativa verksamheten. Överskottet från verksamheten ska komma medlemmarna och konsumenterna till godo genom återbäring och/eller service och tjänster. Det var som det kom att heta inom den svenska konsumentkooperationen viktigt att; ”ej

tjäna på andra men tjäna varandra”.⁸

Relationen mellan Kooperationen och staten, handelns (och produktionens) spelregler och den kooperativa ekonomin i relation till samhällsekonomin i stort, var återkommande dilemman som Örne brottades med. Örne tänkte kring dessa frågor utifrån en svensk konsumentkooperativ horisont men han gjorde det även i internationella sammanhang och med tanke på utvecklingen av internationell kooperativ handel. Som representant för KF:s styrelse och redaktör deltog han i många av Internationella Kooperativa Alliansens' (IKA) kongresser. År 1921 gjorde sin första större internationella insats. Han hade blivit ombedd av IKAs verkställande utskott att lägga fram ett förslag på ett kooperativt program för IKA. Troligen var det hans och kollegan Axel Gjörös sammanställning av sju kooperativa grundsatser för svensk konsumentkooperation som hade kvalificerat honom för detta uppdrag.⁹ Örne gav ett för honom okarakteristiskt ödmjukt intryck i sin framställan på IKA:s kongress i Basel 1921. Han gick upp i talarstolen efter det att Albert Thomas – fransk kooperatör och den första ledaren av den internationella arbetarbyrån (ILO) – hade presenterat sitt och IKA:s verkställande kommittés förslag till program och policy. Örne kunde inte eller ville inte likt Thomas presentera ett färdigt program som kongressen kunde anta eller förkasta. Istället uppmanade han de närvarande delegaterna att ta hans text med sig hem och diskutera hans förslag inom de nationella kooperativa organisationerna. Det är möjligt att Örnes förslag på detta sätt faktiskt fick större inflytande på det

program som till slut antogs av IKA:s kongress 1937.¹⁰ Örnes sätt att utifrån Rochdalepionjärernas stadgar vaska fram principer för kooperativ verksamhet är inte unikt.¹¹ Men det faktum att det slutligen blev just sju principer i IKA:s program och att de på många sätt överensstämmer med Örnes (och Gjöres) sju grundsatsar, talar för att Örnes taktik att låta delegaterna tänka på saken snarare än att på studs ta beslut, var en effektiv strategi. I sitt paper från 1921 presenterar Örne grundsatserna mot en bakgrund som mycket tydligt speglar hans grundfilosofi om kooperativ verksamhet som en behovsekonomi. Låt oss titta närmare på hans förslag.

Medan Albert Thomas förslag till kooperativt program var en appell till internationellt samarbete och en utläggning om hur kooperatörer bör bedriva internationell handel, handlade Örnes ofärdiga förslag mer om hur man skapar framgångsrika kooperativ. Man kan redan i denna text från 1921 ana att han är en förespråkare för *konsument*kooperation även om han poängterar att reglerna och målen som styrelsen för the Rochdale Equitable Pioneer Society¹² utarbetade på 1840-talet passar för alla sorters kooperativ. Det är möjligt men Örnes (och Gjöres) tolkning av dem resulterade i sådana grundsatsar som t ex ”försäljning till gängse priser” och ”kontanthandel”, medel som skapade en fungerande kooperativ handel men som rimmade illa med t ex villkoren för agrarproduktion. Det är dock inte de specifika grundsatserna utan snarare den sorts ekonomi som dessa reglerar, som är av mest intresse. Det är en behovsekonomi som Örne förankrar i böndernas eget

sätt att hushålla – märk väl inte i deras sätt att producera eller saluföra sina varor. Han menar att Kooperationen kan vidareutveckla denna behovsekonomi, kooperativen kan fungera som hushållens förlängda arm. Föreningarna ska byggas upp med kapital från medlemmarna i form av insatser men det är inte insatserna som ger inflytande över verksamheten utan medlemskapet – en medlem, en röst. Kooperativen är personassociationer till skillnad från aktiebolag som är kapitalassociationer. De kooperativa föreningarnas verksamhet ska styras av medlemmarnas behov. Dessa föreningars bas skall vara deras ekonomiska verksamhet och inte medlemmarnas skiftande intressen i politiska och religiösa frågor. Han var mycket noga när det gällde politisk och religiös neutralitet. Örne som själv hade en fot i socialdemokratien förklarade för IKA-församlingen att hans partikamrater hade svårt att förstå att Kooperationen i sig var någonting självständigt inte bara en metod för arbetarklassen att överleva till dess att statssocialism var införd.¹³ Kanske stelnade några belgiska kooperatörer på kongressen till när Örne sa detta. Ghent-modellen där kooperativ verksamheten finansierade det socialistiska partiet var en internationellt känd modell som bl a Hjalmar Branting, Örnes fd chef och partikamrat, inspirerades av.¹⁴ Örne blev en förkämpe för att Kooperationen aldrig skulle styras av någon enskild politisk inriktning. Detta betydde dock inte att kooperativ verksamhet var opolitisk. Den syftade ju till skapandet av ett ekonomiskt system där behov och inte vinst styrde utvecklingen, en ekonomi som rimmade bra med utvecklingen av en

välfärdsstat och det i sig var ju ett politiskt mål som socialdemokrater och socialliberaler verkade gemensamt för.

Örnes internationella engagemang i IKA utvecklade hans resonemang kring frihandel och han hade säkert inspirerats av Thomas' tal redan 1921. Thomas menade att Kooperationen varken kunde överta protektionisternas nationalistiska agenda eller den imperialistiska frihandelns metoder. Han föredrog dock frihandel men betonade att kooperatörer främst skulle verka för ett förbund mellan alla nationer.¹⁵ Örne såg även han den rovdrift och exploatering som oreglerad frihandel i imperialismens spår ställde till med. För Örne var det vinstbegäret som var roten till det onda. Vinstbegäret kunde få aktörer på marknaden att överta en erövrarroll inte olik den som giriga furstar i fordom tid haft.¹⁶ Alltså var det med dagens mått mätt en relativt radikal representant som svenska regeringen skickade till den ekonomiska världskonferensen 1927. Örne som vid denna tidpunkt innehåft både höga politiska och kooperativa poster hade kvalificerat sig som ekonomisk expert och han deltog även i förberedelserna av konferensen i egenskap av representant för Sverige och IKA:s verkställande utskott.¹⁷

Från 1926 och framåt arbetar Örne som generaldirektör för Postverket vilket gjorde att han trappade ner sin kooperativa verksamhet. Han var dock fortfarande flitig skribent, inte bara i *Kooperatören* utan också i andra tidskrifter och särskilt i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Hans artiklar i *GHT* sammanställde Wahlström & Widstrand 1946 till en bok med titeln

Sunt Bondförstånd. Boken dedicerades till minnet av Torgny Segerstedt. Örnes kritik av de fascistiska regimerna redan vid mitten av 1930-talet var lika stark och orädd som Segerstedts. Örne höll sig inom ramen för vad som kunde skrivas för att den tidning han skrev i inte skulle konfiskeras. Han antydde dock redan 1941 i artikeln "Människans värde" att den tyska regimen kunde tänka sig att göra sig av med människor de inte såg något nyttovärde i.¹⁸ Det som också lyser igenom Örnes artiklar på 1930-talet är hans starka tro på och hans försvar av ett demokratiskt system. Han är mån om att försvara detta system mot till hotet från fascismen såväl som statssocialismen men även i relation till förespråkarna för industriell demokrati som enligt Örne urvattnade innehållet i begreppet demokrati för att de såg det som mer än ett styrelseskick.¹⁹

Frågan om internationell kooperativ handel och frihandel fick Örne anledning att återkomma till 1946 när han åter klev upp i talarstolen på IKA-konferensen, nu i Zürich. Att han nu är en kooperatör med en gedigen erfarenhet och insyn i internationella sammanhang märks. Han delade in sitt anförande i två delar 1. Internationellt samarbete mellan nationella (kooperativa) konsumentorganisationer, 2. undanröjandet av hinder för utvecklingen av världen till en gemensam marknad. Det han lägger fram är ett fullständigt förslag som kongressen med vissa ändringar antar. Det är en deklaration om undanröjande av handelshinder, motverkan av ekonomisk och politisk nationalism, kooperativ internationell handel som en fredsfaktor samt att IKA via sin

handelsorganisation ska initiera internationell kooperativ produktion. Hans syn på *verklig* frihandel och framförallt kooperativ internationell handel som en fredsfaktor ska ställas mot bakgrunden av hans analys av de två världskrigen: att ekonomiska tävlan hade lett till militär konflikt. Örne betonar även IKA:s stöd till det nyinrättade FN och uppmanar FN att det skall verka för att höja levnadsstandarden för alla människor i världen. Det recept som Örne ger när det gäller att skapa en gemensam världsmarknad är hämtat från hans kooper-

ativa erfarenhet. Han förespråkar öppenhet. Företagsvärlden måste bli mer öppen för att man ska kunna hindra bildandet av internationella trustar och öppenhet i handelsförhandlingarna mellan länder skulle garantera mer rättmätiga multilaterala avtal.²⁰ Hans förslag ligger i linje med vad USA:s expertdelegation föreslår inför Bretton Woods-förhandlingarna²¹ så på det sättet var det inte radikalt för sin tid. Det visade sig dock svårigenomförbart, men i tanken var tiden i alla fall mogen för en förnufts-socialist som Örne.

Noter

- 1 För handelspolitik tidigt 1900-tal se Eli F Heckscher 1970. *Industrialismen. Den ekonomiska utvecklingen sedan 1750*. Rabén & Sjögren. s. 269-273.
- 2 Exempelvis den kritik mot transnationella företag som rörelsen Attacks företrädare Susan George levererar i *WTO bakom fasaden*. 2001. Ordfront. Stockholm.
- 3 Nils Thedin 1960. "Friheten var hans liv" i *Samverkan i Frihet. En bok av och om Anders Örne*. Rabén & Sjögren. Stockholm. *Kooperativa Klassiker. Dokument ur svenska konsumentkooperationens idéhistoria*. 1974. Red. Ulrich Herz, Rabén & Sjögren. Stockholm, s. 75-76.
- 4 Se avsnitt om Örnes inlägg i debatten om industriell demokrati i Christer Lundh 1987, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919-1924. 1 Debatten i Sverige*. Ekonomisk-historiska föreningen i Lund. För relationen konsument och producer inom kooperativ se Katarina Friberg, "Konsument och producent – samarbete med förhinder", i *Tvärsnitt* 4:2009.
- 5 Rita Rhodes 1995. *The International Co-operative Alliance during War and Peace 1910-1950*. International Co-operative Alliance, Geneva.
- 6 SAF var mycket kritisk till Kooperationen och KF:s ökade inflytande men kanske mest skeptisk i relation till de politiker som ville använda Kooperationen för att uppnå statssocialism. "Kooperationens plats i socialistsamhället", *Industria* 22 april 1936.
- 7 Se bl a Anders Örne 1917. "Hur bör Kooperationen beskattas? En kritisk granskning av kommunalskattigesakkunniges förslag till valmännens tjänst". Kooperativa Förbundet, Stockholm. För diskussion av denna fråga i Sverige och Storbritannien se Olof Ruin 1960, *Kooperativa Förbundet 1899-1929: en organisationsstudie*. Rabén & Sjögren, Stockholm. Peter Gurney 1996, *Co-operative Culture and the Politics of Consumption in England 1870-1930*. Manchester University Press.
- 8 Själva formuleringen "ej tjäna på andra men tjäna varandra" formulerades av Mauritz Bonow som chef för KF:s organisationsavdelning 1944. Lars Eronn 1989, *Boken om Bonow: Grundaren av Kooperativ Samhällspolitik*. Kooperativa Institutet. s. 29. Tanken om att motivationen i en kooperativ organisation var att samverka och tjäna varandra var något som redan den legendariske ledaren för the

- Cooperative Wholesale Society J. T. Michells förespråkade när han inför en kunglig kommission 1892 förklarade varför han var kritisk till det så kallade vinstdelningssystemet. Gurney 1996, s. 153.
- 9 Anders Örne 1920, *De sju grundsatserna: kooperationens program i kort sammanfattning*. KF:s förlag Stockholm. Om Gjöres och Örnes samarbete se Mary Hilson 2009, "The consumer co-operative movement in cross-national perspective: Britain and Sweden, c 1860-1939", in *Consumerism and the Co-operative movement in modern British history, Taking Stock*. Reds. Lawrence Black & Nicole Robertson Manchester University Press. s. 75.
 - 10 Herman Stolpe 1971, *Kooperationens grundsatser förr och nu*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
 - 11 Redan vid den så kallade *Inter-allied and Neutral Co-operative Conference* i Paris 1919 hade ett förslag på kooperativt program som utgick från Rochdalepionjärernas stadgar. Detta hade dock ifrågasatts av de kooperatörer som inte ansåg att konsumentkooperationen skulle ha något företräde framför andra former av kooperation. Se Albert Thomas, "Paper I Policy of International Co-operation", *Report of the proceedings of the Tenth Congress of the International Co-operative Alliance 1921 Basel*. KF arkiv och bibliotek.
 - 12 The Rochdale Equitable Pioneers Society är en kooperativ förening som startade 1844 i staden Rochdale, en halvtimmes resa från Manchester. Journalisten och agitatorn George J. Holyoake gjorde denna förening till en förebild i sin historia om den samma. Denna historia blev till en inspirationstext och Rochdale pionjärernas modell på kooperativt i blåkopia för andra kooperatörer att använda.
 - 13 Anders Öerne, "Paper II Policy of International Co-operation", *Report of the proceedings of the Tenth Congress of the International Co-operative Alliance 1921 Basel*. KF arkiv och bibliotek.
 - 14 Carl Strikwerda 1999. "Alternative Visions' and Working-Class Culture: The Political Economy of Consumer Cooperation in Belgium, 1860-1980", i *Consumers against Capitalism? Consumer Cooperation in Europe, North America and Japan, 1840-1990*. Rowman & Littlefield Publishers Inc. Hilson 2009, s. 73.
 - 15 Thomas 1921, s. 85-86.
 - 16 Anders Örne 1924 [2:a upplagan] *Kooperativismen*. i *Kooperativa Klassiker* 1974. s. 101-102.
 - 17 *Den ekonomiska världskonferensen: dess tillkomst, arbete och beslut*. 1927. Kooperativa Förbundets bokförlag. Stockholm. s 13 om Örnes roll.
 - 18 I en senare kommentar i samlingen *Sunt Bondförstånd* skriver Örne att han redan 1941 hade hört ryktena om att obotligt sjuka och invalider avlivades i Tyskland.
 - 19 För Örnes involvering i debatten kring ekonomisk demokrati på 1920-talet se Christer Lundh 1987. Anders Örne 1931, *Demokrati: Tankar om den folkliga självstyrelsens innebörd, värde och framtid*. KF:s småskrifter 1. Anders Örne 1946, *Ekonomisk demokrati: tankar över en aktuell fråga*. Ekonomiska debatten. KF förlag. Stockholm.
 - 20 Anders Örne 1946, "Paper on the International Exchange of Goods from the Consumers Point of View". *Report of the Proceedings of the Sixteenth Congress of the International Co-operative Alliance at Zürich*.
 - 21 Den 1 till 22 juli 1944 ägde förhandlingar mellan 45 av de allierade staterna samt representanter från internationella organ som IKA rum i den lilla staden Bretton Woods i New Hampshire i USA. Där diskuterade man ekonomiskt samarbete för att kunna undvika en upprepning av 1930-talets ekonomiska kris. Resultatet blev bland annat Internationella valutafonden samt en föregångare till Världsbanken. Även GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) har sitt ursprung i dessa förhandlingar.

En historikerbok

RAGNAR BJÖRK

Vid världshistorikermötet i Bukarest 1980 inrättades inom den Internationella kommittén för historiska vetenskaper (ICHS), som arrangerar världshistorikermötena, en kommission för historiografi, eller "historiografins historia" som är uttrycket på en del andra språk. ICHS härbärgerade sedan tidigare ett stort antal sådana kommissioner med specialinriktning på ett visst område av den historiska forskningen. Omedelbara, konkreta beslut i Bukarest var att snarast sjösätta två projekt. Det första var en historiografisk tidskrift, som med säte i Milano kom att heta *Storia della Storiografia*, med motsvarande titlar, också på framsidan, även på engelska, franska och tyska. Denna tidskrift har, med löpande numrering, nu utkommit med drygt 50 nummer.

Det andra projektet var att utge en encyklopedi, som ländervis skulle biografiera de främsta historikerna. Den utkom sedermera med två volymer, *Great Historians*, en för historiker verksamma före 1800 och en för tiden efter 1800. Jag fick i uppdrag att skri-

va de svenska bidragen.¹ I delen före 1800 kom Olaus Magnus och Sven Lagerbring med. I delen efter 1800 återfinns E G Geijer, Harald Hjärne, Eli Heckscher, Sture Bolin, Nils Ahnlund och Lauritz Weibull.

För *Great Historians* tillämpades den i sådana här sammanhang numer gängse synen, att de som biografieras ska ha avlidit. Bidragen skulle, i en första deadline, vara inne kring 1985. Jag kan säga, att jag avvaktade i det längsta, men till de slutgiltiga bidragen kom inte en teckning av Curt Weibull och hans gärning att höra. Han avled 105-årig 1991, samma år som den senare delen av *Great Historians* kom ut. Det som i svensk historieskrivning ofta ses som ett radarpar, "bröderna Weibull", bröts på grund av livsloppens utfall upp.

För boken *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, som med Alf W Johansson och mig som redaktörer utkom hösten 2009, tillämpades samma princip om att enbart döda historiker skulle få göra varandra sällskap i boken. Vad gäller de två större

biografiska verken i modern tid i Sverige, *Svenskt Biografiskt Lexikon* (SBL) och *Svenska Män och Kvinnor* (SMoK), inledde SBL verksamheten, för drygt ett sekel sedan, med att även ta med levande personer. Det gjorde även SMoK, som utkom i sju volymer under ett knappt decennium i mitten av 1900-talet. Den fortfarande pågående utgivningen av SBL tillämpar nu, och sedan länge, principen om ett inte bara fullbordat livsverk, utan även ett avslutat livslopp. Detsamma gäller av naturliga skäl de minnesteckningar av medlemmar, av kolleger, som fallit ifrån, som de lärda sällskapens och akademiernas egna medlemmar gör.²

När Alf W Johansson och jag under år 2006 drog igång arbetet med en antologi över ett antal svenska historiker begränsade vi oss vad gäller riktlinjer till författarna, förutom "dödsriteriet", till tre saker; liv, verk och verkan. Det skulle inte vara ett regelrätt uppslagsverk, utan våra bidragsgivare skulle få ganska stor frihet – om än inte utrymme, då man bara hade 10-15 sidor på sig – att göra en egen tolkning, analys och gestaltning. Men basinformation om historikernas liv och insatser var en självklarhet. "Liv" och "verk" är de två klassiska kriterierna, "life and letters", för litterära biografier. Men vilken "verkan" en författare eller en historiker har fått är en svår fråga att besvara. Av de två genrer eller discipliner, som boken rör sig inom, biografi och historiografi, är frågan om verkan definitivt hemmahörande i historiografin; det lärda sammanhang, som ligger bortom person, avsikt och samtid. Förutom allmän receptionsanalys bör ett försök

att bestämma verkan också ta upp frågor om fortgående genomsyrande synsätt, kontaktytor mot politik och offentlighet, referenser bakåt, med mera. Historiker har ju också kommit att "verka" på litet olika sätt; genom ett, epokgörande verk eller en samlad produktion, såsom skolbildare med teman, ledande idéer eller teorier eller som lärare och mentor.

Men för själva urvalet av historiker för antologin är det historikernas egen produktion som stått i centrum. I en av våra cirkulärskrivelser till våra bidragsgivare användes formuleringen, att historikerna som tänktes komma med skulle vara "representativa, betydelsefulla eller originella". Man kan knappast säga, att någon "icke-betydelsefull" historiker kommit med. Däremot har säkerligen ett flertal som betydelsefulla betraktade historiker inte fått plats. Och att det är att "få plats", som det handlar om, förstår man när 56 enskilda, biograferade historiker trängs på närmare 700 sidor. I *Svenska historiker* är det ett kollektiv som möter ett annat kollektiv. Dryga 40-talet författare skriver om kolleger representerande disciplinerna historia, idé- och lärdoms historia, ekonomisk historia och kyrkohistoria. De allra flesta av våra bidragsgivare är historiker, i någon variant. Bland dem som inte professionellt arbetar som historiker är det dels fråga om några med hemhörighet i angränsande discipliner, som litteratur- och statsvetenskap, och dels fråga om arkiv- och biblioteksmänniskor, liksom om publicister. Boken skulle nästan ha kunnat kallas *Historiker om historiker*.

Historiker och historieskrivning

Sett i ett större sammanhang, både internationellt och i förhållande till samhället, vad står vårt urval av historiker för? Vad är de "representativa" för? År 1973 utkom en modern klassiker, Hayden Whites *Metahistory*. Hans grundläggande idé var att historiker skriver på ett särskilt, formelartat sätt. De berättar med hjälp av så kallade troper; dvs, litterärt karaktäriserade narrativa mönster (komedi, tragedi, ironi etc).³ Vilket urval av historiker hade White gjort? Hans klassiska undersökning avsåg dels ett 1800-tal med mycket filosofi i historieskrivningen, och dels var det en elit av mycket kända och egensinniga historiker, och historiefilosofier, som han läst och tolkat; se bara – Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt, Hegel, Marx, Nietzsche, Croce. De historiker som var blott arbetare i vingården var av en helt annan sort. Visst skulle en Geijer ha platsat hos White, men många av de tränade och trägnä svenska historikerna, verksamma i arkiv och seminarierum, och som figurerar i vår bok, sysslade inte med de grandiosa perspektiven och utforskningarna. Det gjorde de faktiskt mer i Norge, kan man tillägga, där såväl historiker som *digtere* uttolkade nationens öde och ledde vägen mot frigörelsen!

Hur är det då med persongalleriet i vår bok? På ett blygsammare plan kan man ändå ställa frågan: När vi valt ut de främsta (de "betydelsefulla och originella"), har det då blivit de glansfulla, de udda, de kontextbefriade? Säger vår rad av gestalter något om det gemena historikersamhället? Både ja och nej. För äldre tid finns det knappast några vingårdsarbetare, som skulle kunna

underminera det "representativa" – som ju också var en urvalsvägledning vi använde. För decennierna kring sekelskiftet 1900 är problemet relevant. Dels var den ledande historikern då, Harald Hjärne, en säregen personlighet och dels skapade historiestudiets popularitet – en effekt av såväl tidsandan som Hjärne själv – en stor mängd av historiker, som kunde fortsätta att publicera sig, men av vilka flertalet verkligen var samvetsgranna men glanslösa återgivare av diplomatiskt källmaterial, och med en osofistikerad syn på samhället och historien. För det fortsatta 1900-talet är det än fler som kommer med i antologin, och även om antalet tjänster vid universiteten ökar, så gör inte antalet disputationer det i samma relativa mån, jämfört med perioden innan (Hjärne presiderade över ett 60-tal disputationer). Därmed blir representativiteten hos dem som kommer med i antologin förhållandevis större, och "Hayden Whiteproblemet", dvs ett fokus enbart på de karismatiska historiker som skriver "stora berättelser", mindre.

Efter 1960 ökar antalet historiker starkt, medelst disputationer och tjänster, men nu sker arbetet i projekt, och det är generellt sett en stor närhet mellan dem som leder projekten och dem som arbetar inom dem. Om än de främsta i sin generation, så var det sista dussinet historiker i antologin väl förankrade i det samtida historikersamhället.

Sett ur ett mer snävt, nationellt, eller nära, perspektiv, var hör dessa våra utvalda historiker hemma med sin gärning? Det går att sortera bland dem som till slut kom med på den ganska långa "korta listan". Alla ska

inte räknas upp här, men kategorimässigt kan man göra preciseringar. I boken görs det dock inga sådana uppdelningar.

I fråga om hemhörighet i olika perioder av historien är medeltiden, trots allt, en kulturellt "mörk" eller i varje fall karg period. Rimkrönikorna och Ericus Olai är de enda två som återfinns här. För nyare tiden, fram till 1700-talets början återfinns åtta stycken. Men för följande period, frihetstiden och upplysningen, är det bara tre som kommit med, Sven Lagerbring, Olof von Dalin och Jonas Hallenberg. Är det artonde seklet då ingen ljusets, frigörelsens och bildningens tid? Proportionerna mellan stormaktstid och frihetstid-gustaviansk tid kan tyckas litet märkliga. Det motsvarar inte den gängse bilden av kulturens blomstring. Men frihetstidens kultur var främst vittor och lärd, med naturvetenskapen, akademierna och sällskapen, och den sköna litteraturen. Historieskrivningen som etablerad genre var inte en framstående del av den världen. Historieskrivningen var som politiken, och särskilt under stormaktstiden var den kongenial med sitt föremål; tung, empirisk, statlig, auktoritativ. Dock, några av våra bidragsgivare intresserar sig för den stormaktstida historieskrivningens också retoriska kvaliteter. För 1800-talet, med begynnande professionalisering etc, finns sju historiker med – det börjar med Geijer och slutar med Hans Forssell. Det slutande 1800-talet och sekelskiftet fram till mellankrigstiden är väl representerat med historiker; en guldålder för historien, såsom den var för konst, musik och litteratur i hela Norden. Emil Hildebrand och Harald Hjärne inleder detta skede, med tio histor-

iker, som får avslutas med Nils Edén. Man ska förstås hålla i minnet att historikersamhället växte till betydligt nu. Lauritz Weibull inleder nästa skede, som kan sägas sträcka sig fram till början av 1950-talet, med hela 21 historiker. Om man inledningsvis lätt kunde hänföra historiker och lärda till ett visst politiskt eller kulturellt skede (medeltid etc) och från 1800-talets slut något sänar kunde dela upp dem på "forskargenerationer", så blev det sedan ett jämnt flöde av forskare. Detta hindrade ändå inte, att de formerade sig i samhörigheter av intressen, tematisk inriktning och kanske något av generation ändå. Skälet till att det blir en slags gräns kring 1950 är pragmatiskt. De historiker som föds efter ca 1925 har inte verkat och profilerat sig tillräckligt, och är ofta fortfarande i livet. Den yngsta, Ingrid Hammarström, föddes 1924 och dog 2005.⁴

Man kan här notera, att med ett undantag *alla* de äldre historiker, som finns med i vår bok också är upptagna i SMOK. Undantaget är ett gränsfall, men av nationella skäl. Alma Söderhjelm var verksam både i Finland och i Sverige, och har givits en plats hos oss. I fråga om överensstämmelsen med SBL är den också mycket god, men här tillkommer en komplicerad fråga om timing. Vid vilken bokstav befann sig SBL-arbetet när en framstående person dog – kunde han eller hon komma med? Och någon som nu heter på Str- må ha varit död hur länge som helst. Anders Magnus Strinnholm ska komma med i SBL, men nu när vår antologi kommit ut är denna eventuella överensstämmelse mellan boken och SBL en icke-fråga.

Vad har då dessa 56 enskilda historiker

ägnat sig åt för slags historieskrivning? Det kan gälla såväl vilket skede man skriver om, som vilken typ av tema, inriktning eller objekt man fokuserar på. Åter är det givetvis så, att preciseringar här får större relevans för senare tid; antalet historiker i de tidiga skedena är få. Ericus Olai kunde inte mycket annat än att ägna sina krafter åt medeltidshistoria. Men en nog så intressant iakttagelse är, att se när avståndet mellan historikerns egen tid och den tid som fångar forskarintresset först och tydligt vidgas. De tidiga svenska historikerna var nämligen, som oftast även antikens historiker, samtidshistoriker. Efterhand blev den främsta uppgiften för en historiker att skriva en nationell, politisk historia. Undantagen var, åter såsom under antiken, de som skrev i den historiefilosofiska genren, hos oss främst Olof Rudbeck. Ju närmare vår tid man kommer desto längre skeden av historien måste den historiker, som ska skriva den nationella historien, täcka in. Samtidigt hade man också fler föregångare att förhålla sig till, och att i någon mening gå utöver. Även om uppgiften, kallet, för en historiker – och så var det i nästan vilket land som helst – var att skriva den goda, sanna och slutgiltiga nationella, politiska historien, ter sig denna uppgift som något av en tvångströja. Storslagna ansatser, med långa linjer, nådde inte fram till historikerns egen tid. Själva denna nationalhistoriska ambition gällde ända fram till Geijer och Fryxell, två i övrigt så olika historiker. Dessa lyckades för övrigt relativt väl med uppgiften att komma fram till nutid i sina nationella berättelser. När Ludvig Stavenow – en av de få äldre svenska historiker som

genomfört regelrätta historiografiska studier – på 1910-talet utnämnde F F Carlson till den förste moderna svenska historikern så gällde det främst materialbehandlingen (källkritiskt raffineman) och omdömet (väl avvägt). Intressant nog är F F Carlson också den svenska historiker som först riktigt specialiserar sig, och specialiseringen gäller då epoken, i hans fall stormaktstiden, de pfalziska regenterna. Malmström fortsatte sedan med frihetstiden.

Den politiska historien är, inte oväntat, helt dominerande bland dessa äldre forskare. Detta är väl känt, men det kan, åter, påpekas att Sveriges historiker, och det mer än i andra länder, fokuserade på staten och dess organ, på organisation och statshandlingar, såsom diplomati. Även om många äldre historiker gjorde samhällspanoreringar, och då fick antropologiska och kulturföreteelser i blickfånget, så är det först med Eli Heckscher och Bertil Boëthius som det ekonomiska, liksom det sociala, ses som ett suveränt forskningsområde, med ett egenvärde, och inte bara som stödundersökningar till det offentliga, till att bättre förstå staten. Hans Forssell, med det finansiella, Arthur Stille, med det militära, och Ludvig Stavenow, med det kulturella, var något av gränssidare; specialiserade men med en principiell syn på staten såsom överordnad. Eftersom idé- och lärdoms-, ekonom- och kyrkohistorien hör till de historiska discipliner vi valt att ta med representanter för, så är det naturligt, att sådana forskare kommer med i samband med att respektive disciplin institutionaliseras. Men Heckscher och Boëthius var utbildade som vanliga historiker.

Man kan försiktigtvis också ställa sig frågan hur internationellt orienterade svenska historiker har varit. Rolf Torstendahl har i boken med ett kapitel där detta tas upp mer systematiskt vad gäller strömningar, teorier etc. Med "internationell inriktning" kan även avses sådant som beläsenhet, nätverk, användande av generella, övernationella teoribildningar. Här ska jag ta fasta på vilka av våra utvalda, enskilda historiker, som både har forskat och skrivit om internationella frågor. I äldre tid är Samuel von Pufendorf, med sin tyska och internationella bakgrund, litet av ett specialfall. Tydlig är historieskrivning kring breda internationella frågor hos Harald Hjärne, universalisten; liksom med andra teman genomfördes det hos honom oftast i essäns form. Med utpräglat internationella frågeställningar har Eli Heckscher, Sture Bolin, Artur Atman och Folke Dovring verkat, dvs ofta med handels- och näringsfrågor. Dessa fyra hör till dem som mer påtagligt också har deltagit i en pågående internationell diskussion. I modern tid har Hugo Valentin, Erik Lönnroth och Sven Ulric Palme haft mycket av en internationell orientering. Sten Carlsson har, trots sin huvudsakliga inriktning på svensk historia, såväl bidragit till som skapat ett omfattande nätverk med anknytning till internationella frågor, såsom emigration, migration och socialhistoriska frågeställningar, sedan fortsatta av elever.

Det biografiska studiet, slutligen, sett inom ramen för en politisk historieskrivning, har inte varit framträdande i Sverige. Symptomatiskt nog är det tre av de inkluderade kvinnliga historikerna, Ellen Fries, Lydia Wahlström och Alma Söder-

hjelm, som kanske bäst representerar den inriktningen. Den gustavianska tiden och dess persongalleri var länge en favorit bland kvinnliga historiker, även för flera av dem som inte finns med här. Förutom lärdoms- och kyrkohistorikerna har Nils Ahnlund – en bred, mer sentida historiker – låtit det biografiska få en framträdande plats i sin produktion.

Intressant nog tycks den kraftigt utvidgade historiskt-biografiska genren de senaste decennierna, såväl bland professionella som populärhistoriker, nu ha blivit en värld dominerad av män, både ifråga om föremål och vad gäller skribenter. Det avspeglas i viss mån också i de bägge antologier, *Att skriva människan*, från 1997, och *Med livet som insats*, från 2007, som utkommit på senare tid. Det krävdes ett stort jubileum (1303–2003) för att den heliga Birgitta och hennes sfär häromåret skulle något bryta detta nya mönster, inte minst genom de då många kvinnliga skribenterna.

Fyra av 56 i boken biograferade historiker är kvinnor. Andelen kvinnor i jämförbara, lärda företag ligger på motsvarande knappa 10 %. I SBL utgör i de senare volymerna andelen kvinnor 11%. Bland mottagarna av Nobelpris i litteratur och fred är nivån knappa 10%; i de andra priskategorierna är andelen klart lägre. I den andra delen, tiden efter 1800, av *Great Historians* är bara 7 av ca 700 historiker kvinnor, alltså 1 %. Men, av de drygt 200 bidragsgivarna till *Great Historians* är närmare 25 % kvinnor. I *Svenska historiker* har sju kvinnor författat åtta bidrag, och 36 män har författat 49 bidrag. Procentandelen kvinnor i de bägge kalkylerna är 15–20 %.

Professionaliseringen under 1800-talet missgynnade kvinnor. De aristokratiska och småningom borgerliga salongernas elit av spirituella amatörer hade plats för kvinnor, i en blandat privat och offentlig miljö. Universiteten kom ursprungligen till för att vara yrkesutbildningar, som för läkare, jurister och präster. Även om universiteten under 1800-talet blev friare i förhållande till Makten, till staten, så blev nu även den filosofiska fakultetens discipliner mer av yrkesutbildningar, för förvaltning, skolväsende etc. Detta gynnade såväl män som manlighet. Till dessa professionaliserade utbildningar, med examen, hade bara män tillträde. Seminarier och nationsliv – en ny typ av halvoffentliga miljöer – liksom exkursioner, föreningar, matlag och tillställningar konstituerade, nu också tillsammans med värnplikten, en typ av manliga miljöer, som enskilda ynglingar tidigare inte erfarit. Miljöer under studietiden innebar nätverk i yrkesliv och karriär. Denna utbildning för "män i staten" kom också att få som konsekvens forskning om "män i staten", om makt, diplomati och ledarskap i historien. Detta är ett påtagligt mönster i uppsättningen av historiker i antologin.

Samtidigt innebar de kategorier av yngre män, som strömmade till universiteten, och till historiestudiet, mot slutet av 1800-talet en klassmässig utjämning bland dessa män. Likheten inför den professionella kunskapen, kompetensen och argumenten blev dessa mäns främsta socialt emancipatoriska upplevelse. Betydligt mer än hälften av historikerna i *Svenska historiker* formades i denna tid, i dessa miljöer. Det präglade deras intressen, deras val av forskningsom-

råden och perspektiv. Det sociala uppstignandet inom universiteten innebar också, att söner till bönder och handlare frimodigt värderade och gav omdömen om kungligheter och aristokrater i statsledning och på slagfält i det förflutna.

Historikernas verk – klassiker?

Harald Hjärne var en av de mest framstående historikerna, men i hans produktion finns det inget enskilt verk, som vidimerar det. Ingen klassiker här.

I mars 1923 kallades Salomon Henschen, neurolog vid Karolinska Institutet till Lenins sjukbädd. Sonen, patologen Folke Henschen, följde med sin äldre far. Till följd av de kontakter Henschen jr då etablerade inbjöds han till Moskva i samband med Ryska Vetenskapsakademiens 200-årsjubileum 1925. Dit kom en stor del av Europas vetenskapliga elit. En kväll knackade det på dörren till Henschens hotellrum. Utanför stod John Maynard Keynes, som yttrade: "Professor Heckscher, I should like to speak with you!". Det var inte enda gången Folke Henschen förväxlades med Eli Heckscher.⁵

Keynes kände redan då till Heckscher och genom att söka möta denne i Moskva föregrep Keynes på sätt och vis Heckschers senare berömmelse för sin produktion, främst med den internationella klassikern *Merkantilismen*, som kom 1931 och snart blev översatt.

Bland de verk som svenska historiker har åstadkommit, så är Heckschers merkantilismstudie ett av de få med något av klassikerstatus. Det är inom filosofin och sociologin som man återfinner klassiker.

Med det kan avses såväl enskilda verk som forskare med livskraftiga teser. Med Aristoteles och Marx, med Hobbes och Hegel, med Descartes och Weber för man en fortgående diskussion. De och deras teser hör till dessa discipliners identitet. De studeras som utmaningar mer än som arv. Verken lever i kraft av sina teser och teorier, inte av det empiriskt-historiska underlag, som kom till användning när tankarna formulerades. Det är det senare som i första hand är den historiska forskarens värld, med de specificiteter som för filosofer eller sociologer är blott illustrationer eller utanverk. En historikers klassiker kan inte ha de egenskaperna. Deras status måste bygga på att de kan uttrycka sin egen tid, sitt eget sammanhang. Många av historikerna i antologin har skrivit kända verk, som de också är starkt förknippade med, men som inte läses eller diskuteras idag, annat än som ämnets inre arv och tradition.

Det är inte bara den omständigheten, att historikernas identitet och uppgift varit i grunden icke-teoretisk, historiskt specifik och förankrad, utan också att ramen för deras undersökningar varit nationellt avgränsade, något som inte var fallet för filosofer och sociologer. Det är de historiker som med sina verk rör sig i gränstrakterna mot det generella och övernationella, såsom ekonomhistorikern Heckscher, liksom på sitt sätt fantasten Rudbeck, de som vänder sig utåt, mot det internationella, som äger klassikerns potential.

Avslutning

Ska ett ämnets företrädare skriva sin disciplin

historia? Ska historiker skriva historio-grafi? När olika icke-humanistiska ämnens historia ska skrivas blir det inte alltid så bra, om man "gör det själv". Idé- och lärdoms-historikern kan och bör skriva disciplin-historia och personhistoria. Den kompetensen får även den ordinäre historikern anses ha.

Hur ska ämnets historia skrivas? Det bör göras på flera olika sätt. I samband med en våg av vetenskapsteoretiskt intresse på 1960- och 70-talen – kom ihåg paradigmdebatten! – ökade också intresset för disciplinernas utveckling, dels teoretiskt men i ökande grad dels också institutionellt och inriktat på ämnets stora gestalter. Samlat pekade detta fram mot självreflektion och frågor om identitet.

En kollektivbiografi som *Svenska historiker* är inte bara ett ytterligare, utan också ett närmast oprövat, sätt att skriva disciplinhistoria.

Men när nu denna antologi över ett drygt 50-tal framstående historiker, och med många medarbetare, kommer ut så är det också i en tid då den blir del av tre olika strömningar, med i tiden tilltagande styrka:

I. *Det biografiska*. Förutom de professionella historikernas försiktiga steg mot ett genomfört biografiskt angreppssätt, så har det populärhistoriska intresset för historiska gestalter ökat dramatiskt.

II. *Det historiografiska*. Med en bland forskare i humaniora allmän förflyttning mot en mer relativistisk syn på det förflutna och på historisk kunskap, så får den historiografiska principen eller ingången genomslag (inte "vad hände egentligen?", utan "hur såg man eller ser man på det som, kanske,

hände?"). Tre riktningar kan urskiljas:

- en *analytiskt-historiografisk* inriktning, med inspiration från vetenskapsteori och med begreppsanalys;
- en *professionaliseringsinriktning*, där sådant som nätverk, skolbildning, förvetenskapligande är dominerande begrepp;
- en *historiebruksinriktning*, rörande frågor om minneskultur och historieförmedling, som knyter an till etnologi, receptionsstudier, retorik och didaktik, medieteorier och offentlighet.

III. *Den kollektiva insatsen*. Forskningens organisering på ett kollektivt sätt fick på 1960- och 70-talen sitt typiska uttryck i forskningsprojektet. Men idag är de kollektiva formerna annorlunda. I takt med tiden – såsom i arbetsliv och i brottets värld – organiseras team för särskilda uppdrag, där specialister på olika tekniker och frågeställningar kallas in, och efter utfört arbete löses

gruppen upp. Jubiléer uppmärksammas på det sättet med forskningssatsningar; det gäller såväl för individer (Birgitta 2003, Linné 2007) som händelser (unionsupplösningen 2005, märkesåret 2009). De inbjudna specialisternas tillfälliga samarbete får en kreativ, tvärvetenskaplig effekt.

Något av denna kollektivets mångfald av ansatser kännetecknar även *Svenska historiker*. Få av författarna är specialister på historiografi. Danske Thyge Svenstrup skriver om Lauritz Weibull, tyske Stefan Troebst om Artur Attman och finska Marja Engman om Alma Söderhjelm. Vissa av bidragsgivarna betonar verk, andra mer verkan. En del genomför en retorisk analys, andra identifierar skolbildningar och nätverk, och andra åter lämnar sina bidrag till en tidigare väl prövad genre i svensk historieskrivning, omvärderingen. *Svenska historiker* öppnar flera nya perspektiv, men visar också på att mycket mer finns att göra.

Noter

- 1 Huvudredaktör var den rumänske historikern Lucian Boia. *Great Historians* utkom på det amerikanska förlaget Greenwood Press, som delvis specialiserat sig på encyklopedier. Från rumänskt håll lades till historikerna också arkeologer, och de svenskar som då kom med var Oscar Montelius och Nils Åberg.
- 2 Till de mest imponerande hör *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, med utförliga biografier och bibliografier. Den anglosaxiska traditionen på området "obituaries" är en väl utvecklad genre.
- 3 I början av 1990-talet kontaktades jag av ovan nämnda *Storia della Storiografia*. Man ville göra ett temanummer rörande receptionen av Hayden Whites *Metahistory*. Jag kunde bara svara, att det i Sverige inte var fråga om just någon reception alls. Det var det inte i den meningen att man diskuterat hans teser, om att historiker skriver i sådana olika troper. Det var heller inget mottagande i den meningen att den gängse historikern tagit till sig detta som ett ideal och börjat tolka och återberätta historiska skeden på det sättet. I en tidigare artikel, från 1966, hade White uppmanat historiker att modernisera sig på samma sätt som litteraturen gjort; från 1800-talets realism hos Dickens och Balzac, ett berättarmodus som då också historiker använde, till, åtminstone, den fragmentariserande framställningen hos Joyce. Jag kanske skulle ha kunnat svara annorlunda på förfrågan idag, då "berättelsen" fått en minst sagt omhuldad status, avlösande "diskurs" som den mest frekventa typen av förståelse av kunskap och framställning. I detta ligger också en slags teoretiskt motiverad potential för berättelsen också om människor och deras tid; biografien som arketyper för "berättelsen".
- 4 Det finns givetvis gränsfall i sin tid; och hur läget är när denna artikel går i tryck är, åter, ingenting att spekulera i.
- 5 Folke Henschen, *Min långa väg till Salamanca* (1957), s 253.

Sigrid och Henrik Schück

– ett akademikeräktenskap under sent 1800-tal

HERMAN SCHÜCK

1800-talets senare del är i vårt land en tid av universitetens tilltagande betydelse, vetenskapens professionalisering och ett ökat allmänt bildningsintresse. Det är fortfarande en manlig värld, där kvinnorna är mindre synliga. Akademikernas hustrur var bildade kvinnor, som stod för hushåll och barnens fostran, men också var sina mäns intellektuella och känslomässiga partner, ofta med knappa ekonomiska tillgångar. Någon jämställdhet i yttre mening kunde dock inte finnas där den äkta mannen var 'målsman' icke blott för barnen utan också för hustrun. Till detta kom att familjens arbetsinkomster härrörde från mannens sysselsättning. Att komma nära ett sådant äktenskap är i flertalet fall inte möjligt: makarnas dagliga samvaro har inte efterlämnat spår.

Särskilda förutsättningar finns att följa Sigrid och Henrik Schücks inbördes förhållande under 1800-talets två sista årtionden. De ligger i den äkta mannens arbetsvanor. Nästan varje år tillbragte Henrik Schück en

eller flera månader av sommarhalvåret med studieresor, främst i England, Frankrike och Italien. Hemma i Sverige tog han inte del i familjens sommarvistelser utan arbetade hemma eller i biblioteken i Stockholm och Uppsala. En tät brevväxling blev följden.

En skildring av deras inbördes förhållande utifrån breven dem emellan har dock sina givna begränsningar. En sådan är att årstiden oftast är sommar, inte vanlig arbetstid. En annan, och viktigare, är att det nästan helt är fråga om Sigrids brev till Henrik. De har, så vitt man kan döma, fullständigt bevarats av mottagaren, senare i tidsföljd samlats i kapslar 'Bref från min hustru' (hos författaren). Henriks motsvarande brev saknas helt intill 1890 och är senare ojämnt förekommande. Att han var en flitig korrespondent framgår av Sigrids brev. Men till skillnad från hennes i yttre och inre mening välskrivna epistlar tycks hans bidrag främst ha bestått i meddelanden om vistelseort och förehavanden på svärlästa brevkort. – Han sparade sin

skrivförmåga till andra ändamål. – Talande är Sigrids reaktion på ett (nu saknat) brev från Italien 1884: ”Nu får du ej urskulda dig att du ej kan skriva brev, ty jag trotsar att någon kan göra det bättre än du gör.” Emellertid omöjliggör inte förlusten en skildring av makarnas liv. Dels torde Henriks bidrag ha visat sig mindre givande, dels kan av hennes brev ofta utläsas vad hon senast fått läsa. Att Sigrid därmed får ett känslomässigt försteg är dock ofrånkomligt.

Självklart är att de dagliga rutinerna inte omtalas. Men påfallande är hur litet Henriks forskning och författarskap berörs. Med dessa begränsningar och med förbehållet att Sigrid Schück, likaväl som Henrik, är en originell individ, inte en tids- och samhällstyp, kan hennes upplevelser, känslor och tankar säga mycket om en tid som känns både avlägsen och nära.

Sigrids familj Féron hörde hemma i Maubeuge vid Frankrikes gräns mot Belgien. Två bröder hade därifrån begett sig till Stockholm. Den äldre, skomakaren Louis Joseph, hade två söner. Den yngre Louis Constantin Féron, född 1828, blev guldsmed, ’juvelerare’ med tidens språk. 1851 övertog han sin principal Gustaf Möllensborgs firma, Drottninggatan 14 (med bibehållet namn). Samma år gifte han sig med sin farbrors fosterdotter Fredrika Juliana (Julia) Féron, året yngre än han själv. De fick en stor barnaskara: 1853 Hilmer, 1854 15/12 *Sigrid Charlotta*, 1856 Constance, 1858 William, 1861 Carl, 1864 Elisabet.

Constantin Féron var en framgångsrik företagare. Möllensborgs var ’kungl. hovleverantör’ med egen verkstad och stor

försäljning av matsilver och smycken, också hedersgåvor i tidens utsmyckade stil. Dock nöjde han sig inte härmed. Han var ivrig konstsamlare – kund hos Bukowski – och spekulant på huvudstadens livliga fastighetsmarknad.

Constantins syster Theresa Josephina levde i enklare villkor, gift med firmans verkmästare Lorentz Gustaf Sjöberg. Båda makarna dog tidigt. Förmyndarskapet för döttrarna Julia och Anne-Charlotte åtog sig deras morbror Constantin Féron. Sonen Ernst, senare välkänd tandläkare, upptogs som fosterson i vänfamiljen Huselius. Barnen Sjöberg blev ett slags halvsyskon till sina kusiner Féron.

Deras far hade ingått i en stor syskonkrets, barn till juveleraren Lars Sjöberg och Charlotta, född Wahlgren. Äldst av deras åtta barn, född 1817, var Laura Johanna. Vid vuxna år betecknas hon som ’chorsångerska vid Kongl. Teatern’, således medlem av operakören, och bosatt med sin mor, som levde ända till 1878, Laura var ogift men stod i ett förhållande till den (ogifte) judiske grosshandlaren Adolf Schück, född 1816, innehavare av textilfirman H. Schücks Enka och bosatt på dennas adress Storkyrkobrinken 9.

På Brunkebergs hotell – vanlig födelseplats för barn med ’okänd fader’ – födde Laura Sjöberg 2 november 1855 det gossebarn som fick namnen *Johan Henrik Emil*. Adolf Schück gjorde dock ingen hemlighet av sitt faderskap. Men oaktat sedan 1863 ’blandade’ äktenskap mellan kristna och mosaiska trosbekännare var tillåtna, kom något sådant inte på fråga mellan den i för-

samlingen betrodde, son till dennas store man Heyman Schück, och den enkla kvinnan i ett utsatt yrke. Till Storkyrkobrinken tog Adolf Schück inte mor och son, men placerade dem jämte Lauras mor i det hus Regeringsgatan 35, som han 1865 förvärvade.

Adolf Schück var angelägen om sin ende ättlings fostran och förde in honom i sitt judiska släktumgänge. Martin Lamm (1880–1950), Henrik Schücks främste lärjunge och nära vän, har (i outgivna minnesanteckningar) omvitnat hur hans farmor Henriette Lamm, f Meyerson (1830–1911), dotterdotter till Heyman Schück, varit icke så litet av en mor för sin tjugofem år yngre kusin Henrik Sjöberg, och hur hans far Herman Lamm (1853–1928) var dennes nära vän sedan barndomen. Som andra 'bättre mans barn' sattes Henrik sjuårig i den närbelägna Nya Elementarskolan, som han dock lämnade vid fjorton års ålder, för att sedan få privatundervisning intill studentexamen som suttonåring.

Adolf Schück, som dragit sig tillbaka från firman och levde som rentier, känd och uppskattad i Stockholms borgerliga sällskapsliv, tog sommaren 1869 med sig sonen på en hälso- och nöjesresa till kurorten Marienbad i Böhmen med avslutande Rhenfärd – kanske för att närmare lära känna honom. Ett år senare gjorde han 54-årig sitt testamente. Som arvinge insatte han sin son Henrik, som borde antaga familjenamnet Schück. Honom tillföll fastigheten Regeringsgatan 35, ett belopp motsvarande in-teckningarna i denna, ytterligare 50 000 kronor samt lösöret, varemot han ålades att sörja för sin mor. Året därpå, 1871, avled

Adolf Schück hastigt, troligen i en hjärtinfarkt.

Henrik Sjöberg var således kusin till de nämnda barnen Sjöberg, vilka i sin tur var kusiner – och mer än så – till barnen Feron. De bodde inte långt från varandra, och det är tydligt att Sigrid Feron tidigt lärde känna den knappt året yngre Henrik, särskilt under somrar i det av stockholmarna så omtyckta Vaxholm. De var konfirmationskamrater i Klara kyrka, där de omsider vigdes till äkta par.

Den Henrik Schück, som hösten 1873, ännu inte artonårig, efter studentexamen begav sig till Uppsala, var således en ovanligt välbärgad student, låt vara ännu under förmyndare. När han därtill ansågs ha en tilltalande yttre och inre person kan det inte förvåna att makarna Feron med välvilja såg den allt varmare vänskapen mellan honom och dottern Sigrid.

Om Sigrid Feron intill tjugooårsåldern kan ytterst litet sägas. Som andra borgerliga flickor hade hon gått i privat flickskola. Franskorieringen var tydlig. Hon berättade för mig, hennes barnbarn, hur eleverna vid fransk-tyska krigets utbrott 1870 sattes att 'repa charpi' (linneskav) för sårade fransmän. Hennes senare sysselsättning som vuxen dotter av en välbärgad familj framgår rätt väl av de tidigaste breven till Henrik Schück.

Från hösten 1877 finns två brev till "min egen älskade Henrik". De kan tyckas svara mot tidens romantiska ungflicksklichéer. Sigrids föräldrar gläder sig med henne över den ännu 'hemliga' förlovningen. Själv bävar hon inför offentliggörandet av deras kärlek.

Sigrid Feron (senare Schück) som ung dam

Han är så lärd; själv vet hon så litet men vill lyssna och lära. Missförstånd beror på att hon inte lärt att klart uttrycka sina tankar.

Från förlovningsåret 1878 finns 44 korta brev av Sigrids hand, med uppehåll för juli-augusti då de möttes i Vaxholm. Eljest var mötena glesa, då Henrik ogärna lämnade Uppsala och Sigrid kunde resa dit endast i sin fars eller i Henriks mors sällskap. Breven återger den ofta påfrestande situationen: mötena gav inte alltid vad hon hoppats, och hon hade svårt att förklara sig. En glimt av hans uppsalaliv hade hon dock fått och lärt känna hans vän sedan pojkkåren Ernst Meyer. Sin egen tillvaro finner hon inte värd att tala mycket om: promenader med väninnor, visiter, besök med pappa på utställningar av konst och konsthantverk, umgänge med familjerna Huselius, Lindström och Söderström (som hon visste att Henrik fann ointressant). Hon handarbetar, men förefaller inte taga del i hushållsarbetet.

Fru Julia Feron led av reumatism. Husläkaren anbefalldes vistelse på det sydnorska kurhotellet Madum, och detta i sällskap med Sigrid som hade perioder av "ryggvärk och nervositet". Tydligt var detta inte första besöket: Sigrid kunde erinra Henrik om för dem båda kära ställen. Halva sommaren tillbragtes där med promenader, utflykter, konversation och musicerande. Hon läste pliktskyldigt Paludan-Müllers tanke-digra versepos Adam Homo, som Henrik satt i hennes hand.

I Vaxholm blev sedan familjen Feron kvar i sitt hus till mitten av september, och Sigrid kunde prisa de allt kallare baden. Åter i Stockholm studerade hon och hennes väninnor engelska för en 'miss'. Henrik

uppvaktade sin fästmö till hennes 24-årsdag med underrättelsen att han fullbordat den omfattande filosofie kandidatexamen och därmed framstod som en respektabel brudgum.

Ty nu skulle det bli stort bröllop. Hovjuveleraren unnade sin äldsta dotter allt gott. Breven avhandlar dyra tyger för gardiner och möbler i den hyrda lägenheten i Uppsala. Tydligt utlovades åt Sigrid ett årligt underhåll; hennes make hade ju ingen tjänst. 24 april 1879 vigdes Sigrid och Henrik i Klara kyrka.

Bröllopsresan gick till London. Sigrid fick ensam återvända, ty Henrik fortsatte till Skottland, hans favoritförfattare Walter Scotts hemland, för att sedan återvända till London och i British Library (i British Museum) samla material för sin blivande avhandling. Sigrid hade begett sig till sina föräldrar i Vaxholm och följde dem sedan till Stockholm. Henrik tog sig god tid, fortsatte till Paris och kom hem i oktober via Belgien och Holland. Först då tog det unga paret sin bostad i Uppsala i besittning. Ett villkor för detta var att de hade en duglig 'jungfru'; Sigrid var ännu helt ovan vid hushåll. Hon var nu i framskridet havandeskap. 6 februari 1880 nedkom hon med två flickebarn, *Elsa* och *Gerda*.

Breven sviker när makarna är tillsammans. Först i augusti skriver Sigrid från Lysekil, modernt som badort. Henrik har farit hem men efterträtts av hennes något år yngre syster Constance. Tvillingarna är inte med utan i sina 'madamers' – ammors? – vård. Sigrid är trött, åter med barn. 19 februari 1881 föddes *Ester*.

Vid värterminens slut avlade Henrik

licentiatexamen i litteraturhistoria, filosofi och nordiska språk. Han for åter till England, nu för att på British Library i London arbeta för sin doktorsavhandling. Sigrid tillbragte sommaren med de tre barnen i Vaxholm. Hon försäkrade att de hade det utmärkt, men händelseöst, omskötta av deras båda mödrar. Nio månader efter Henriks hemkomst föddes 4 maj 1882 *Harriet*.

En månad dessförinnan försvarade den 26-årige Henrik Schück sin avhandling 'Hufvudriktningarna inom femtonhundratalets engelska renässanslitteratur I', vilket ledde till hans förordnande som docent i litteraturhistoria. Strax efter promotionen gav han sig åter ut för studier: först i London, sedan i Paris. Sigrid, nu med fyra små barn, bodde hos föräldrarna, först i Vaxholm, sedan i Stockholm. I september återupptogs livet i Uppsala.

Sommaren 1883 blev de föregående lik i det att Henrik återupptog sina forskningar i London. Men Sigrid, än en gång med barn, kom inte iväg till Vaxholm förrän efter midsommar. Hon blev kvar i Stockholm med den svårt insjuknade tvååriga Ester. En följd av brev vittnar om hur hon led med sitt barn som tycktes hotat till förstånd och liv. Mormor tog hand om Elsa, Gerda och Harriet i Vaxholm, medan syster Constance bistod i vården av Ester. Henrik kom hem, men satte sig snart att arbeta i Uppsala. 27 augusti föddes ännu en flicka, som fick namn efter farmor Laura, men kallades *La*.

Redan i april 1884 gav sig Henrik ut, denna gång på en vidare resa. Han föreläste i Kristiania (Oslo), fortsatte till London, till Paris och till Italien, där han i Rom

och Neapel hade sällskap av Ernst Meyer. Humöret började lågt – Norge och norr-männen passade honom inte – men steg ju längre söderut han kom. Sigrid prisade hans ovanliga brevskrivande och var i sina brev oföränderligt förstående, unnade honom vila, nöjen och upplevelser. – Detta Henriks första Rombesök skulle följas av otaliga andra genom livet och ge upphov till det stora verket 'Rom. En vandring genom seklerna'. (1912, 1914).

Sigrids sommarliv i Vaxholm såg helt annorlunda ut: "Vid 10 tåga vi alla ut i skogen och stanna där till 3. Vi hava frukost med oss, så vi kunna äta ute, och hängmattor då både Ester och Harriet få taga sig en eftermiddagslur." – Att en barnjungfru deltog kan förutsättas.

I juli återkom Henrik, men till Uppsala. 25 september föddes den sjätte flickan *Ellen*.

Men denna höst hade även Henrik sin nedkomst, nämligen med den 446 sidor starka 'William Shakspeare. Hans lif och värksamhet. En historisk framställning', frukten av tre års arbete. Boken var tillägnad hans tidigare lärare estetikprofessorn Carl Rupert Nyblom, men vände sig som 'historisk' uttalat mot estetiken som empirisk vetenskap.

Äktenskapet var nu inne på sitt sjätte år och hade lett till sex flickors födelse. Redan detta väcker frågor, så mycket mer som fortsättningen visar att makarna inte var främmande för barnbegränsning. Det är svårt att undvika tanken att för Henrik drömmen om en son varit styrande. Han var knappast 'barnkär', men den son han till sist fick blev honom kärast, näst Sigrid. För

hennes del må det räcka med att hänvisa till hennes obetingade lojalitet med sin äkta man.

En förutsättning var dock deras goda ekonomi. Henrik, med hus i Stockholm och kapital, men som docent utan egentlig inkomst, hade råd till långa resor och vistelser utomlands. För Sigrid stod föräldrahemmet på Drottninggatan och i Vaxholm öppet; hennes underhåll tycks ha bekostat hyran i Uppsala. Barnen drog ännu inga stora kostnader. Henriks docentkolleger som nämns i Sigrids brev: latinisten O A Danielsson, nationalekonomen David Davidson, nordisterna Adolf Noreen och Fredrik Tamm, var alla ännu ungarlar. Ett viktigt undantag var Henriks vän och kompanjon Lars Aksel Andersson, amanuens vid universitetsbiblioteket ('Carolina'). 'Laxens' unga hustru Hildur blev Sigrids nära och kära vän för livet. Själv med en barnaskara är hon i breven den som ger en hjälpende hand vad det än gäller.

Henrik, utan egen familj utöver sin mor, var tidigt van att reda sig själv och disponera sina tillgångar. Hans val av engelsk litteratur som studieobjekt ligger i linje härmed. Sigrids situation med långa perioder som 'gräsänka' och med starka band till föräldrahemmet var långtifrån ovanlig. Hon accepterade att den äkta mannen utgjorde normen. Några radikala åsikter i tidens 'kvinnofrågor' visar hon inte.

Henriks 'engelska' period var nu avslutad, och han vände sig till den äldre svenska litteraturen. Det innebar ett uppehåll i resandet: somrarna 1885, 1886 och 1887 tillbragte han på Carolina i Uppsala och på Kungl. Biblioteket i Stockholm, med

sporadiska, korta besök hos familjen i Vaxholm. Sigrids brev är därmed kortare och mindre talande. Men från det sista året är de ofta ledsna: hon känner sig bunden av sina sex barn och saknar honom; hennes äldre bror Hilmer är allt svårare psykiskt sjuk; Henriks mor har svårt att få in hyrorna från deras hus i Stockholm; hennes tilltro till sin fars omdöme har rubbats.

Året 1888 blev för makarna Schück krävande. Anledningen var visserligen glädjande. Universitetet, som inte beviljat Henrik Schück något docentstipendium, hade tilldelat honom sitt statliga resestipendium. Detta innebar ett krav om sju månaders utrikes studier – knappast tänkt för en sexbarnsfar. Henrik gav sig iväg på nyåret och kom hem vid augustis början. Sigrid hann skriva fyrtio brev.

För Henrik, som helt satsat på en akademisk bana, nalkades nu avgörandet. För honom kom blott två tjänster ifråga: lärostolarna i estetik med konst- och litteraturhistoria i Uppsala och i Lund. Dessvärre hade han endast ägnat sig åt litteraturhistoria. Carl Rupert Nyblom i Uppsala, hans egen lärare, hade tio år kvar till pensionsgränsen, medan Gustaf Ljunggren i Lund stod inför denna. Alltså inledde Henrik Schück sin stipendieresa med att göra sig känd i det främmande Lund.

Sigrids bekymmer infann sig omedelbart. Hon hade följt Henrik till Stockholm med barnen och funnit "stackars pappa" hovjuveleraren pressad av krav; några pengar för henne fanns inte; får hon ta ut på Henriks konto för hyran? – I fortsättningen förefaller hon ha saknat egen eko-

nomi, vilket även i det bästa samförstånd var besvärande.

Henriks resprogram förde honom närmast till Köpenhamn, Berlin och Wien. Han var att börja med i dyster stämning, kände sig ensam och fantiserade om Sigrids sällskap. Hon däremot hade fullt liv omkring sig. Mormor och farmor kom upp från Stockholm till flickors födelsedagar. Hon hade engagerat Adolf Noreens unga hustru Emilia att läsa och räkna med de äldre flickorna. Hon hade varit i Stockholm till sin fars 60-årsdag och rörts av de gamla arbetarnas hyllning – en sista ljusglimt. Deras vänner i Uppsala tog hand om henne: Adolf Noreen och Artur Bendixson, Henriks vänster-vänner, hade förmått henne att följa dem att lyssna på Björnstjerne Björnson. I sitt korståg i den manliga sedlighetsfrågan hade denne nått Uppsala med sitt föredrag 'Engifte eller månggifte'. Sigrid kände Henriks antipati mot honom. Själv delade hon inte Björnssons åsikter men njöt av hans talekonst.

Som vanligt steg Henriks livsandar ju längre söderut han kom. Han var nu i Rom och vandrade i Albanerbergen. Sigrid tackar för hans "av kärlek och levnadslust så jublande brev. Det är i sanning en ljuv känsla att vara så älskad efter nio års sammanlevnad. Vid tanken därpå känner jag också ofta en oemotståndlig längtan efter att få skynda till dig." Dock, de hade inte råd till några utsvävningar. Hennes dagar var fyllda av sysselsättning, men nätterna var svåra.

Men det var inte lätt för de båda makarna att under ett drygt halvårs skilsmässa hålla jämna steg i känslor och tankar. Henrik

hade fortsatt till Sicilien och övervägde att besöka Grekland för att studera den målade antika skulpturen, och därmed vidga sin kompetens för professur. Så slog han detta ur hägen: de borde släppa tanken på professur och bosätta sig i Stockholm. Sigrid svarade att hur som helst var det billigare att bo kvar i Uppsala. Så mottog Henrik motvilligt uppdraget att – som student! – jämte Nyblom företråda sitt universitet vid Bologna universitets 800-års jubileum. Där fick han av Nyblom veta att denne och Ljunggren var ense som att Henrik Schück var klart överlägsen andra tänkbara kandidater. Så började livsandarna åter stiga.

Sigrids bekymmer var substantiella och överhängande. De gällde i först hand hennes familj Feron. Där låg "åska i luften". Hovjuveleraren var helt ur gängorna och lät det gå ut över sina närmaste. Äldste sonen Hilmer var intagen på Ulleråkers sjuksjukhus, där Sigrid besökte honom. Sonen William, en av 'opponenterna', hade återkommit från målarstudierna i Paris utan den stora framgången. Fru Julia fick plötsligt veta att det kära huset i Vaxholm måste hyras ut till sommaren. Vart skulle Sigrid och barnen då ta vägen? För en gång skull kände hon sig "modfälld".

Hon beslöt sig för att helt enkelt bli kvar i Uppsala; hon hade inte råd med något annat. Men vänliga händer sträcktes ut. Hildur bjöd de äldsta flickorna till sitt och 'Laxens' sommarviste. Syster Constance, sedan ett par år förenad i ett barnlöst äktenskap med 'possessionaten' Hjalmar Linnander, tog emot flickor i omgångar, och även Sigrid, på Kivinge gård i Övergran (norr om

Bålsta). Och fortfarande stod hemmet på Drottninggatan öppet.

Vid det här laget var Sigrids nerver hårt spända. När hon vid midsommar skrev till Henrik lade hon in en 'biljett' hur intensivt hennes kropp längtade. I nästa brev bad hon honom att bränna biljetten (vilket han inte gjorde) och övergick till den ekonomiska situationen: hennes pengar var nästan slut; hyrorna från Stockholm flöt inte in; den egna hyran i Uppsala försökte hon förhandla ned; hon var "ganska ledsen". Från Stockholm förljödös att Constantin Feron börjat sälja ut sin konstsamling och att lån i Riksbanken förvägrats honom.

Henrik å sin sida, eldad av Sigrids kärleksbrev och av vissheten om professur, inbjöd henne att möta honom i Verona. Det blev för mycket för Sigrid. "Jag tror nästan att jag känner mig ond på dig nu. Du får ej skriva sådana brev." Till skillnad från honom befann hon sig i "den nyktra verkligheten" av obefintliga pengar och hotande misär. "Som du ser blir detta ej något kärleksbrev. Jag har för mycket bekymmer nu att kunna tänka på kärlek. Att spara och försaka är dagens läxa." Hon hade inte ens råd med de små utgifter ett besök på Kivinge medförde. "Var nu förständig, snälla Henrik, och när ej fantasier, omöjliga att realisera. Tänk istället på mina bekymmer som ej äro så lätta att bära ensam. Jag känner mig ibland så gruvligt ensam och jag längtar så efter dig. Ej så mycket efter de kärlekens nöjen du kommer att giva mig utan mer efter någon att förtro mig åt och som kan uppmuntra mig då jag ser tingen i för dystra färger."

I nästa brev kom självförebåelserna över vad hon släppt fram. Men ett par veckor

senare, inför Henriks hemkomst, skar det sig åter i brevväxlingen. "Det retar mig svårt att du vill beskylla oss kvinnor för att ha fiskblod i våra ådror, det är skamligt av dig att säga något sådant. Vi kvinnor brinna av begär, men vi älska ej att tala därom." Men tre dagar senare, 30 juli, välkomnar hon Henrik, "hur häftig du än är".

Sommaren 1889 var av Sigrids brev att döma lugnet före stormen med sommarnöje inom Constances Kivinge och Henrik åter i Rom.

1 februari 1890 avled Constantin Feron. Två veckor senare ansökte svärsonen Henrik Schück som dottern Sigrids målsman hos Stockholms rådhusrätt om urarva konkurs (arvingarna ej inbegripna). Till inställedagen 25 april hade 107 fordringsägare anmält sig, bland dem både familjemedlemmar och arbetare i firman. Bouppteckningen uppgav tillgångarna till 1 419 855 :-, skulderna till 1 483 866 :- . Större delen av tillgångarna låg i fyra fastigheter samt i varulagret, svärrealiserade i lågkonjunktur. Konstsamlingen hade auktionerats hos Bukowski, med möjlighet för familjen till vissa återköp. Skuldsidan visade för det senaste halvåret ett förtvivlat tillstånd. Henrik Schück hade två gånger fått träda in som borgensman för växlar i Riksbanken som gått i protest. På nyåret hade hans mor gett ett lån om 28 000 :- .

Mitt i denna tragedi dog Laura Sjöberg, "änkefru Schück", 70-årig. I hennes bouppteckning angavs med skäl denna hennes främsta tillgång som "osäker fordran". Vem eller vad som förmått denna nyktra kvinna att satsa sitt – och därmed sonens – kapital

Sigrid och Henrik Schück, från äktenskapets första år

i en så hopplös affär är ovetbart.

En tillfredsställelse i bedrövelsen var att firman Gustaf Möllenborg kunde rekonstrueras under ledning av yngste sonen Carl Feron jämte verkmästaren Lindgren, tack vare att Knut Ljunglöf, snusfabrikören, gick i god för ett lån om 75 000 :- . Genom personlig uppvaktning hos kung Oscar fick de nya ägarna behålla rangen av 'kungl. hovleverantör'. Fru Julia Feron, så viktig för barn och barnbarn, kunde bo kvar på Drottninggatan med sina ogifta barn Carl och Elisabet.

Hur Sigrid upplevde denna katastrof för hennes burgna och ansedda familj finns inga vittnesbörd om. Hon fick möta upplösningen utan Henrik, som redan i april gett sig ut på sin årliga resa. Den var denna gång utsträckt över två månader med anhalterna Köpenhamn – Konstantinopel – Bursa – Aten – Neapel – Rom. Inte att undra över att Sigrid klagade över ojämn postgång. Hon fick dock fylliga (bevarade) brev från Konstantinopel och Aten om nya intryck och upplevelser. Sådana kom också Nya Dagligt Allehandas läsare till del i en lång svit 'resbrev' – en omtyckt genre – 'Från Södern'.

Ekonomiskt hade fallisemanget således i hög grad, direkt och indirekt, drabbat svärsonen Henrik. Så mycket angelägnare blev den nu ledigförklarade professuren i estetik med konst- och litteraturhistoria vid Lunds universitet. Som sakkunniga förklarade professorerna Ljunggren och Nyblom i gemensamt yttrande att vetenskapens utveckling under senare tid gjorde det berättigat att erkänna Henrik Schücks ensidiga

inriktning på litteraturhistorien såsom full kompetens; som ende kvarstående sökande borde han utnännas. Obehagligt var dock att den tredje sakkunnige J J Borelius, hegeliansk filosof, deklarerade att estetik var det primära ämnet. Henrik Schück, som icke presterat något i detta, men förklarat ämnet ovetenskapligt, var därmed inkompetent till professuren. När denna tolkning förkastats av fakulteten syntes vägen stå öppen.

Sigrid hade i Henriks frånvaro en besvärlig tillvaro – även bortsett från eftersvallet till katastrofen, vilken hon aldrig berör. Den nu sjuåriga Ester hade svårt och komplicerat insjuknat; under nio dygn hade hennes mamma inte haft nattsömn. En lättnad var att mormor tog emot fyra flickor.

Samtidigt upptogs hennes tid av två åtaganden, vilka illustrerar en brytningstid för den unga kvinnan. Hon hade efter gammal sed lovat att lära upp en ung släkting på Sjöberg-sidan, som själsväldigt förlovat sig, till husmor – en som det visade sig otacksam och tröttande uppgift.

Hon hade åter mottagit en inackordering ur den feronska vänkretsen i Stockholm. Gösta Huselius, som lämnade efter avslutade juridikstudier, hade inte varit till besvär. Hans efterträdare var något så ovanligt som en studenska, Signe ur den förmögna familjen Söderström. Hon studerade humaniora, men hade tid för ridning och supéer med unga herrar. Framgångsrik var den unge juridikprofessorn Ernst Trygger. Sigrid, av en annan generation, var lätt chockerad över hennes fria vanor och åsikter, men fann den unga damen intressant. Som den på en gång generösa och

pretentiösa väninnan Signe Trygger skall hon återkomma.

Mot slutet av året 1890 utkom det tionde och sista häftet av 'Svensk literaturhistoria I'. I inbjudan till prenumeration hade det hetat att arbetet skulle sträcka sig till modern tid på sina 640 sidor, men nu stod underrubriken 'Medeltiden och reformationen' och gränsen gick före 1600-talets mitt. I stället för en kompilation hade ett pionjärbete vuxit fram, byggt på egen grundforskning. Den avslutade volymen var försedd med en diskret, anonym dedikation "In memoriam". Den hyllade kan inte vara någon annan än författarens nyligen avlidna mor Laura.

28 november kom äntligen utnämningen. Några dagar senare skriver Sigrid från Constances Kivinge att det gjorde henne ledsen att Henrik, när den stora, länge väntade stunden kom, visade sig så litet glad, genast lämnade Stockholm för Uppsala och överlät åt henne att fira med sin familj. Men han var ju så trött och utarbetad! Själv gladde hon sig dock och var beredd att snarast flytta till Lund. För Henrik gällde att han måste ha professuren men alls icke längtade till Lund.

5 februari 1891 höll Henrik Schück sin installationsföreläsning om 'Shaksperes skaldeindividualitet' i Lunds universitets aula. Sedan unnade han sig och sin maka halvannan månads rekreation efter det tunga året 1890 och inför stundande mödor. För Sigrid blev detta hennes livs resa. Hon fick först uppleva staden Rom. Från Sorrento vid Neapelbukten, en älskad tillflyktsort vid denna tid, skrev hon till dot-

tern Elsa om den ljuvliga våren där, men också om hur de stora flickorna måste se till de små. Genom väninnan Hildur höll hon sig underrättad. Tio dagar senare hade de anlänt till Paris. Från Florens hade färden gått över Nizza och Cannes i blomsterskrud och vidare genom de märkliga Arles, Nimes och Avignon. – Ännu ett, ringare källflöde har här kommit till. Från 1890-talet har bevarats ett fyrtiotal brev från Sigrid till dottrarna, främst Elsa; dessa sannolikt efter hennes död återställda av änklingen Birger Gezelius.

Så vidtog den i yttre och inre avseende påkostande flyttningen. Under april och maj pågick en brevväxling. Då var Henrik i Lund, föreläste och satte upp böcker i den hyrda lägenheten – och saknade Sigrid: "Ju äldre jag blir, desto svårare har jag att vara utan dig – – Så mycket kan du väl ändå ej hava att göra, att du ej kan slita dig lös för ett par dagar – – mer begär jag ju ej, och göra kan du ju även få härnere."

Det föll på Sigrid att från Uppsala ordna flytten, och därtill sommarställe för sig och flickorna; det blev på Constances Kivinge. När sista järnvägsvagnen avgått fick hon tillfälle att vila ut ett par dagar som gäst på Hildurs sommarställe.

Vid junis början var det dags för Sigrid att med flickorna, nu elva till sex år, bryta upp. Henrik tog emot dem, men lämnade omgående "det tråkiga Lund" – som Sigrid spefullt kallar deras nya hemvist. I Stockholm blev hans bas ungdomsvännen Axel Abramsons grosshandelsfirma på Skeppsbron. Helt övergiven i den främmande staden var hans familj dock inte. Professor Fürst ställde sig till förfogande som läkare.

Evert Wrangel, ung docent i Henriks ämnen, förde sina nya professorska och hennes flickor på en vandring genom stadens sevärdheter.

Intrycket att Henrik ville tillbringa kortast möjliga tid vid sitt nya universitet befastes av ett brev från december detta år, där Sigrid säger sig vänta honom hem till julafton – och ytterligare av ett brev som visar honom i Uppsala under påsken.

Sommaren 1892 tillbragte Sigrid med sina flickor i Ulfsbäcks prästgård i Markaryd i Smålands sydvästra hörn, där prästparet drev pensionatsrörelse. Hon trivdes utmärkt för egen del och fann det vara en nyttig miljö för flickorna att anpassa sig till. Henrik hade gett sig av mot Stockholm och Uppsala och avvisade hennes förslag att se hur de hade det. – Småstäder och landsbygd kunde vara behagliga i Italien och Frankrike, icke i Sverige. – I stället möttes de på tu man hand i Lund.

Lund försatte tydligen den annars så säkre Henrik Schück i disharmoni. Sigrid skriver: "Jag skulle så gärna vilja se min lilla gubbe glad igen som förr, du måste försöka att muntra upp dig." Själv känner hon sig i balans efter en besvärlig vår och lever nu ett friskt liv med barnen. Hon berättar om dem: Elsa vill bara läsa eller sy; Gerda blir så omtyckt av alla men har svårt för allt teoretiskt. Ester är kvick i huvudet men inte uthållig, till skillnad från Harriet; La råkar lätt ur balans och väntar nu spánt på sin födelsedag – glöm inte den! Ellen är snäll och lättsam. Det är som hon ville erinra deras pappa att han har sex döttrar, var och en värd att lära känna.

Än en gång faller Sigrid för hans bön och tillbringar en vecka i Stockholm med honom, medan flickorna får ta hand om varandra, övervakade av prästparet. Också detta år avslutas för Henrik i Stockholm, med återkomst till Lund och familjen i sista stund.

För nästa sommar 1893 hade Sigrid funnit sommarviste i Målajord, norr om Växjö, hos ett officerspar Rydberg. Förmedlare var troligen docenten Wrangel, som visade sin professors familj en hövisk uppvaktning; hans mors hem i Växjö blev en anhalt på färden. Henrik hade då redan med Ernst Meyer gett sig av mot Rom. – En frukt av den resan blev fem 'Italienska bilder' i Göteborgs handels- och sjöfartstidning.

Sigrids första brev efter ankomsten är en för henne ovanlig klagovisa. Elsa är en otrevlig översittare i sin övergångsålder; Ester lockar La på farligt äventyr på sjön. Ont om pengar har hon redan; hennes dröm är att finna frid i skogen. Redan i nästa brev ursäktade hon sig: hon hade varit "trött och nedstämd", men hade nu kommit in i rätt rytm med flickorna: de badade, lekte, gick i skogen och skötte sin läsning. Hon hade nu vågat göra upp med fru Rydberg att kunna lämna dem under hennes övervakning för att unna sig själv en ledighet.

Det program för egen del Sigrid genomförde är talande: middag på Hasselbacken (Djurgården) med syskonen Carl och Elisabet; pengar hos Axel Abramson; möte med mamma och Constance på Kivinge; gäst hos väninnorna Hildur Andersson och Signe Trygger; färd till Vaxholm med mamma; slutligen i Lund på tu man hand

med Henrik, som för en gång skull var där utanför läsåret.

Så tillbaka till Måljord, där flickorna visat sig behöva en mor. Men hon behövdes också i Lund. ”Dina brev låter bedrövliga”, skriver Sigrid. Till Måljord ville Henrik inte fara; hon skulle komma åter till Lund. ”Jag vill ju så gärna göra dig till viljes”, svarade Sigrid, men det längsta hon kunde sträcka sig till var ett kort möte i Alvesta eller Växjö. ”Jag tycker mycket synd om dig att du skall känna dig så ensam och övergiven.” Men hellre såg hon att flickorna fick träffa sin pappa och att hon fick visa upp sin make för sitt värdfolk.

Henrik kom på ett kort besök och väckte allmän förtjusning. Sigrid följde honom till nattåget mot Stockholm. Själv kände hon intensiv saknad och fann det illa att deras somrar skulle vara åtskilda. Visst trivdes hon med tillvaron på Måljord, och visst unnade hon honom hans tillflyktsorter Stockholm och Uppsala. Hon, en fru sedan femton år, fick mottaga brev från ”en passionerad älskare” och hade själv lagt en ’biljett’ i ett brev. Men hon ville något annat:

Jag vågar knappast tänka på den stunden då jag åter skall få ligga i dina armar. Om du blott ville som jag och ej nekade mig min bön som jag då beder! Jag tror ej du skulle ångra om du gav efter, och vi skulle nog få en stor kärlek till den lille (!) som skulle kunna bli till under den tid då vi hava som mest älskat varandra. Tänk på den saken till vi åter träffas.

Den täta brevväxlingen sommaren 1893 belyser Sigrids svåra situation. Hon hade hela ansvaret för de sex döttrarna. Nu var

de 13 till 8 år gamla; individualiteterna framträdde och de var inte längre en lättstyrd flock. Hennes äkta man var plågsamt kluven. Han var – och skulle de närmaste åren vara – professor i Lund, och var som sådan alls inte utan framgång. Hans föreläsningar om renässansens konst och litteratur var högt uppskattade; han hade ett lovande högre seminarium och trivdes med åtminstone vissa kolleger. Men han var inte sinnad att helhjärtat satsa på detta Lund utan såg Uppsala som sin rätta hemvist. Hans detta år utgivna arbete om Lars Wivallius var med sin karaktär av biografi och källutgåva i hans egen, Noreens och ’Laxens’ anda. Delar av året var han borta från Sigrid, i Stockholm, Uppsala eller Italien, men var, som han erkände, innerligt knuten till och beroende av henne och ansåg sig kunna kräva hennes närvaro – i Lund, då han själv var där! Döttrarna hade mindre betydelse.

Sigrid, brevskriverskan, framstår gentemot make och döttrar som den kärva realisten. Hon saknar alls icke starka känslor, men behärskar dem som regel, och låter förnuftet råda. Så var hon, trots vänskapsband till Uppsala, beredd att fullt acceptera tillvaron i Lund, men måste därvidlag ha hämmats av sin makes attityd. Gentemot honom i hans häftiga, definitiva känslor förefaller hennes lojalitet ha varit fullständig. För flickorna var hon, naturligt nog, en rätt fordrande mamma.

Sigrids brev på nyåret 1894 ger en bild av hennes situation. Henrik är i Uppsala till dess terminen begynner. Vädret är rätt och blåsigt och hon känner sig isolerad med förkylda barn, utan samvaro med jämbördiga.

Inbjudningar till promenad eller kalas ger en känsla av att man tycker synd om dem.

Till sommaren ville hon tydligen inte upprepa fjolårets erfarenheter. För de äldre flickorna hade hon mottagit inbjudningar från väninnorna Hildur och Signe. De yngre anförtrodde hon troligen, såsom senare, Cecilia Wallengren i hennes föräldrahem i Tollarp (öster om Kristianstad). Så kunde hon själv, efter Henriks försommarresa till England i sällskap med docenten Otto Sylwan, möta honom i den lilla tyska kurorten Wildungen. Den stilla tillvaron där beskrivs av Henrik i ett brev till småflickorna, där han säger sig vara helt ovan att skriva för barn. – Det var han alls inte. 1893 och 1894 utkom de två samlingarna 'Svenska medeltidssagor, berättade för barn'.

Sommaren 1895 inledde ett nytt skede i familjelivet. Henrik hade sedan sin egen avbrutna skoltid en djup misstro mot det svenska skolväsendet. Kom därtill att staden Lund inte erbjöd någon högre utbildning för unga flickor. Språkkunnighet, förvärvad i det främmande landet, utan kontakt med landsmän, såg han som bildade unga kvinnors möjlighet. Redan i slutet av maj tog han vid sin utlandsfärd med sig de tre äldsta flickorna via Lübeck till Mecklenburg och placerade dem på var sitt håll: Elsa i fröken Siegerts pension i Schwerin, Gerda i prästfamiljen Wilgard där, Ester i prästfamiljen Lindemann i staden Goldberg. Sigrid fick en tät korrespondens att underhålla; breven till Elsa är bevarade. Utfallet blev olika: Elsa, begävad för språk och litteratur, gjorde snabba framsteg för en ambitiös lärarinna; Gerda, timid och mindre begävad, förstod ej att hålla sig framme; Ester var snart som

barn i huset – vilket hon också småningom blev! Först vid septembers början kom de tre åter till Lund.

De tre yngre, Harriet, La och Ellen, hade fått en långvarig placering hos Cecilia Wallengren i Tollarp. Sigrid kunde följa Henrik till norra Italien: Como, Lugano och Venedig nämns i breven till flickorna. Hemkommen besökte hon sin familj Feron och hushållade i Stockholm för Henrik som intensivt arbetade på Kungl. Biblioteket. Han hade gett upp sin plan att ensam skriva en svenska litteraturens historia och delade nu uppgiften med sin kamrat från studietiden Karl Warburg. Följande år, 1896, utkom första bandet av den senare klassiska 'Schück & Warburg', helt författat av Henrik Schück och sträckande sig 'till frihetstidens början'.

Följande år 1896 upprepades schemat, nu med fyra flickor, också Harriet, i Schwerin och Goldberg. Utfallet blev ojämnt: Sigrid ömmade för Gerda, som vantrivdes och tyckte sig bli utnyttjad som barnflicka, och ville hålla den krävande Elsa tillbaka, medan Henrik främjade Elsa och hade lamt intresse för Gerda.

Sigrid dolde inte sin mening, men hade sin ställning klar. Han var målsmannen och förmyndaren; hans beslut gällde. Döttrarna fick inte veta av någon meningsskiljaktighet. Det inskräptes i dem, hur tacksamma de skulle vara att deras far genom sitt hårda arbete gav dem tillfälle till värdefulla studier utomlands. – Sigrid hade skäl. Henrik arbetade ständigt för sin stora familjs uppehälle och framtid. I hans tryckta bibliografi (1935) upptas för här behandlad period 180 skrifter. Av dessa är populära

artiklar, recensioner och 'resebrev' tillkomna till god del för arvodets skull.

La och Ellen, snart 13 och 12 år, hade fått fara till mormor i Stockholm. Där hämtade Sigrid dem för att tillsammans fara ut till Tryggers skärgårdsställe Malhuvud, där de tillbragte juli månad som 'paying guests'. Det var därifrån Sigrid meddelade Henrik att 'det andra' inte ville infinna sig. I det längsta uppfattade hon detta som ett åldersfenomen – hon var nu 41 år – men kände så igen sitt tillstånd. För tre år sedan hade hon bett om ännu ett barn; nu kändes det som en vansklig uppgift inför framtiden. Hon kände sig ensam: Henrik ville inte ta sig tid från Kungl. Biblioteket och fara ut till dem. Hennes värdinna Sigrone, tolv år yngre och tydligen oinvgid, ville ideligen umgås under långa promenader. Själv saknade hon sina uppsalaväninnor Hildur och Emilia. En lättnad var ett kort besök hos Constance på Kivinge.

21 februari 1897 föddes i Lund det gossebarn som fick namnen *Adolf Henrik* efter farfar och far. För hans sex stora systrar fortgick studierna på skilda håll: Gerda och La var redan hos fröken Siegert i Schwerin, och dit kom Harriet när hon gått ut skolan. Elsa och Ester ansågs ha kvalificerat sig till studier i franska och fick följa sin far till Paris. Sigrid själv satte sig med sitt sjätte och sitt sjunde barn, Ellen och lille Adolf, hos Cecilia Wallengren i Tollarp och tyckte sig ha en ovanligt lugn sommarvistelse.

Men hon bekymrade sig över de två flickorna i Paris. De klagade över den pension deras pappa hade utvalt till dem: undervisningen var elementär; de mötte inga fran-

ska flickor. Sigrid oroade sig som vanligt över hur Elsa skötte sin fysiska och psykiska hälsa; risken fanns för "något nervöst anfall". Och hon harmades över vad detta kostat dem.

Ty nu stod de inför stora utgifter. Henrik skulle, såsom överlägsen, kallas till professuren i Uppsala. Det betydde ännu en besvärlig och dyr flyttning. Detta kan ha medverkat till att han ställde sig helt avvisande till flickornas drömmar om yrkesutbildning: Gerda att bli sjukgymnast; Ester att bli lärarinna. Nej, Gerda skulle arbeta på Axel Abramsons kontor; åt Ester kunde han ordna banktjänst; båda skulle lära sig bokföring.

Första halvåret 1898 blev för Sigrid krävande. Henriks utnämning kom först 22 januari, men redan efter julen hade han som vanligt lämnat Lund, denna gång för att inte återkomma. Det ankom på henne att avsluta Lundaepoken och sköta flyttningen, liksom hon gjort i andra riktningen sju år tidigare. Den tog lång tid med många järnvägsfärdar; de måste ju också kunna bo och leva ett normalt liv. I de täta breven till Uppsala talas om trötthet, sömnlöshet och brist på pengar. Kvar i Lund hos henne bodde 18-åriga Elsa som läste (privat) för studentexamen, 17-åriga Ester som lärde sig bokföring; 16-åriga Harriet som gick överkurs i skolan; 1-åriga Adolf, som jämte Elsa var den svårstyrda. Tre flickor var således på annat håll: 18-åriga Gerda i Stockholm hos mormor och på Axel Abramsons kontor; 14-åriga La inackorderad i Uppsala för att skiljas från olämpligt umgänge; 13-åriga Ellen hos fröken Siegert i Schwerin.

Nu, inför avskedet visar sig hur paret Schück dock fått ett icke så litet umgänge i Lund, som med middagsbjudningar hyllade Sigrid i Henriks icke ovanliga frånvaro. Det var statsvetarprofessorn Pontus Fahlbeck och hans Alice, född von Willebrand i Finland, advokaten Albert Broomé och hans Ebba, universitetsbibliotekarien Elof Tegnér och hans Hedvig, för att bara nämna de mest intima.

Till Uppsala kom Sigrid på ett kort besök i samband med Henriks installation, då han föreläste 'Om moraliteter, ett bidrag till det franska medeltidsdramats historia'. Hon fann det föga festligt, men de gamla vännerna välkomnade henne åter. Henrik bjöd inte fakultetens professorer på middag, men Signe Trygger bad dem hem till sig och Ernst med 'Laxens' och Noreens.

Triumfen fick ett dyster efterspel. Gerda fick "ett nervöst anfall i kontoret, alldeles liknande det som Elsa har haft". Läkaren konstaterade 'överansträngning' och fann det orätt att en ung flicka hölls i fem timmars arbete utan frisk luft och motion. En månads vila ordinerades. Den tillbragtes hos moster Constance på Kivinge. Att hon sedan återvände till arbetet fann Axel Abramson inte lämpligt.

Sigrid ansattes av självförebåelser: Varför hade de tvingat Gerda till ett arbete som så illa svarade mot hennes rörliga och praktiska läggning? Hon hade varit så ambitiös, men vad hjälpte det? Kunde hon som uppmuntran få vara med om Stockholms nations bal i Uppsala? Henrik ställde sig avvisande. För en gång skull bröt Sigrid ut: "Du är allt bra orättvis mot henne!"

Till sist, inför sommaren kunde Sigrid

lämna Lund. En ny epok förestod för henne och Henrik.

Vi har följt Sigrid – och i andra hand Henrik – från 20-årsåldern till 40-årsåldern. Det är stort avstånd mellan Sigrid Feron, som är sin välbärgade pappas sällskap på utställningar, följer mamma till kurhotell, umgås med sina väninnor ur det borgerliga Stockholm och drömmer om en dyrkad make, och den professorska Sigrid Schück, som återkommer till Uppsala med nära tjugo års erfarenhet av avvägningen mellan samlivet med en högt begåvad, charmerande och framgångsrik, men egocentrisk och krävande äkta man och ansvaret för en i dubbel mening växande skara döttrar, där var och en hade sin karaktär. Hon, som inte vetat något om hushåll, hade fått lära att planera, arbeta och vända på slantarna. Ej undra på att döttrarna sedan mindes henne som sträng och fordrande.

Hon hade fått vänja sig vid att långa tider ensam bära ansvaret, men saknade inte hjälpare: mamma Julia på Drottninggatan och i Vaxholm och syster Constance på Kivinge hade dörrarna öppna för henne och för flickorna; i Uppsala fanns Hildur alltid beredd att ge en hjälpande hand. Sigrid hade lätt att vinna vänner och inge förtroende, också i Lund.

Olikheterna till trots hade Sigrid och Henrik träffat rätt i sitt tidiga val. Deras kärlek till kropp och själ tålde åren, långa avstånd, motgångar och meningsskiljaktigheter. Där Henrik var subjektiv i åsikter, känslor och intressen, strävade Sigrid efter att låta individerna och tingen komma till sin rätt. Hon kunde uppröras över hans

oförmåga att från behagligt avstånd sätta sig in i och taga på allvar hennes situation därhemma och över hans rationella syn på sina döttrar. Men hon var ingen upprorsande; hon accepterade i ord och handling manssamhället.

Vad hände Sigrid sedan? De följande tjugo åren var hon professorska i Uppsala, större delen av tiden *rector magnificus'* maka med representativa plikter. Hon upplevde fem döttrars äktenskap, tolv barnbarns födelse, men också att tre av dessa döttrar tidigt lämnade livet: Elsa 1908 i tuberkulos; Harriet 1909 i blodpropp efter andra barnets födelse; La 1919 från fem barn i ett allt svårare äktenskap. Att då ha en uppväxande son Adolf var för Sigrid en styrkekälla. Till honom skrev hon, då han 1920 studerade i Paris, att hon bad för hans välgång: "Jag tror ej att jag skulle orka med att bära fler sorger än jag har".

Det var inte Sigrids önskan att de nu åter skulle bryta upp, denna gång för att tillträda en bostad i Nobelhuset vid Sturegatan och Humlegården i Stockholm. Henrik menade sig såsom *emeritus* inte ha anledning att bo kvar i Uppsala. I hans hemstad

Stockholm fanns hans uppdrag i Nobelstiftelsen, i Svenska akademien och i Vitterhetsakademien. Sigrid saknade svårt Uppsala och väninnorna där, och fann Stockholm annorlunda än den stad hon lämnat för fyrtio år sedan. En förbättring innebar den nästa och sista bostaden Kammakargatan 4 vid Johannes kyrka. I samband med sin 80-årsdag i december 1934 insjuknade Sigrid allvarligt, repade sig aldrig till kroppen men var andligen obruten. Hon dog 19 oktober 1942.

Henrik Schück levde, omskött av yngsta dottern Ellen och verksam in i det sista, till 3 oktober 1947.

*

Framställningen bygger så gott som helt på brev som författaren innehar, samt på Sigrid Schücks kortfattade anteckningar om barn och barnbarn. Av arkivmaterial har enbart använts bouppteckningar och konkursakt i Stockholms stadsarkiv Vissa uppgifter har hämtats ur Svenskt biografiskt lexikon: släktartikeln Feron av Adolf Schück, artikeln Henrik Schück av Inge Jonsson.

Ann-Ida

– från grosshandlardotter Mark till redarhustru Broström

THERESE NORDLUND EDVINSSON

Ann-Ida (1882–1965) var dotter till grosshandlaren August Johansson Mark (1848–1900) och Sophie Uggla (1862–1911).¹ Slakten Mark var en känd köpmansläkt från Mark härad i Västergötland. Familjen antog efternamnet efter hembygden.² Ann-Idas farfar Johannes Andreasson var vävnadsförläggare och fick tre söner som samtliga blev företagare inom textilbranschen.³ Historikern Jan Glete skriver ett särskilt avsnitt om familjen Mark i *Nätverk i näringslivet* (1994). Han kallar denna släktgren för ”tillbakadragna storägare”⁴, vilket är en lämplig benämning. Mycket lite finns skrivet om denna familjs verksamhet och öden. Slakten Mark var framgångsrik i flera generationer och tillhörde länge de ledande familjerna inom svenskt näringsliv.⁵ Som vuxen kom Ann-Ida att gifta sig med den tolv år äldre redaren Dan Broström (1870–1925). Hon blev redarhustru och födde fyra barn.

Syftet med denna artikel är att främst studera Ann-Ida Marks uppfostran för att

få en inblick i hur en grosshandlardotters ungdomsår kunde se ut och vilka krav som ställdes på en flicka i hennes ställning. Som underlag för denna artikel hämtas källmaterial från Ann-Ida och Dan Broströms arkiv vid Landsarkivet i Göteborg. Jag har framför allt använt mig av dagboksanteckningar, korrespondens, anteckningar samt tidningsartiklar. Det är angeläget att undersöka kvinnor i företagshistorien, då de sällan uppmärksammas. Ofta har hustrun och dottern i svenskt näringsliv hamnat i skymundan, då män vanligen hade det professionella arbetet som chef och ledare inom näringslivet. Det innebär att de flesta studier tenderar att ignorera kvinnors eventuella inflytande. Detta trots att det ofta var hennes förtjänst att mannen/ledaren kunde koncentrera sig på att leda företaget.⁶

Att skriva dagbok har ofta spelat en viktig roll för societetens kvinnor genom historien. Det är dagboken som fungerar som livets följeslagare. Här antecknas noteringar om vardagens bekymmer, husligt arbete och

kanske även en del noteringar om väder och världsliga nyheter. De flesta kvinnor som skrev dagbok gjorde det ofta för att "skriva av sig". Det fanns ett behov av att uttrycka sig och hålla det hemligt för utomstående. Män har vanligen skrivit dagbok i publiceringssyfte om sitt offentliga liv.⁷ Det var emellertid inte ovanligt att män i kvinnors närhet tog del av vad de skrev, oavsett om de hade tillåtelse eller inte. I Ann-Idas fall kom dagboken att illustrera hennes tankar om livet, drömmar och oro. Dagboken ger en god inblick i hennes uppväxtmiljö vilket kan förklara hur hon senare tog sig an rollen som redarhustru.

Ann-Idas uppväxt

Ack, om jag riktigt kunde få anförtro mig åt ngn. Just nu skulle jag äfven så gärna vilja gråta ut hos ngn. riktigt mkt, gråta riktigt af hjärtat, o sedan få tröst. Det vore så ljufligt.⁸

Dessa ångestladdade ord skrev den 16-åriga grosshandlardottern Ann-Ida Mark i sin dagbok. Som de flesta ungdomar kände hon en fruktan inför att bli vuxen. Det var ingen som förstod hennes känslor. Förvisso hade Ann-Ida flera syskon och vänner, men kände ändå ett konstant utanförskap. Ann-Idas dagboksanteckningar från den sena tonårstiden är fascinerande. I anteckningarna kan man utläsa både vad som är allmängiltigt för en ung kvinna på den tiden och vad som är särpräglat beroende på hennes bakgrund. Det fanns en press att vara smal, ha ett vackert utseende och vara aktiv i societetslivet. Baksidan av detta liv var att Ann-Ida tvingades kämpa mot

omgivningens föreställningar. I dagboken framgår att omvärlden uppfattade henne som tråkig, blyg och tyst. Vid ett tillfälle räknade Ann-Ida upp sina inre egenskaper: "Jag med alla mina brister. Afundsjuka, häftig, snarstucken, egensinnig m.m. m.m. dylikt det är jag."⁹ För att få ett "gott" liv krävdes äktenskap och för att åstadkomma detta var Ann-Ida och hennes medsysstrar tvingade att utveckla en social förmåga. I allmänhet representerade män det aktiva, offentliga livet. Män skulle vara familjeförsörjare. Kvinnor förväntades ta hand om hushållet och ansvara för barnens uppfostran. Generellt ansågs hemarbete inte vara ett "riktigt" arbete, eftersom det inte inbringade någon lön. Många kvinnor blev ekonomiskt beroende av sina män. Industrialiseringen ledde till en starkare genusarbetsdelning, vilket gjorde det svårare för kvinnor att delta i mäns arbete. Genom industrialiseringens mekanisering och krav på utbildning ökade maskuliniseringen i samhället.¹⁰

I dagboken beskrivs hennes övning i att "underkufva" och "dölja" sin "längtan".¹¹ Det var inte ovanligt att döttrar från högborgserliga hem fick lägga band på sina känslor. Flickor skulle vara återhållsamma och anpassningsbara. I allmänhet ansågs det primitivt att låta driftliv styra över förnuftet. Moral och sedlighet tillhörde uppfostran.¹² Utbildning för döttrar i företagarfamiljer såg i allmänhet mycket annorlunda ut än för söner. Flickorna hade en framtid som maka och mor. Det förutsatte att de förvärvade sociala färdigheter (spela piano, språk, dans, konversera mm.) och kunskap om hur man leder ett större hushåll, medan

söner skulle uppfostras att bli ledande män i näringslivet. De skulle förvärva praktisk erfarenhet i affärlivet och viss formell utbildning. Många män skaffade sig denna kompetens i utlandet.¹³

Ann-Ida växte upp i ett hus på Östra Hamngatan 31 i Göteborg. Från sitt fönster kunde hon iaktta det sjudande livet vid vattnet, där gamla gummor tvättade kläder. Fönstret var utrustat med skvaller-speglar, som gjorde att man kunde se från Kungsportsplattan ner till Lilla Bommen. Ann-Ida har i efterhand berättat om hur skvaller-speglarna med tiden gav henne en skymt av stadens unga män, när "intresse för dessa uppstod".¹⁴ Ann-Idas far August J:son Mark var en sträng och konservativ man. Han ogillade exempelvis att döttrarna badade utomhus på sommaren.¹⁵ Enligt Ann-Idas mormor kunde hon inte ha en bättre och mer ömsint far.¹⁶ I ett senare brev beskriver Ann-Ida fadern som en godhjärtad och generös man.¹⁷ Under de tidiga åren finns inte mycket information om modern Sophie Uggle. Hon är närmast en skuggfigur. En mer framträdande roll har modern i det senare källmaterialet, då Ann-Ida blivit vuxen. Det beror förmodligen på att det tidiga materialet är bristfälligt dokumenterat.

Fadern August J:son Mark hade en barnkull från ett tidigare äktenskap. Ann-Idas halvbror stupade i Boerkriget.¹⁸ Den sex år äldre halvbrodern Bror-Gustaf (1876–1921) var verksam som direktör. En syster flyttade till Stockholm, där hon gick kurser vid Sandströmska seminariet för att bli lärarinna.¹⁹

Överlag var umgänget inom släkten

Mark livligt under Ann-Idas uppväxt. Man reste tillsammans eller träffades i hemmen, men det betyder inte att den kollektiva känslan alltid var likvärdig med gemenskap. Den enda människan som förstod sig på henne var morbroderns fru Stephanie. Ann-Ida tyckte mycket om morbrodern Christer Uggle och kusinen Hjalmar. De gav henne trygghet. Ann-Ida och systemen Signe kallade trion för en "idealfamilj".²⁰ Det är tydligt att Ann-Idas föräldrar knappast liknades vid denna benämning. Morbrodern Christer Uggle hade en längre tid bott utomlands och arbetat i Pretoria (Sydafrika) som ansvarig ingenjör för järnvägsbyggen i landet.²¹

Göteborg i slutet av 1800-talet

I slutet av 1800-talet var Göteborg ett centrum för handel och sjöfart. Flera engelska och skotska handelsfamiljer etablerade sig i staden under tidigt 1800-tal, vilket gynnade affärlivet. Här samlades personligheter som strävade efter att nå rikedom eller som hade i uppdrag att förvalta familjens kapital på bästa sätt.²² Hovstallmästaren Carl Bonde var en tid ingift i företagsfamiljen Dickson. Han har beskrivit dessa män som levnadskonstnärer, vilka behärskade konsten att njuta av sitt förvärv genom att vara "utpräglade, men soignerade, kultiverade och kräsna lebemen".²³ Dessa industri- och handelsmän påverkade sällskapslivet, genom ständiga fester och middagar. Nöjeslivet i Göteborg var fashionabelt och "fina baler överträffade allt vad Stockholm kunde erbjuda".²⁴ De kända företagsfamiljerna i Göteborg bildade slut-

na sällskap, där individer länkades samman genom släktskap och äktenskap.

Nöjeslivet i Göteborg bestod av maskerader, baler och bjudningar av olika slag. I allmänhet drack inte damer alkohol eller rökte cigaretter. Det ansågs okvinnligt och var tabu.²⁵ Carl Bondes beskrivningar av sällskapslivet i Göteborg kring sekelskiftet överensstämmer väl med Ann-Idas skildringar. För de unga ogifta kvinnorna handlade sällskapslivet i Göteborg om att vara behagfull och visa sig från sin bästa sida. Unga kvinnor från företagarhem var medvetna om att de hade ett övertag framför andra "vanliga" kvinnor. De kom från förmögna hem, hade kontakter och var utrustade med färdigheter som gjorde dem attraktiva på äktenskapsmarknaden. Man rörde sig sällan över klassgränserna, utan umgicks och gifte sig inom sin egen krets.²⁶

Ann-Idas självbild

Redan i unga år såg Ann-Ida Mark sig själv som mycket ful. Denna självuppfattning förekom även senare i livet. Ann-Ida var inte ensam om att ha denna attityd. Företagardottern Berit Wallenberg hyste en uppfattning om att vara "fulare än andra flickor hela skoltiden igenom".²⁷ I dagboksanteckningarna från 1899 framkommer Ann-Idas dystra tankar om utseendets betydelse:

Jag bekänner eller rättare sagt erkänner att jag är i mkt hög grad afvundsjuk på de människor som äro vackra. Jag vet ingenting jag hellre skulle önska här i världen än att vara

vacker. Huru många kvällar har jag ej legat o. tänkt på huru annorlunda allt skulle vara för mig om jag vore vacker.²⁸

I Ann-Idas dagboksreflektioner synliggörs hennes känslor av sorg varvat med avund. De "vackra" människorna hade ett övertag, då omgivningen tilltalades av det, ansåg hon. De "fula" hade mycket svårt att få gehör, enligt Ann-Idas uppfattning. Att skönheten kunde vara förgänglig trodde hon inte. Skönheten segrade långt före alla andra egenskaper:

Hvad betyder rikedom, talanger, m.m. mot skönhet? Intet. Jag inbillar mig att man kan uträtta hvad man vill med skönheten som hjälp. Allt å alla böja sig gärna under skönheten. Man kan helt säkert om man har skönhet med helt ringa möda vinna nästan hvems kärlek som helst.²⁹

Kanske kan hennes ord ses som en reflektion av Göteborgs societetsliv. Dåtidens skönhetsideal var färgat av den hopsnörda högborgerliga kvinnan, något som påverkade de unga flickornas idealbild.³⁰ När Ann-Ida var 16 år gammal reflekterade hon över oron att inte bli utvald. Ibland tog de negativa tankarna över, då skrev hon i sin dagbok: "Jag kan icke tänka mig heller att ngn kunde vara så korkad att han skulle vilja hafva mig. Då måste han väl först hafva försökt sig på allt möjligt, ty det är endast i brist på bröd som man tar limpa."³¹ Ann-Ida såg inte någon annan utväg än att finna sig en make. Det tyder på att familjens företag inte stod i centrum för hennes tankar, utan äktenskapet hägrade i horisonten.

Att uppfostras till hustru

I det biografiska verket *Vem är Vem* (1965) förekommer ingen information om högre utbildning, vilket förmodligen betyder att Ann-Ida Mark endast slutförde folkskolan.³² Enligt uppgift gick hon en tid i flickskola.³³ Första utlandsresan företogs när Ann-Ida var 16 år gammal, då följde hon med föräldrarna och en syster till Schweiz och Tyskland. Avsikten med resan var att förbättra språkfärdigheterna i franska och tyska. Senare vistades hon ensam i England för att öva upp sina språkkunskaper.³⁴ Enligt rådgivningslitteratur var det viktigt för högborgerliga flickor att nå denna kunskap för att kunna leda ett större hushåll i framtiden.³⁵

Av källmaterialet att döma verkar Ann-Idas uppfostran ha varit traditionellt borgerlig, vilket innefattade de sedvanliga sysslorna och ämnesområdena. Hon fick lära sig spela piano och dansa.³⁶ Sedan år 1870 hade flickor rätt att ta studentexamen, men det var få företagardöttrar som gjorde det. Flickor fick istället studera språk (engelska och franska) och litteraturvetenskap, liksom konst och musik. I allmänhet skickades döttrar från företagarhus till pensionat eller internatliknande skolor utomlands. Det var vanligt med långa utlandsvistelser för döttrarna, så snart de hade gått ut folkskolan. Källmaterialet visar att Ann-Ida och system Signe också vistades en tid utomlands, utan föräldrarna. Det sågs som ett utmärkt sätt för dem att klara sig ensamma, vilket kunde underlätta för dem som blivande husmödrar. En viss självständighet var alltså viktig för att kunna ta ansvar för framtidens prövningar. De fick också lära

sig enklare hushållssysslor. Ann-Ida hade föga kunskaper om hur hon skulle sköta ett hushåll. Det husliga arbetet förväntades utföras i praktiken av tjänstefolk. Vid 16-årsålder tvingades hon lära sig damma. Sysslan ansåg Ann-Ida var bättre lämpad för underlydande kvinnor.³⁷

Ett viktigt steg var att genomföra konfirmationen, först efter denna procedur betraktades flickan som vuxen.³⁸ Flera välmående företagarfamiljer var angelägna att föra vidare kristna värderingar. De engelska och skotska handelsfamiljerna i Göteborg med Dickson i spetsen hade för vana att forma kristna budskap till ett rättesnöre i familjen. Till exempel brukade familjen Dickson varje morgon läsa morgonbön med tjänstefolket.³⁹ Det var vanligt att man gick i kyrkan varje söndag. Företagarfamiljerna fick ofta avskilda platser i kyrkans bänkrader.⁴⁰

Ann-Ida Mark hade ett komplext förhållande till kristendomen. Hon hade svårt att tro på Bibeln. Hon grubblade, analyserade och kämpade för att bli troende. För henne var de vetenskapliga rönen om jordens skapelse mer trovärdiga än skapelseberättelsen.⁴¹ Ann-Ida kunde inte begripa hur alla människor på jorden kunde vara släkt med Adam och Eva. Denna bibliska berättelse fann hon smått absurd och konstaterade därför: "Och Gud, som ju är allvetande, borde ju ha vetat att de icke skulle kunna motstå ormens frestelse, hvarför lät han dem då frestas, eller hvarför skapade han dem icke, då han ju äfven är allsmäktig, så att de kunde öfvervinna den?"⁴² I direktörhustrun Clare Nordensons självbiografi framkommer liknande funderingar. Under tonåren blev hon mer kritisk med hjälp av

naturvetenskapliga bevis. Clare läste böcker författade av August Strindberg och Hjalmar Söderberg. Deras texter försvagade hennes intresse för religionens innebörd.⁴³ Företagardottern Sigrid Göransson hade liknande reflektioner om kristendomen. I hennes minnesanteckningar står att läsa: "Jag skulle så gärna vilja älska Gud av hela min själ, men det gör jag ej!"⁴⁴

Som en del av utbildningen kom Ann-Ida Mark att arbeta extra med småbarn i Lilla barnkrubban. Föreningen hade hennes systrar startat år 1904 tillsammans med ett par väninnor. Åren 1942–1968 kallades verksamheten för Lilla daghemmet. På äldre dar blev Ann-Ida styrelseledamot i föreningen.⁴⁵ Orsaken till föreningens grundande var industrialiseringens insteg i staden. De kvinnor som arbetade inom industrin behövde en plats att lämna sina barn, där de fick tillsyn.⁴⁶ Ann-Ida var inte involverad i grundandet, då hon vistades utomlands, men efter hemkomsten till Göteborg arbetade hon i krubban minst 3–4 gånger i veckan. År 1906 upphörde hennes arbete vid krubban då det "blef nästan för mkt för mig".⁴⁷ Hon hade inte uppfostrats till att utföra hårdare arbete och fick därför nog av alla sysslor som skulle utföras.

Ann-Ida och hennes systrar fick alltså söka arbete utanför familjens rörelse. Enligt källmaterialet bistod hon aldrig fadern i hans verksamhet. Familjen ansåg att det ideella arbetet var mer lämpligt för henne och systerarna. Detta beslut verkade inte ifrågasättas av döttrarna själva eller av någon annan person i deras omgivning. Arbetet i barnkrubban var dock endast en tillfällig lösning, innan äktenskap skulle ingås.

Kön och klass

Under Ann-Idas uppväxtår framkommer tydliga skillnader mellan pojkar och flickor. Pojkar skulle vara djärva och fatta rätt beslut, medan flickor skulle vara fogliga och underordnade. Dessa idéer om könen olik värden präglade relationerna mellan barn.⁴⁸ Behandlingen av pojkar och flickor var orättvis, enligt Ann-Ida. De sistnämnda blev ständigt särbehandlade och missgynnade. För Ann-Ida var det en upptäckt som irriterade henne mycket. Hon hävdade att konfirmationsprästen var en "kvinnohatare eller någonting i den vägen, ty finns det ngn möjlighet anklaga han oss för ngt så nog gör han det."⁴⁹ Det är intressant att Ann-Ida kallar prästen för "kvinnohatare". Begreppet är laddat.⁵⁰ Prästen hindrade henne från att läsa böcker författade av August Blanche (1811–1868).⁵¹ Denne författare var känd för sina underhållande tidstypiska borgerliga romaner, fyllda av spänning och romantik. I böckerna blandades borgerlig moral och realism med äventyrare och hjältingar. Blanche var känd för sina humoristiska Stockholmsbeskrivningar i *Hyrkuskens berättelser* (1863). Böckerna uppfattades som lättsam lektyr. Ann-Ida hade lånat några romaner av pojkarna Ekman. Tydligt hade konfirmationsprästen fått vetskap om detta, då han hävdade att flickor kunde ta skada av litteraturen.⁵² Ann-Ida ifrågasatte hans idéer i sina noteringar. Det märktes att hon inte kände sig bekväm med vad som väntades av henne. Hon trivdes inte med att befinna sig i "träldomens boja" som hon uttryckte det.⁵³

Klasskillnader var påtagliga under Ann-Idas uppväxt. I likhet med de flesta

välstående familjer hade även släkten Mark tjänstefolk som arbetade och bodde i hemmet. Ann-Ida upprördes exempelvis över en middagsbjudning, då hon blivit placerad bredvid en smutsig och sotig smed. Anledningen till att smeden fick delta i middagen var att han även var verksam som biodlare.⁵⁴ Själva bordsplaceringen uppfattade Ann-Ida som förnedrande. Det tyder på att hon inte var van att umgås över klassgränserna. Hon var medveten om sin sociala ställning, vilket samtidigt förstärkte hennes självbild. Ann-Ida Mark kom delvis i kontakt med unga män med en annan klasstillhörighet, men umgicks inte med dem privat. I källmaterialet står att läsa om den unge Johan som arbetade som kusk, trädgårdsmästare och dräng. Ann-Ida träffade honom i Fägre, då han arbetade vid prästgården. Ann-Ida konstaterar i dagboken att Johan "ser mkt bra ut".⁵⁵ Av noteringarna att döma såg hon drängen som en intressant ung man. Enligt uppgift ville hon att Johan skulle vara "bollkalle" när flickorna spelade tennis. Ann-Ida noterar med stor förtjusning hans svar på hennes förfrågan: "Nej tack, sådana sinnliga nöjen förtjusar mig icke."⁵⁶ Det är uppenbart att Johan försökte tala originellt till den unga flickan. Enligt dagbokens redogörelse gjorde Ann-Ida sig lustig över hans språk. Samtidigt kan man utläsa en nyfikenhet inför den unge mannen. Detta är förvisso endast ett exempel, men det är viktigt att lyfta fram det för att förstå bristen på informellt umgänge med personer som tillhörde en annan klass.

Var Ann-Ida och andra unga flickor i hennes ställning än vistades hade de tillgång till tjänstefolk. De underlydande

tjänsteflickorna var jämnåriga med företagar-döttrarna. Ann-Ida visste hur hon skulle hantera kvinnor med annan klassbakgrund. Under konfirmationen hade hon tillgång till jungfrur på prästgården. Där hon bodde arbetade hushållerskan Anna, husjungfrun Tilda och kokerskan Kristine. Ann-Ida kallade dem för "idealjungfrur", då de utförde de sysslor som hon bad dem om. De uppfyllde hennes höga förväntningar av den lojala, pliktmedvetna tjänaren.⁵⁷ I dagboken konstaterar Ann-Ida: "Jag har aldrig i min lefnad träffat på så snälla jungfrur som här. Den ena är snällare än den andra. Hvem som förtjänar priset vet jag då rakt icke."⁵⁸ Det var självklart för Ann-Ida att tjänstefolket skulle utföra praktiska sysslor och bistå henne på bästa sätt. Hon kunde utnyttja sina maktbefogenheter gentemot de anställda. Detta präglade även uppväxten, eftersom tjänstefolk levde nära inpå familjen. Som vuxen blev det Ann-Idas uppgift att leda ett större hushåll och ta ansvar för ett stort antal tjänare. Som husmor i ett högborgerligt hushåll var det hennes uppgift att organisera hemmet. Hon förväntades instruera och delegera uppgifter till tjänstefolket.

Framtiden som redarhustru

I allmänhet högaktades äktenskapet inom näringslivet. Att spela rollen som den "perfekta" hustrun var av stor betydelse för mannens affärsförhandlingar, eftersom företagsledare gärna framställdes som familjemän. Det var ett tecken på stabilitet och mognad som affärsman. Det är allmänt

Brudparet Ann-Ida och Dan Broström på sin bröllopsdag 21 november 1906

Ann-Ida Broström, koncernens matriark.

Therese Nordlund Edvinsson • ANN-IDA

känt både i Sverige och utomlands att en manlig ledare som är gift har högre status än de män som är ungarlar. Äktenskapet förväntades, inte minst för släktens fortsatta reproduktion. Även om affärsmannens oberoende och individualism hyllades, såg man gärna allmänt i näringslivet förtjänsten med äktenskap och barn. De män som var familjefäder uppfattades i allmänhet som utåtriktade. Män som föll utanför dessa ramar, betraktades ibland som enstöringar eller komplexa individer. Inte sällan sattes oförmåga att kommunicera och blygsel i samband med att männen var ungarlar. Att vara gift gav ett pålitligt och trygghetskapande intryck i näringslivet.⁵⁹

När Ann-Ida Mark träffade Dan Broström var han en inbiten ungarlar som hade inflytande i Göteborgs stadsfullmäktige och drev familjeföretaget med stort intresse. Han var den enda sonen till Axel och Mathilda Broström samt hade två systrar Karin och Elin som brukade hjälpa honom med representation. Särskilt Karin Broström (f. 1878) arbetade en tid i Broströmskoncernen för att hjälpa sin bror Dan. Hon agerade värdinna vid middagarna, innan Dan Broström gifte sig med Ann-Ida Mark. Så snart Dan var borta från Göteborg var det Karins uppgift att skriva rapporter om vad som skedde i staden och sätta ihop affärsredogörelser från huvudkontoret. I ett brev till storebrodern framkommer följande iakttagelser: "När jag är borta på någon bjudning är du alltid ett stort namn i konversationen – och jag är mycket stolt över dig! Alltnog sitter jag och tänker på din karriär [...] och hur underligt livet kan gestalta sig för ett människobarn.

Du går med fasta steg upp mot samhällets höjder!"⁶⁰ I likhet med andra företagardöttrar var Karins karriär kort, då hon blev hustru på heltid. Hennes make Herbert Jacobsson (1878–1949) fick senare anställning i Broströmskoncernen och då hade hon goda färdigheter i rollen som värdinna.

När Ann-Ida gifte sig med Dan Broström fick hon nya arbetsuppgifter på sin agenda. Dessa sysslor hade hon delvis fått förberedelse inför då hon hade fått träning i sociala plikter. Till en början oroades Ann-Ida över framtiden och hennes plikter som redarhustru. Hennes motto var att ge Dan Broström allt av sin kärlek och skapa trivsel så att han inte ville lämna hemmet, utan sakna det så snart han måste ge sig av:

Måtte jag alltid kunna vara sådan o på alla vis kunna ordna o ställa så treffligt, bra för min egen älskade vän, att du alltid kommer att trivas bäst i ditt hem och alltid längtar dit då du är borta. Ty huvudsaken i ett hem är sannerligen inte möbler o vackra saker, utan något helt annat. Och detta andra som är ngt stort och härligt heter, Kärlek skall alltid möta dig, då du träder inom hemmets dörr.⁶¹

Ann-Ida kände en stolthet över att ha blivit utvald till maka åt den framgångsrike redaren. Den stora ålderskillnaden ledde förmodligen till en blandning av blygsel, förhålligande och dyrkande av Dan. I samma stund skedde en utplåning av hennes eget värde som kvinna och människa. Ann-Ida brottades fortfarande av tonårstidens dåliga självbild. Hon reflekterade ofta över hur Dan Broström kunde välja henne till hustru. Gränsen mellan lycka och rädsla inför äktenskapet var påtaglig. Nedan följer

ett utdrag från Ann-Idas brev till Dan Broström år 1906:

[...] men oföretbart är o. förblir det att du som är så god, så begåfvad, så framstående, kan tycka om mig som intet är af allt detta utan så obetydlig o vanlig som möjligt. Jag känner mig så oförtjänt af en sådan lycka. Detta är intet tomt prat, Dan, utan så är det men jag vill göra allt, allt, hvad i min förmåga står för att du alltid skall vara nöjd med mig, alltid, min egen vän.⁶²

Enligt uppgift från bevarat källmaterial och andra utsagor blev äktenskapet mellan Ann-Ida och Dan Broström mycket lyckligt. Maken vände sig ofta till henne med problem som rörde rederiet. Ann-Idas uppgift var att stödja och ge råd efter bästa förmåga. Källmaterial bekräftar att hon hade ett visst maktinflytande i koncernen genom att "trycka" på rätt knappar.⁶³ Konkret brukade Ann-Ida exempelvis få ställa upp som gudmor och döpa fartygen inom koncernen. Ceremonierna var stora tillställningar och Ann-Ida blev en känd personlighet i Göteborg. Själv hävdade hon att en lidelse för sjöfarten utvecklades. Innan hon gifte sig med skeppsredaren Broström "visste hon knappt hur en båt såg ut invändigt".⁶⁴ Ann-Ida skaffade sig ett eget nätverk, dit de ledande företagsfamiljerna hörde, men också hovet. Ann-Ida blev exempelvis upptagen i Gustaf V:s syförening. Ute på Särö brukade de sitta och brodera tillsammans.⁶⁵

Äktenskapet avslutades med en tragedi, då Dan Broström avled i samband med en bilolycka år 1925. Efter makens plötsliga död fortsatte Ann-Ida Broström att representera koncernen på olika sätt, även

om hon aldrig ledde verksamheten. Hennes arbete bakom kulisserna var emellertid av stort värde för sammanhållningen inom familjen och firman. Hon blev en inflytelserik aktieägare. I Göteborg engagerade hon sig i diverse välgörenhetsprojekt över tid. Ann-Ida var också den som på egen hand uppfostrade "arvtagaren" och den nya ledaren för Broströmsimperiet, sonen Dan-Axel Broström (1915–1976).

Ann-Ida Broström kallades ibland för "Sveriges rikaste kvinna" i medierna, vilket syftade på hennes position i förhållande till den expanderande Broströmskoncernen. Hon var matriarken, den ledande kvinnan som stod i skuggan av de framstående männen i familjeimperiet. Ann-Ida var mycket omtalad på sin tid, inte minst i Göteborgs societetsliv. Efter makens död var hon angelägen om att upprätthålla familjens goda rykte och förbereda arvtagaren Dan-Axel på att "axla" faderns mantel som ledare för rederiet. De personliga kriser som ofta omnämns i samband med Ann-Ida Broströms namn syftade framför allt på makens tidiga död och barnens otaliga äktenskap. Det sistnämnda hade lett till diverse ledsamheter och negativ publicitet. Några av barnen uthärdade uppslitande skilsmässor som fick stor uppmärksamhet i tidningspressen. Särskilt sonen Dan-Axels skandalomsusade äktenskap med nakendansösen Anna-Bella Lee väckte stor debatt inom den göteborgska societeten.⁶⁶ Deras äktenskap bevakades ingående av media under många år.

Avslutande ord

Ann-Ida Broström blev känd för att vara

en stark och uthållig kvinna i näringslivet som trots personliga kriser ständigt lyckades hålla familjeimperiets anseende högt. Generellt har familjeföretagens döttrar och fruar varit ganska osynliga inom tidigare forskning. Att synliggöra kvinnor i näringslivet är angeläget för att förstå dess genusordning. Döttrar fostrades generellt inte till ledare i företagen, utan till ledare i hemmen. Ann-Ida förbereddes tidigt på ett liv som hustru. I likhet med sina systrar förväntades hon inte arbeta i familjeföretaget. Hon lärde sig istället att uppträda i sociala sammanhang. Ann-Ida studerade utomlands, konfirmerades i sena tonåren och studerade "typiskt" kvinnliga ämnen som humaniora och språk. Uppväxtmiljön gav henne vissa förkunskaper. I likhet med andra grosshandlardöttrar var hon medveten om sin ställning och tränades i värdinneskap. I en tid präglad av mannens överordning förväntades hon bli en god hustru genom att leda tjänstefolk, uppfostra barn och tränas i enklare hushållssysslor.

Som ung grosshandlardotter var Ann-Idas främsta förbundsfovant hennes dagbok, där kunde hon lätta sitt hjärta. Hennes anteckningar vittnar om dålig självkänsla och oro inför framtiden. Genom skrivandet kunde hon dämpa sin ångest. Att anpassa sig efter omgivningens krav på kvinnans foglighet var inte enkelt. Som ung kvinna brottades hon med grubblerier om skönhetsidealet. Dagboken ger läsaren en unik inblick i hur det var att växa upp som ung flicka i ett högborgerligt hem. Självbildens i dagboken förtydligar problematiken med att finna sig till rätta i en tid då kvinnan skulle vara mannens prydnad. Samti-

digt ger också materialet insikt om köns och klasskillnader. För unga kvinnor med liknande klassbakgrund som Ann-Ida fanns ofta tjänstefolk till hands som gjorde livet mer bekvämligt. Till exempel behövde Ann-Ida och andra kvinnor i samma ställning knappast utföra praktiska och tunga sysslor i hushållet.

Societetslivet spelade en viktig roll, då Ann-Ida gick på danser, arrangerade bjudningar och byggde sociala nätverk. Till sammans med redaren Dan Broström fick hon ett lyckligt, men kort äktenskap. Som redarhustru ägnade hon sig framför allt åt representativa uppgifter i rederiets tjänst. Så sent som 1963 döpte hon Broströmskoncernens tvåhundraionde fartyg.

Noter

- 1 Ann-Ida och hennes syskon förkortade efternamnet till Mark. Se Algot Matsson, *Redarna kring runda bordet* (Göteborg 1996), s. 231.
- 2 Jan Glete, *Nätverk i näringslivet: ägande och industriell omvandling i det mogna industrisamhället 1920-1990* (Stockholm 1994), s. 153. Mark härad är känd för sin textilindustri.
- 3 *Släktkalendern* (1974). Se släkten "Mark" från Seglora och Fritsla. Släkten var ursprungligen en bonde- och vävnadsförläggarsläkt vars äldsta stamfar är Pehr Andersson (1698-1774).
- 4 Glete (1994), s. 153.
- 5 Glete (1994), s. 153.
- 6 Mitt forskningsprojekt handlar om en rad fruar i svenskt näringsliv, däribland Ann-Ida Broström. Projektet finansieras av FAS. Jag håller på och avslutar en bok som går under arbetsnamnet, "Hustrun i näringslivet".
- 7 Deborah Martinson, *In the Presence of Audience: The Self in Diaries and Fiction* (Ohio 2003), s. 1.
- 8 Dagboksanteckning 1.8.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.

- 9 Dagboksanteckning 16.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 10 Therese Nordlund Edvinsson, "Företagaru-hustrun och hushållets organisation", *RIG* (2009). Se även Ann Oakley, *Housewife* (Harmondsworth 1976).
- 11 Dagboksanteckning 5.6.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 12 Jämför med Wilhelmina Kempes uppväxt. Se Eva-Helena Cassel-Pihl, *För en långt avlägsen framtid: en bok om Wilhelmina von Hallwyl* (Stockholm 2006), s. 28.
- 13 Forskaren Birgitta Jordansson tar upp denna diskussion om utbildning och praktisk erfarenhet hos familjeföretagarnas söner. Se Birgitta Jordansson, "Från frifräsare till proffs? : om synen på utbildning bland svenska chefer", (red) T. Nilson & M. Åberg, *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800-2000* (Lund 2007).
- 14 Odaterad artikel 1950-talet, finns i Ann Ida och Dan Broströms arkiv. Landsarkivet i Göteborg.
- 15 Dagboksanteckning 16.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 16 Dagboksanteckning 18.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 17 Brev från Ann-Ida Broström till Dan Broström 6.5.1909, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, Landsarkivet i Göteborg.
- 18 Odaterat tidningsurklipp finns i Ann-Ida och Dan Broströms arkiv A404, volym 4. Landsarkivet i GBG.
- 19 Anna Sandströms högre lärarinneseminarium grundades år 1900. Seminariet var tvåårigt men blev treårigt 1907-1908. Vid denna skola utbildades kvinnor till lärarinnor för flickskolor särskilt i humaniora, men även i geografi och biologi. *Nordisk Familjebok* på Internet, <http://runeberg.org/nfcd/0358.html> (besökte sidan 28.1.2007).
- 20 Dagboksanteckning 16.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 21 Ann-Idas morbror var Christer Uggla. Han var verksam som bilfabrikant enligt uppgifter i tidningspress. I folkräkningen 1900 är hans titel "Ingenjör". Hans fru hette Stephanie Basre. Christer Uggla grundade "Scandinavian Corps" i Pretoria. Följande information står att läsa på en hemsida, där Christer Uggla nämns: "The Scandinavian Corps was founded just before the outbreak of hostilities at a meeting in Pretoria. Recruiting was mainly among Scandinavian miners around Johannesburg, but the corps also contained a number of sailors. The corps was mounted, and in 1899 they consisted of 9 officers and NCOs and 104 ORs. (45 Swedes, 24 Danes, 18 Finns, 13 Norwegians and 13 others)". Se http://www.angloboerwar.com/forces/scandinavian_corps.htm (besökte sidan 29.1.2008).
- 22 Glete (1994), s. 146. I Göteborg dominerade under lång tid de ledande släkterna Dickson, Röhs, Wijk, Ekman, Kjellberg mfl. De nya "släkterna" var Mark, Broström, Carlander.
- 23 *Göteborgs Morgonpost* 12.9.1944. Bonde har utöver denna tidningsintervju samlat sina tankar om livet i Göteborg i, Carl Bonde, *Jag berättar för Jan* (Stockholm 1943).
- 24 *Göteborgs Morgonpost* 12.9.1944.
- 25 Bonde (1943), s. 53.
- 26 Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900* (Stockholm 1989).
- 27 Lars Djerf, *Berit Wallenberg: 1902-1995* (Stockholm 2003), s. 24.
- 28 Dagboksanteckning från 7.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 29 Dagboksanteckning från 7.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 30 Skönhetsidealet i slutet av 1800-talet var "minimal midja". Hyn skulle vara mycket blek. Se bland annat Rundquist (1989).
- 31 Anteckning 18.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 32 *Vem är vem* (1965) Götalandsdelen, se sökord "Ann-Ida Broström".
- 33 Odaterad artikel från 1950-talet. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, A404. Landsarkivet i Göteborg.

- 34 Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 35 Else Kleen, *Gwens bok för hemmet* (Stockholm 1907).
- 36 Christer Ericsson & Björn Horgby, "Den borgerlige patriarken i den borgerliga offentligheten", (red) Nilson & Åberg, *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800-2000* (Stockholm 2007), s. 108.
- 37 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 38 Rundquist (1989).
- 39 Bonde (1943), s. 60.
- 40 Ett bra exempel är Maja Carlander som ofta gick med sin farfar Christoffer till kyrkan på söndagarna. Hon berättar i brev hur de fick tillstånd till bättre placeringar, även om de var försenade till kyrkan. Se Mapp Brev mellan Maja och modern Hedvig Carlander 1919. Familjekorrespondens b), volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv RA. Familjen Kempe hade en egen bänkrad i kyrkan. Se Hans Lepp & Monica Rennerfelt, *Wilhelmina von Hallwyl : museiskapare vid sekelskiftet* (Stockholm 1981).
- 41 Anteckning 6.8.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 42 Dagboksanteckning 6.8.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 43 Clare Nordenson, *Född på 1800-talet* (Stockholm 1967), s. 32. Som ogift hette Clare Lagercrantz (dotter till disponenten Herman Lagercrantz).
- 44 *Sigrids minnesanteckningar* (1995), s. 11. (red) Gustav Giertz, Daterat 1893.06.11.
- 45 *Vem är vem* (1965).
- 46 http://arqivariet.no-ip.info/BeataLosman/33_Barn_Ungdom.htm (besökte sidan 29.1.2008).
- 47 Brev från Ann-Ida Mark till Dan. Broström 17.1.1906. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, A0404, volym 2. Landsarkivet i Göteborg.
- 48 Anteckning 25.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 49 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 50 Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 51 Om August Blanche, se <http://runeberg.org/svlihist/blanchau.html> (besökte sidan 11.2.2008).
- 52 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 53 Dagboksanteckning 15.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 54 Anteckning 23.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 55 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 56 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 57 Rundquist (1989).
- 58 Dagboksanteckning 25.7.1899. Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A0404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
- 59 Kanter (1993).
- 60 Brev från Karin Broström till Dan Broström daterat 24.3.1906, Olof Traung, *Dan Broström: en sjöfartsman* (Göteborg 1948), s. 109.
- 61 Brev från Ann-Ida till Dan Broström, oläsligt datum, daterat 1906, Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, A404, volym 2, Landsarkivet i Göteborg.
- 62 Brev från Ann-Ida till Dan Broström 25.1906, Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, A404, volym 2. Landsarkivet i Göteborg.
- 63 Tal av Doktor Gösta Åhman, mapp Dan Broströms 50-årsdag, brev och hyllningstal mm 1920, Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, A404, volym 6. Landsarkivet i Göteborg.
- 64 Odaterad artikel, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, Landsarkivet i Göteborg.
- 65 *B. T.* oktober 1963. (dansk tabloidtidning).
- 66 Eric Broo, *Från nakendansös till redardrottning: Anna Bella Broström* (Stockholm 1968).

Källor och litteratur

Arkiv

Landsarkivet i Göteborg

Ann-Ida och Dan Broströms arkiv

Riksarkivet

Erik och Maja Wetters arkiv

Tidningar

B.T.

Göteborgs Morgonpost

Uppslagsverk

Nordisk Familjebok

Släktkalendern

Vem är vem

Internet

Om Christer Ugglå, se http://www.angloboerwar.com/forces/scandinavian_corps.htm (besökte sidan 29.1.2008).

Om August Blanche, se <http://runeberg.org/svli-hist/blanchau.html> (besökte sidan 11.2.2008).

Information om Lilla Barnkrubban, se http://arjivariet.no-ip.info/BeataLosman/33_Barn_Ungdom.htm (besökte sidan 29.1.2008).

Litteratur

Bonde, Carl, *Jag berättar för Jan*, Stockholm 1943.

Broo, Eric, *Från nakendansös till redardrottning: Anna Bella Broström*, Stockholm 1968.

Cassel-Pihl, Eva-Helena, *För en långt avlägsen framtid: en bok om Wilhelmina von Hallwyl*, Stockholm 2006.

Ericsson, Christer & Horgby, Björn, "Den borgerlige patriarken i den borgerliga offentligheten", (red) Nilson. T & Åberg. M, *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800–2000*, Stockholm 2007.

Djerf, Lars, *Berit Wallenberg: 1902–1995*, Stockholm 2003.

Glete, Jan, *Nätverk i näringslivet: ägande och industriell omvandling i det mogna industrisambället 1920–1990*, Stockholm 1994.

Jordansson, Birgitta, "Från frifräsare till proffs?: om synen på utbildning bland svenska chefer", (red) Nilson. T & Åberg. M, *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800–2000*, Stockholm 2007.

Lepp, Hans & Rennerfelt, Monica, *Wilhelmina von Hallwyl: museiskapare vid sekelskiftet*, Stockholm 1981.

Kleen, Else, *Gwens bok för hemmet*, Stockholm 1907.

Martinson, Deborah, *In the Presence of Audience: The Self in Diaries and Fiction*, Ohio 2003.

Matsson, Algot, *Redarna kring runda bordet*, Göteborg 1996.

Nordenson, Clare, *Född på 1800-talet*, Stockholm 1967.

Nordlund-Edvinsson, Therese, "Företagarhustrun och hushållets organisation", *RIG*, 2009.

Oakley, Ann, *Housewife*, Harmondsworth 1976.

Rundquist, Angela, *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*: Stockholm 1989.

Sigrids minnesanteckningar (red) Gustav Giertz, Stockholm 1995.

Traug, Olof, *Dan Broström: en sjöfartsman*, Göteborg 1948.

Mauritz Stålhandskes behov av att klaga

MARTIN ALMBJÄR

Vid Riksdagen 1755–56 tog Urskillningsdeputationen emot 517 enskilda böneskrifter, så kallade suppliker.¹ Deputationen var den instans i den frihetstida riksdagen vartill svenska undersåtar kunde sända dessa. Supplikerna gällde allting från tjänsteärenden till utrikeshandeln till fordringar på kronan. Inte mindre än åtta stycken av dem var författade av Mauritz Stålhandske, häradshövding från Finland. Trots att han som adelsman kunde ha agerat via adelsståndet använde han sig av suppliksystemet. Genom att granska Stålhandskes supplikers innehåll och eventuella framgång vill jag analysera hans bevekelsegrunder. Vidare vill jag diskutera vad detta säger oss om suppliksystemet och vilket källvärde supplikerna har.

Det utforskade suppliksystemet

Supplikerna var böneskrifter som skrevs till kungen eller hans ämbetsmän. De skrevs oftast enskilt av olika individer, ibland

grupper och dylikt. Pär Frohnert definierar supplicerandet på följande vis:²

Individens 'frihet' i detta samhällssystem var definierad utifrån vad som faktiskt var tillåtet för henne att själv bestämma över. Inom den övriga sfären av samhällslivet hade kronan överhöghet. Om individen ansåg att myndigheters eller privatpersoners handlande lett till inkränkanden på hennes rätt [...] hade hon möjlighet att få saken prövad.

Supplikskrivandet var 1755 en rättighet som funnits i århundraden. Det hade funnits inom den katolska kyrkan och så sent som på 1600-talet kunde man få träffa rikskanslern för att överlämna sin begäran eller klagan.³ Efterhand som supplikmängden svällde och arbetsbördan ökade delegerades supplikmottagningen till olika instanser. Emedan Kongl. Majt. fortfarande tog emot vissa suppliker omdirigerades andra till landshövdingar, kollegier och i det här fallet riksdagen.⁴ Supplikskrivandet var alltså en uppmuntrad och lagstadgad rättighet, sett

till de möjligheter som verkar ha funnits för dåtidens svenska undersåtar.

Det var även ett klagomålssystem utanför de korporativa kanalerna och ständsbesvärerna. Studier av bondeståndet har hittills pekat på att allmogen föredrog besvärerna framför supplikerna som huvudsaklig påtryckningsmetod.⁵ Supplikrätten som institution skiljde sig därmed från andra politiska kanaler i och med att den oftast behandlade enskilda personers ärenden. Detta under en tid då paradoxalt nog den moderna individualismen låg i sin linda. I ett samhälle där politiskt agerande i stort sett var synonymt med korporativism, tillhandahöll staten ett personligt utlopp för undersåtarna. Rimligtvis fyllde supplikerna en annan funktion än häradssting och ständsriksdag. Eftersom de inte behövde ta hänsyn till de kompromisser och hänsynstaganden som följer av grupporienterad politik ger de en mer direkt tillgång till tidens mentaliteter för historikerna att studera.

Supplikationsrätten i Sverige är trots detta ett relativt outforskat område i sig. Speciellt om man betänker att supplikerna utgör en av Sveriges största källmaterialsansamlingar, om inte den största.⁶ Ett fåtal artiklar och essäer har emellertid blivit skrivna. Harald Gustafsson ser supplikväsendet som en "maffialiknande" institution där den svenska staten tillät undantag från sina tvingande strukturer.⁷ Pär Frohnert och Andreas Olsson ser supplikinstitutionen som en informationskanal för staten.⁸ Det råder också oklarheter kring supplikernas innehåll. Medan Frohnert anser att supplikerna gällde privata konflikter menar Gustafsson

att de behandlade "vertikala konflikter" med myndigheterna.⁹

Ingen av dem har dock bemödat sig om att titta på enskilda supplikanters bevekelsegrunder. Böneskrifterna har beskrivits utifrån kronans perspektiv. Det har varit statens användning av supplikerna som fått karakterisera institutionen. Vi vet påtagligt lite om vad som motiverade en svensk häradshövding på 1700-talets mitt att supplicera riksdagen. Stålhandske kunde ha fört sin talan genom adelsståndet men gjorde det inte. Han förde sin talan enskilt och personligen med riksdagen. Motiven till hans agerande torde ha varit privata eller styrda av en annan politisk mentalitet än den som omgärdade ständernas politiska arbete. Denna, som jag skulle vilja kalla det, klagomentalitet, torde kunna säga mycket om funktionen och drivkrafterna för supplicerandet.

Jag vill undersöka vad Mauritz Stålhandskes suppliker handlade om, hur han författat dem och framför allt, vilka bevekelsegrunder som låg bakom hans supplicerande. Jag vill också se hur många av Stålhandskes förfrågningar som tog sig in i riksdagen och vilka anteckningar Urskillningsdeputationen gjorde om dem. Som första studie kommer reglementet för supplicerandet undersökas på en mer detaljerad nivå, om än ej heltäckande. Det kommer att belysa att den svenska staten villigt tog emot och behandlade suppliker.

Visserligen går det att ifrågasätta vad en enstaka individ kan säga om en institution som sträcker sig över århundraden. I synnerhet när Stålhandske lämnade in inte mindre än åtta suppliker. I registret

hittade jag vissa personer som lämnat in två eller tre stycken, men ingen var i närheten av åtta.¹⁰ Artikeln behandlar uppenbarligen en säregen individ. Men det behöver inte betyda att hans suppliker säger mindre om strukturer och behov kring supplikskrivandet. De var formade av hans person, men eftersom suppliker oftast var personliga blir hans tendens lika giltiga som någon annans. Snarare var den säregenhet som drev honom att författa åtta suppliker en tillgång, eftersom källgrunden blir stadigare. Möjligheten att urskilja Mauritz Stålhandskes användning av supplikinstitutionen ökar alltså på grund av hans särprägel. Utifrån detta kan man sedan diskutera vilka av Frohnerts ”individens rättigheter”¹¹ som Stålhandske ansåg hade överträtts och vad detta säger om supplikininstansen. Först ska jag emellertid titta på vad för information som står att finna om honom i de historiska uppslagsverken.

Häradshövdingens bakgrund

Upplysningarna om Stålhandske i de biografiska referensverken är knapphändiga. Han var inte tillräckligt celeber för *Svenska män och kvinnor*. SBL har ännu inte nått till Stålhandske alfabetiskt, men det är tveksamt om han skulle bli medtagen där heller. Dock finns ett kortfattat levnadsöde, i form av tjänstetitlar och datum, nedtecknat i Elgenstiernas ättartavlor.¹²

Han föddes den 12 december 1708 som sjätte generationen av den finländska ätten Stålhandske. Tillsammans med tvillingen Henrik Johan Stålhandske ingick han i en syskonskara på 12 barn. Han föddes under

det stora nordiska kriget och flera av hans syskon samt hans fader, Henrik Stålhandske, avled i samband med kriget. Fadern, som hann med fyra äktenskap varav det sista var med Mauritz Stålhandskes mor Maria Vellingk, dog 1714 ”på flykten undan fienden.” Mauritz Stålhandske var då endast sex år gammal.

1728, vid 19 års ålder, blev han auskultant vid Åbo hovrätt. Därefter följde befattningarna vice aktuarie, ordinarie kanslist samt aktuarie vid Åbo hovrätt innan han 1741 blev häradshövding i Vemo (Veehmaa) och Masku härad, i närheten av Åbo. Utöver hans död som ogift 1779 vid 70 års ålder, finns inget mer noterat. Informationen är således mycket knapphändig. Därför följer nu en redogörelse över var och en av de åtta supplikerna för att ta reda på mer.

Innehållet i supplikerna

Bevarandet av Urskillningsdeputationens arbete samt de inskickade supplikerna skiftar från riksdag till riksdag. Från Riksdagen 1751–52 bevarades knappt några original, däremot skrevs längre sammanfattningar av varje supplik. Från och med riksdagen 1755–56 finns emellertid nästan alla inskickade skrifter bevarade. Jag har alltså läst supplikerna så som de var tänkt att läsas av Urskillningsdeputationens ledamöter, om än med andra ögon. Tack vare det alfabetiska registret samt numreringen av supplikerna har de inte varit svåra att hitta.

Supplikerna numrerades vartefter de inkom. Stålhandskes sände inte in sina skrifter buntvis och de är därför utspridda på tre olika volymer. För att undvika missförstånd

och onödigt förvirrande sifferuppgifter kommer jag numrera dem från 1 till 8. Supplik 1 är den tidigast inkomna till urskillningsdeputatione, 2 den näst tidigast inkomna och så vidare. Den numrering de förses med kommer sedan att fortsätta användas under artikelns gång. Här är deras innehåll:

1. Behandlar så kallad prejudice, felaktigheter vid tillsättande av tjänster. Kortfattad skrift om hur vice häradshövding Cedermark och guvernementssekreteraren Krok både har blivit befordrade till assessorer vid Åbo hovrätt istället för Stålhandske.¹³
2. Behandlar en förfrågan om att Ständerna skulle utse en kommission för att undersöka Åbo hovrätt. Därigenom skulle de orättvisa förhållanden som gjort att Stålhandske inte fått assessorstjänsten uppdragas.¹⁴
3. Behandlar det långsamma handhavandet av inkomna skrivelser till landets kollegier och landshövdingar. Stålhandske ansåg att ständerna borde införa vite på 50 daler silvermynt om myndigheterna inte inom en månad hunnit "lämna de rätsökande utslag". En skyndsam uppföljning skulle gagna riket "tusende tusende daler" samt rikets invånare som ibland får utstå kostsamma processer på över tjuugo år. Han avslutar suppliken med ett par exempel på förslag han inkommit med till Åbo Landskansli men som sedan blivit liggande. Allting till rikets förfång.¹⁵
4. Behandlar den skadliga utrikeshandeln. Stålhandske ansåg att allt brännvinsbrännande borde förbjudas då det kostade landet oerhörda summor pengar att

- importera säd som sedan blev till sprit. Vidare borde riket sluta importera siden- och silkestyger från utlandet. Stålhandske påpekade att studier visat att mullebärsträd mycket väl kunde odlas och växa så väl i Skåne som i Stockholm. Till sist borde kronan istället för att importera vin, allokera kronojord i varje socken, där "Svenska winträn kunde planteras såsom hallonbuskar, hwita, röda och svarta winbärsträn". Suppliken avslutas med att detta kunde skötas av "Iagt och krono fogdar" som "icke hafwa, så särdeles [mycket] at giöra".¹⁶
5. Behandlar ett kärr inom Stålhandskes jurisdiktion, i Pöyti socken i Wimou och Masku härad, som borde uppdikas. Det påpekas hur Ständerna otaliga gånger visat sitt uppsåt att dika upp och börja odla på de mossar och kärr som, speciellt i Finland, förstör skördar. Stålhandske undrade om inte länets infanteri- och dragonregementen skulle kunna göra detta på sina årliga regementsmöten. Om kärret blev uppdikat skulle allmogen i området inte längre vara förvisade till den fattigdom som kärrets negativa inverkan på skördarna förvisat dem till. Detta skulle innebära ökade inkomstar för kronan.¹⁷
 6. Behandlar det oproportionella förhållandet mellan sparande och lånande i ständernas bank. Suppliken ifrågasätter de enskilda besparingar som sattes in på banken vid dess grundande. De personer som satte in pengarna fick fortfarande ha kvar dem med ränta. Utan risk jäste deras pengar medan banken tog oerhörda risker och besvär för utlåning. Helt gagn-

löst var det då räntan endast tillföll enskilda och inte det allmänna. Det var även förvaltandet av dessa enskilda medel som gjorde att nödsökande låntagare lämnade banken tomhänta. Det fanns helt enkelt inte tid och personal att hjälpa dessa då tjäns-temännen var upptagna med diverse sparräntor. Banken borde antingen tvinga de sparande att ta ut pengarna eller låta dem ligga kvar räntefritt. Detta skulle, förutom sparandet av många "tunnor gull" resultera i:

- Att Banken slipper förvalta kapital som är "dödt och frugtlöst."

- Att Bankens tjänstemän slipper lägga ned tid på enskildes medel och dess förräntande, vilket gör att nödlidande kan få hjälp snabbt och effektivt och inte som nu, "behöfda flera resor utan hjälp derifrån warda."¹⁸

7. Behandlar landskansliernas långsamma eller icke existerande hjälp vid utmätning och utsökning vid hushållsmål. Stålhandske påpekade att vissa mål legat i Åbo Landskansli i tjuogo, trettio år utan behandling. Ständerna borde därför göra en undersökning som skulle visa hur länge målen legat innan de blev genomgångna. Utöver detta borde Åbo Landskansli ges vite på summan som Åbo Hovrätt och Kammarkollegiet lagt ner på mål som borde behandlats av kansliet. Han anmodade även ständerna att ge landskansliet en vecka på sig att "resolvera" de mål som låg och väntade i byråkratin. Detta för att så väl det allmänna som länets invånare skulle slippa lida mer.¹⁹

8. En omskriven, mer utförlig variant av supplik 1. Behandlar återigen den preju-

dice som Stålhandske blev utsatt för vid tillsättandet av assessortjänster vid Åbo hovrätt, då vice häradshövdingen Cedermark och guvernementssekreteraren Krok fick sina tjänster framför näsan på Stålhandske. Han ansåg sig förbigången i strid med regeringsformen, kungliga förordningar samt de adliga privilegierna och därmed utsatt för "sinnens oro, smärta och grämlse". Han anmärkte syrligt att han hade 20 års erfarenhet som häradshövding vid Cedermarks utnämning. Cedermark hade då ännu inte hållit en "publique" tjänst. Vidare hade Krok fortfarande varit under "information" då Stålhandske blev häradshövding. Det var uppenbart ett lagbrott att dessa två herrar gått före i turordningen.²⁰

I ett försök att kategorisera supplikerna framstår två grupper. Tre av skrifterna, 1, 2 och 8, synes vara av så kallad kallad privat, eller enskild, natur och det är de som behandlar tjänsteärendet samt dess följder. De resterandes ämneskaraktär är mer allmän och behandlar olika förslag på förändringar och förbättringar som skulle komma riket och dess invånare till godo. De löper över ett ganska brett spektrum. Förutom supplik 6 verkar de gälla saker som Stålhandske kommit i kontakt med i egenskap av häradshövding.

Mauritz Stålhandske verkar alltså inte bara ha använt supplikationsrätten för att be om hjälp endast med privata ärenden. Supplikerna går att dela in i enskilt och allmänt inriktade suppliker. Denna uppdelning går också att göra med den stilistiska tonen som skrifterna är författade i.

Författandet av en supplik

Ödmiukt memorial

Huru högt Riksens Höglofl Ständer låtit sig wara om hiertat Landets upodling och at de den warande storo Kärr och myror hwilka måst orsaka den, i synnerhet i Finland, esomoftast timande tidiga frost, therigenom sädes växten warden förskämd, måtte upodlas, utwisa de härlige och högst berömmelige författningar, som Riksens Höglofl. Ständers, tid efter annan, som med omständighet angående, til inwånarnes uppmuntran, låtit utgå.

Hwar en emot des fäderneslands wälmenande undersäte har också mycket hos (demståt) och des omständigheter kunnat medgifwa, vinlagt sig så mycket mera at kunna ofwansagda författningar efterlefwa, som har haft at lugna sig af de formoner honom i den delen tilsagde blifwit.²¹

Så inleds supplik 5 men den är inte unik. Oberoende av innehållet har supplikerna samma stilistiska utförande. Tonen är officiell, högtidlig, högtravande och inställsam. Smickrande formuleringar som "[att] hos Riksens Höglofl. Ständer ödmiukast anhålla" "[att förfrågan] blifwa höggunstigast förordnad", "Riksens Höglofl. Ständers högrättwisa bönhörelse" och "Riksens Höglofl. Ständers höggunstiga bifal" används här och var.²² Alla Stålhandskes suppliker är försedda med dylika inställsamma och ödmjuka formuleringar. Det får nog anses tillhöra genren, där supplikskribenten visade ödmjukhet och underdånighet gentemot skriftens läsare. Olsson och Gustafsson kopplar detta till den tidigmoderna

samhällsidén om den patriarkala relationen mellan härskare och undersäte.²³ Dock ska man ha i åtanke att supplikerna ofta var författade efter så kallade brevställare som tillhandahöll mallar för hur bland annat suppliker skulle skrivas. Anders Claréus som studerat bondeståndets allmänna besvär har funnit att de ofta följde dylika mallar.²⁴ På samma sätt skulle jag vilja hävda att Stålhandskes suppliker följer mönstret som finns i bland annat Johan Biurmans 1700-talsbrevställare. Denna rekommenderar skribenterna att vara underdåniga och att framställa sig själva som offer.²⁵ Skrivmönstret speglar både en samhällsdogm och skrivarkutym och det står att finna i alla Stålhandskes suppliker.

Däremot finns det en skillnad mellan supplikerna med enskilda ärenden och med allmänna ärenden. Supplik 5 behandlade ett specifikt kärr och dess uppdikande vilket kan anses nog så altruistiskt och allmängiltigt. Men det syns tydligt att Stålhandske kopplade det till en större idéströmning för att ge sitt förslag ett bredare anslag. Detta är genomgående för Stålhandskes suppliker som inte är av enskild karaktär. Han motiverade sina förslag med uppmaningar om "nögets och förmögenhetens uphielpande, samt missnöget och fattigdomens understägckande", "Kronans inkomst befrämjande" och "[rikets] undesätars upmuntran i hushälningen".²⁶ I supplik 6, ansåg han att några enskilda, välmående personers sparpengar inte ska tillåtas skada det allmänna.²⁷ Det ska också tilläggas att dessa för samhället nytorelaterade suppliker inte alls innehöll för tiden löjeväckande tankar. Uppodlingen av jorden och det svenska

rikets outnyttjade resursrikedom var högst aktuella i den ekonomiska och vetenskapliga debatten under 1700-talet.²⁸ Stålhandske ska nog inte ses som verklighetsfrånvärd utan tvärtom kanske till och med avantgarde.

Språkbruket och de goda avsikterna döljer emellertid inte de personliga inslagen, där det finns vissa tydliga exempel. Supplik 1 och 8, Stålhandskes beskrivning av Cedergren och Krok samt prejudice-målet i allmänhet, innehåller sarkasm, indignation och martyrskap. Han hade "upofrat des [sin] tid uti Rikets och Fäderneslandets tjänst" och förtjänat rätten till att få bli assessor.²⁹ Trots detta blev han förbisedd av Åbo hovrätt. Men även de suppliker som inte behandlade Stålhandskes personliga tjänsteärende har en förmåga att påvisa personrelaterat missnöje. I supplik 3, gällande hans förslag om vite till saktmodiga ämbetsmän, påpekade han att han själv lämnat in förslag som blivit liggande. Han skrev även ner dem detaljerat. I supplik 4, om odlandet av mullbärsträd och vinbuskar, skymtar Stålhandskes bild av kronofogdar som lata och sysslolösa förbi. Det bästa exemplet måste emellertid vara supplik 2, där han ansåg att en kommission borde tillsättas för att utreda förhållandena bakom hans lidande vid tjänstetillsättningarna. Den indignation som låg bakom att en enskild individ ville att kronan skulle skänka honom upprättelse på ett så pass drastiskt sätt måste varit oerhörd. Trots detta, eller tack vare detta, verkar Mauritz Stålhandske ha känt att hans frustration var tillräcklig angelägen för att blanda in riksdagen. Detta vill jag återkomma till efter att ha samman-

fattat Stålhandskes författarteknik.

Supplikerna var skrivna enligt ett gängse underdånigt mönster som stod att finna i brevställare. Ofta återkopplade supplikerna till ideströmningar om det allmänna bästa och dylikt. Det är frapperande att en enskild individ bemödar sig att skriva indignerade, till synes altruistiska, skrifter om samhällsreformer. Dock döljer det inte de genomgående personliga inslagen. Så väl de enskilt som de allmänt inriktade supplikerna innehöll formuleringar eller ämnen som nog kan anses falla utanför det formella sättet att skriva. Stålhandske var själv häradshövding, med många års erfarenhet av myndigheternas språkbruk och kutym. Alltså bör han inte varit otränad eller oförmögen att formulera sig enligt en given mall.

Kanske kan man här se något som är karaktäristiskt för supplikerna. Som kanal var suppliken en direktlänk mellan undersäte och konung. Riksdagens övertagande av den utförande konungarollen gjorde att den personliga länken istället drogs mellan undersäte och ständerna. Supplikerna blev i ännu högre grad en korsning mellan officiell och privat korrespondens. Kanske är det därför de genomgånga supplikerna präglas av en påtaglig blandning mellan formalitet och informalitet. Hur pass mycket den privata aspekten hos supplikerna speglas i Stålhandskes författarteknik är svårt att avgöra. Trots allt studeras endast en person. Men den personliga tonen i supplicerandet bör inte förbises. Framför allt vill jag betona ödmjukheten och utmälandet av sig själv som ett lidande offer i syfte att frammana barmhärtighet och välvillighet hos läsaren.

Detta återfinns troligtvis i alla suppliker. Det ingick i klagoskriftsförfattandet att framhäva lidandet. Samtidigt vill jag lyfta fram en annan, mer konkret förklaring till Stålhandskes supplikskrivande. Jag tror nämligen att även de flesta till synes allmänt lagda supplikerna antingen helt eller delvis behandlar Stålhandskes privata ärenden.

Den försmädde häradshövdingen

Stålhandske lämnade som sagt in åtta suppliker. Av dessa gällde tre stycken, 1, 2 och 8, hans tjänsteärende samt den commission han ansåg att staten borde tillsätta. Ytterligare två suppliker visar en tydlig privat agenda. Supplik 4, diskuterad ovan, visar uppenbarligen på en tvist eller aversion mellan Stålhandske och områdets kronofogdar.

Den andra suppliken som har en uppenbarligen personlig agenda är 3. Generellt gäller den alla offentliga instanser men specifikt Åbo landskansli. I den visar Stålhandske exempel på skrifter han lämnat in till kansliet. Skrifter som skulle gagnat riket oerhört om de hörsammats. I sin skrift försöker han alltså att visa på landskansliets inkompetens och saktfärdighet. Här är ett länge citat från ett av häradshövdingens exempel:

I öfrigt och som jag öfwer theraf kommit i erfarenhet, at Kongl. Maijts. Och kronan ej härtill ringaste inkomst haft af den kronojord slotsfältet kallad, som sträcka sig ifrån Åbo stads siötull till Åbo slots iordvallar; så ber jag Hr Landshöfdringen behagade nu snart lämna mig frihet nyttia hädanefter årligen samma kronoiord, hälst jag, til befordran af Kongl. Maijts och Kronans härunder

beroende förmon, erbiuda mig härmedelst, vilja årligt arrende therfore til Hans Kongl Maijts och Kronan betala fl. Hundrade daler Kopparmt hwilcka peningar årligen kunna Kongl. Maijts. Godtgiöras af de (bestäls) peningar, jag ifrån Åbo landtränterie erhåller Igenom det jag intet utslag erhållit öfwer thenne ansökning har Hans Kongl. Maijt. Mist siu åhrs arrende siu hundrade daler Srmt.³⁰

Stålhandske ville alltså åta sig ett stycke obrukad kronojord och arrendera den från staten. Även om kronan skulle tjäna på företaget, låg det jämförelsevis ännu större vinning i det för Stålhandske. I ett annat exempel påpekas att några kronobetjänter tagit ut ”krono utskylder” från allmogen runt Gästerby säteri i Kimito Socken, något som Stålhandske tyckte stred mot de adliga privilegierna.³¹ Gästerby säteri var nämligen ättens familjesäteri, där Stålhandskes far Henrik Stålhandske föddes och antagligen Mauritz Stålhandske likaså.³² Suppliken handlar alltså om tre saker:

- Hur offentliga myndigheter generellt och Åbo landskansli specifikt var långsamma i sitt handhavande.
- Att Mauritz Stålhandske inkommit med förslag till Åbo landskansli, som sedan blivit liggande och som skulle vara riket till gagn.
- De förslag som Mauritz Stålhandske inkommit med till Åbo landskansli.

Om man ser suppliken som en lök skulle jag föreslå följande lagerordning. Först kom-

mer klagandet över myndigheterna, följt av Åbo landskansli. Längs in finns Stålhandskes känsla av nonchalans från Åbo landskanslis sida och allra längst in hur hans förslag förblivit liggande. Troligtvis låg alla dessa anledningar bakom hans vitesförslag. Emellertid är frågan varför Mauritz Stålhandske ens bemödade sig om att begära något så dumdrigt som att bötfälla Åbos landskansli? Speciellt som det inte verkar ha varit skriftens huvudsyfte.

Själva begäran antyder en fientlighet från Stålhandskes sida. Även supplik 7 visar agg och ville ge [utdöma] vite till landskansliet för saktfärdig handläggning i olika typer av ärenden. Till detta kan läggas att Stålhandske i supplik 2 begärde en kommission mot Åbo hovrätt. Fram träder en bild av en man som låg i konflikt med en stor del av länets centraladministration. Detta skulle förklara den stiltje som drabbats hans karriär. Efter utnämningen till häradshövding 1741 blev han aldrig mer befördrad. 1755 hade han blivit förbisedd två gånger till förmån för herrarna Cedermark och Krok. I linje med detta kan flera av skrifterna anses spegla en frustration från Stålhandskes sida. Det går inte att veta men det verkar troligt.

Med den här omtolkningen har sex av åtta suppliker en personlig och helt eller delvis privat agenda. Två av dem gäller prejudice och fyra av dem frustration och agg mot Åbos administrativa apparat. Detta fråntar inte alls giltigheten i retoriken kring det allmänna bästa och rikets välfärd. Språket var inte endast ornamentalt utan tvärtom är det lika studievärt att häradshövdingen använde suppliksystemet för suppliker av

sådan karaktär. Men omvärderingen skänker ett annat ljus kring supplikförfattandets motiv. Antagligen gjorde de personliga inslagen det omöjligt för Stålhandske att gå via adelsståndet. De hade inte passerat plenum då det var tydligt vad texterna egentligen handlade om och deras transparens var troligtvis ingen olycka. Därför brukade Stålhandske istället supplikrätten för att driva en så pass personligt förankrad konflikt. Supplikinstitutionen framstår därmed inte bara som en personlig direktlänk utan också som ett klagoforum. Ett utlopp för en svensk undersåte med till synes uppämnd frustration. Något som säkerligen inte undgick de dåtida läsande herrarna i Urskilningsdeputationen. Därför vore det intressant att se vilken respons Stålhandskes böneskrifter fick.

Urskilningsdeputationens svar

Information om Urskilningsdeputationens hantering av de inkomna supplikerna finns i urskilningslistan/protokollet. Det är inte speciellt utförligt eller noggrant nedskrivet och saknar sidnumrering. Listan försöker hålla en kronologisk uppräknings av supplikerna enligt registret men misslyckas ganska ofta. Generellt sett hålls dock kronologin. Av Stålhandskes åtta suppliker fick sju stycken av dem svar. Supplik nr 6 och 7 fick av någon anledning samma numrering i registret och endast en blev nedtecknad i urskilningslistan. Varken supplik 6 eller 7 blev heller försedda med en resolutionsförteckning som de skulle bli enligt riksdagsordningen.³³ Här följer en uppräknings av Urskilningsdeputationens

svar med motivering:

1. Inget svar. Stålhandske drog tillbaka den, skrev om den och lämnade in den igen. Se supplik 8.
2. Avslogs och remitterad. §10 och §14 i Urskillningsdeputationens instruktion.
3. Avslogs. §12 i Urskillningsdeputationens instruktion.
4. Avslogs. ?
5. Avslogs. §12 i Urskillningsdeputationens instruktion.
6. Remitterad till det Sekreta utskottet efter §15 i riksdagsordningen.
7. –
8. Remitterad till Sekreta deputationen. ?³⁴

Av åtta suppliker fick således sex något svar. En drogs tillbaka och den andra försvann. Jag har antagit att det var supplik 7 som inte blev besvarad. Om det hade varit tvärtom borde responsen varit likadan som för supplik 2, som i princip gällde samma sak fast angående en annan myndighet.

Av de sex suppliker som blev behandlade blev ingen beviljad omedelbart. Däremot blev två stycken remitterade vidare in i riksdagen, nämligen 6 och 8. Nummer 6 blev det med hänvisande till §15 i riksdagsordningen, gällande de mål "som ej uti något foro eller collegio kunna afhielpas [...] medelst skriftelige remisser förvisa till den deputation eller secreta utskättet, dit ärendet hörer".³⁵ Stålhandskes supplik om ständernas bank hade kort sagt inget klart forum att dirigeras till och gick till det Sekreta utskottet. Nummer 8 remitterades utan förklaring. Något förvirrande, då det i §14 i Urskillningsdeputationens instruktion står "om then klagande äfven stått på förslaget

och en annan jemte honom föreslagen erhållit befordran, må han tå förvänta frukten av sin förtjenst vid ett annat tillfälle".³⁶ Det vill säga, om man var uppförd på en lista tillsammans med den som fick tjänsten, fick man vänta till nästa gång. Enligt Stålhandske själv hade det skett båda gångerna.³⁷ Därför borde 8 avvisats utan tvekan.

Ännu mer förvirrande blir det om vi tittar på de avvisade supplikerna. Supplik 2 blev avslagen med hänvisning till exakt samma fjortonde paragraf som borde avvisat 8, trots att 2 och 8 inte behandlade samma typ av ärende. Urskillningsdeputationen verkar ha valt att tolka suppliken som ett prejudicemål. Dock blev 2 inte helt avvisad då den vidareremitterades för brott mot instruktionens §10, gällande "obetänksamt, ohemult och missferligen" angrepp mot bland annat ämbetsmän.³⁸ Supplik 3 och 5 nekades efter §12 i instruktionen. Mål som kronan tagit emot på andra håll men ännu inte avgjort fick inte suppliceras om till Urskillningsdeputationen.³⁹ Grunden till att nummer 4 nekades är oklar.

Vad säger alla dessa jakande, nekanden och paragrafer? Jo för det första säger de oss att supplikrätten var reglerad i lag och text. Urskillningsdeputationen hade precis som riksdagens andra deputationer och utskott en instruktion för sitt arbete. Den innehöll 26 paragrafer som var och en reglerade arbetet och stipulerade vilka ärenden som hade och inte hade att göra i riksdagsmaskineriet. Genom instruktionerna går det att uttyda vilka mål överheten godkände. Det vill säga, de som inte var förbjudna enligt lag eller instruktion, var godkända. Förståelsen för supplikinstansen ökar

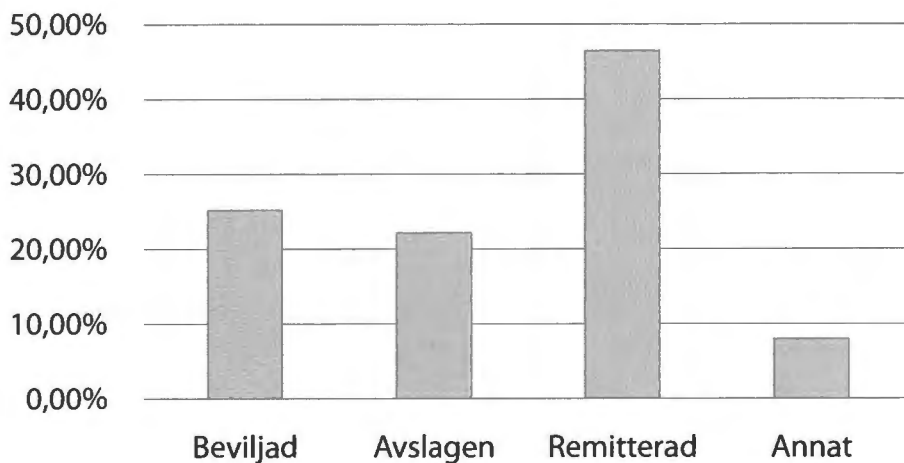

Diagram 1. Resultat av supplikerna vid riksdagen 1755–56. Antalet undersökta suppliker är 112 av totalt 517 inlämnade.⁴¹

genom läsandet av Urskillningsdeputationens instruktion, även om den inte verkar åtlytts till hundra procent.

Men det mest intressanta som framgår ur Urskillningsdeputationens svar är att Mauritz Stålhandske när allt kom kring fick två suppliker remitterade. Trots att han bröt mot §10 i instruktionen och likväl kunnat fällas för samma sak flera gånger. Trots att deputationsledamöterna uppenbarligen var trötta på honom och försåg hans skrifter med små summeringar i nederkanten, antagligen för att man skulle slippa läsa igenom allt.⁴⁰ Trots detta fortsatte de att läsa hans suppliker och till och med remittera två. Till och med supplik 6 som uppenbarligen inte alls var genomförbar skickades vidare eftersom regelverket inte sade något annat.

Man kan tycka att Urskillningsdeputationen borde ha diskvalificerat Stålhandske från vidare hjälp men det skedde inte. Deputationen arbetade vidare enligt de välvill-

igt upprättade byråkratiska parametrarna som instruktionen gav dem. Det kan tyckas att supplikinstansen präglades av en regelmässigt stipulerad vänlighet. Något som bekräftas av följande statistik för de under riksdagen 1755–56 inkomna supplikerna: (se diagram 1)

Inte mindre än 70 procent, nästan tre av fyra suppliker, blev antingen remitterade eller beviljade. Utan att uttala sig om vilket framgångsmått de remitterade supplikerna hade verkar det ganska lätt få sin supplik antagen till riksdagen.

Urskillningsdeputationen var långt ifrån något vaktande nålsöga som supplikerna skulle passera igenom. Det finns heller ingen anledning att tro att Urskillningsdeputationen hade större genomströmning den här riksdagen än vid någon annan tidpunkt. Statistiken stärker den välvillighet som framgått ur Stålhandskes suppliker. Han kunde bete sig ett visst sätt och ändå, så att

säga, komma undan med det. Till en viss grad får man dock säga, eftersom han riskerade böter. Han kunde vara ganska brysk i tonen och ändå få två suppliker behandlade. Det verkar ha varit tämligen högt i tak för personliga utsvävningar, eftersom Mauritz Stålhandske trots sitt beteende inte på något sätt miste sin rättighet att supplikera. För att återvända till Frohner's citat i inledningen, garanterade supplikerna individens rättigheter. De verkar även ha garanterat en, opersonligt stipulerad, rätt att ha en personlig kontakt med överheten.

Häradshövdingen och supplikrätten

Mauritz Stålhandske skrev åtta suppliker till riksdagen. Ämnesvalet skiftade från enskilda tjänstefrågor till mer allmänt lagda problem som kärruppdikning. Stålhandskes suppliker ger ett intryck av att häradshövdingen själv inte verkar ha känt att det fanns speciellt många begränsningar gällande ämnesval. På ett sätt går det att kategorisera supplikerna i två grupper enligt skiljelinjen enskilda frågor samt allmänna frågor. De med allmän ämnesorientering framstår ibland som debattsuppliker, framför allt den som behandlar utrikeshandeln. Det är anmärkningsvärt att Mauritz Stålhandske såg supplikrätten som en kanal även för såna ämnen.

Men som undersökningen visat verkar även flera av de allmänt orienterade supplikerna varit skrivna med delvis personliga motiv. Något som till en början inte är tydligt eftersom skrifterna trots allt följer ett formellt, ödmjukt och högrävande skrivmönster. De skrevs till en myndighet,

riksdagen, och författades ur underläge. Som påpekat ovan följde de mönstret som föreskrevs i så kallade brevställare, som försåg sina läsare med mallar för författandet av olika typer av brev. Samtidigt fanns det ibland små stycken eller formuleringar som var ytterst informella och som därmed hamnade utanför mallen. Troligtvis kan mycket tillskrivas genren. Suppliken var en personlig direktlänk mellan undersåte och överhet. Båda dessa aspekter, det formella och det informella, kan rimligtvis antas höra mer eller mindre till supplikskrivandet.

Emellertid får man inte underskatta hur mycket av sin person Stålhandske plöjde ner i supplikerna och den information det skänker nutida läsare. Flera av dem verkar vara skrivna med inte alltid återhållsam indignation. De skvallrar också om en häradshövding som verkar ha varit i konflikt med eller inte haft mycket respekt för lokaladministrationen i Åbo län. Kombinerat med informationen som finns i Elgenstiernas ättartavlor, som visar på en stagnerad ämbetsmannakarriär, framträder en ganska klar bild. Stålhandske tycks ha känt sig motarbetad och förbisedd. Som en följd av detta verkar han lagom till riksdagen 1755–56 ha haft en skriftlig urladdning och lämnat in åtta suppliker till riksdagen. Kanske motiverades hans beslut av finansiella eller personliga orsaker som inte framkommit här?

Klart är dock att han såg supplikerna som en möjlighet att ventilerade sin frustration. Författaren skulle framställa sig själv som ett offer, gärna martyr, och i alla fall verka indignerad. Det verkar ha handlat om ett behov av att klaga. Med andra ord, en klagomentalitet. Denna klagomentalitet

ska inte ses i samma anda som begreppet säkerhetsventil. Att se supplikerna som en säkerhetsventil är föga revolutionerande och är återigen ett ovanifrånperspektiv på supplicerandets funktion. Snarare handlar det om ett behov av att göra sin röst hörd som staten tillhandahöll.

Jag vill även återvända till individens rättigheter som nämndes i inledningen. Supplikväsendet var ett forum för staten att kunna garantera dem och för individer att freda dem. På så sätt kan man se supplikväsendet som en tidigmodern välfärdsinrättning. Det var inte juridiska utan sociala och politiska rättigheter som det förhandlades om. Att dessa individens rättigheter heller inte bara behövde behandla det som berörde det enskilda, i modern terminologi det inte riktigt synonymt privata, är tydligt. Det verkar som att supplikskrivandet i sig också var en social rättighet och det är en aspekt av som bör framhållas. Stålhandske, som tacksamt tydliggör fenomenet, skickade i flera fall in verklighetsfrämmande förslag i den meningen att han borde insett att de inte skulle få positiv respons. Ändå skrev han.

Klagomentalitet och rättigheter

I ett större perspektiv är den klagomentalitet som framkommer ur Stålhandskes suppliker värd att undersöka vidare. Hans böneskrifter skänker information om suppliksystemet samt vad som ansågs vara problem värda att beklaga. En övergripande statistisk mätning som tittar närmre på vilka frågor folk bemödade sig att klaga om vore intressant. På så sätt skulle forskningen se vilka sakfrågor och problem som tillhörde

sfären av godkänt klagande och som ansågs ingå i individens sociala och politiska rättigheter. Vidare skulle en lika närläsande men bredare undersökning upplysa om motiven bakom supplikförfattandet. Hur kopplingarna låg mellan olika problem och framför allt, hur individer problemformulerade sig utanför det korporativa systemet. Supplikerna var en individualiserad politisk kanal. I dem saknades kompromisser gentemot någon större grupp. Det var ett närmast obefläckat individualiserat klagande som motsvarar en opinionsmätning av vad dåtidens svenska undersåtar klagade över.

Det enda kompromissande supplikskribenterna alltid behövde ta hänsyn till var hur en supplik skulle författas samt supplikinstansens regelverk. Den här artikeln är den första som, om än skissartat, undersökt suppliksystemets regelverk på en mer finfördelad nivå. Fallet Mauritz Stålhandske visar att paragraferna inte alltid var tvingande men huvudsaken är att det fanns formalia för proceduren. Systemet var reglerat i så väl lagen som i Urskillningsdeputationens instruktion. Klagomentaliteten fanns därmed förankrad även i den svenska staten genom ett legitimt forum. Inte nog med det utan supplikerna blev välvilligt emottagna av riksdagen. Nästan tre av fyra suppliker vid riksdagen 1755–56 blev antagna eller remitterade vidare in i riksdagen. Av Stålhandskes suppliker blev bland annat en tämligen ogenomförbar skrift om ständernas bank vidareremitterad till Sekreta utskottet. Det vill säga den instans som under riksdagarna i princip fungerade som regering.

Inte nog med att staten genom suppli-
cerandet agerade lyssnande motpart. Stat-
en verkar också ha varit en generös sådan.
Det handlar om en regelmässigt stipulerad
vänlig- och villighet. Det går alltså inte att
bara se supplikrätten som ett klagoforum,
där undersåtar kunde göra ventilera frustra-
tion för sakens skull. Den positiva svars-
frekvensen från riksdagen visar på en upp-
muntrande sida, där rätten till individens
frihet ständigt sanktionerades. Därför
borde utförligare undersökningar av riks-
dagens svarsfrekvenser på supplikerna samt
de parametrar som reglerade supplikrätten
göras. Framför allt reglementet definierade
suppliksystemet som inrättning. Detta kan
besvara vilka individuella friheter staten
ansågs ansvarig för samt vilken sorts insti-
tution supplikrätten var. Troligtvis har vi
att göra med ett forum som var utsatt för
ständiga regeländringar. Det supplikin-
stansen representerade mot slutet av frihets-
tiden behöver inte alls vara identiskt med
det som gällde i början av samma period
eller för den delen det karolinska enväldet.
Min studie är gjord under frihetstiden. En
period på femtio år som kan kan anses vara
just friare än de envälden som föregick
och efterföljde det riksdagsbaserade stats-
skicket. Men som jag noterade i inledning-
en är supplikväsendet en institution som
både existerade innan och efter både fri-
hetstiden och 1700-talet. Det var så pass
förankrat att vi inte enkelt kan avfärda det
som en frihetstida institution, även om det
är oklart hur det förändrades under frihets-
tiden. 1700-talet är en bra utgångspunkt
för en studie av supplikväsendet då det var
ett minst sagt konstitutionellt varierat år-

hundrade. De svenska undersåtarna fick
uppleva tre statsskick. Hur detta påverkade
deras supplikskrivning samt statens förhåll-
ningsätt till dessa är relevant. Statens
regleringar och svarsfrekvens visar det teo-
retiska användningsområdet för supplik-
erna medan supplikanternas ämnesval och
frekvens visar det praktiska. Mötet mellan
praktik och teori och mötets föränderlighet
var en ständigt pågående förhandling om
individens rättigheter. En studie av detta
möte i form av supplikinstitutionen berät-
tar om den historiska utvecklingen av in-
dividen som koncept i Sverige.

Framför allt har vi att göra med ett
enastående politiskt maskineri som kan ge
en glimt av den generaliserade "stora mas-
san" under en längre tid. Supplikinstansen
var en personlig kommunikationskälla mel-
lan undersåte och överhet. Byråkratiskt
reglerad och på så sätt opersonligt i sitt sätt
att fungera, men likväl personlig både i teori
och praktik. Mauritz Stålhandskes supplik-
er visar tydligt upp båda dessa aspekter och
skänker mycket information om hans prob-
lem. Precis som andra personers suppliker
troligtvis kan ge ledtrådar om andra prob-
lem och tankegångar. Stålhandskes skrifter
ger spännande ledtrådar om ett oerhört stort
och komplext individbaserat klagomålssys-
tem och den klagomålsmentalitet som dik-
terade systemet. De ger även hänvisningar
om en annan slags politisk problemformu-
lering utanför de vanliga korporativa och
juridiska arenorna. Förhoppningsvis kom-
mer framtida forskning kring supplikväsen-
det att kunna avslöja mer.

Noter

- 1 Se urskillningslistan, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3126, RA.
- 2 Pär Frohnert, "Administration i Sverige under frihetstiden", i *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s. 250f.
- 3 Ibid., s. 251; Kirsti Salonen, "The supplications from the province of Uppsala: Main trends and developments", i Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen & Kirsti Salonen, *The Long arm of papal authority*, Budapest 2005.
- 4 Frohnert 1985, s. 252.
- 5 Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden: centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm 1984, s. 281-283; Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713*, Uppsala 1994, s. 212f.
- 6 Enligt egna beräkningar mottog enbart den frihetstida riksdagen cirka 14 500 suppliker. Man får då betänka att detta endast var en nivå av suppliksystemet och absolut inte den största. Supplikinstitutionen existerade även före och efter frihetstidens cirka 50 år.
- 7 Harald Gustafsson, "Att dra till Malmö och skaffa sig rätt: undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661-1699", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard, *Öresundsgränser: rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Lund 2007, s. 108f.
- 8 Per Frohnert 1985, s. 255; Andreas Olsson, "Inte bara undersåte, utan också borgare: de skånska stadsinvånarnas identitetsbruk 1658-1685", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard, *Öresundsgränser: rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Lund 2007, s. 60. Se även Ann Grönhammar, "Folkets böner till kungen", i Barbro Brusell (utg.) *Broderfolkens vel/Brödrafolkens väl: Unionen 1814-1905*, Värnamo 2005, för en kort överblick av 1800-talssuppliker.
- 9 Frohnert 1985, s. 255; Gustafsson 2005, s. 109. Till saken hör att Gustafsson och Olsson har tittat på bönders respektive borgares suppliker i Skåne under andra hälften av 1600-talet. Frohnerts undersökning behandlar däremot böneskrifter från 1760.
- 10 Se det alfabetiska registret, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3126, RA.
- 11 Se inledningen.
- 12 Följande redogörelse är hämtad från; Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor: del VIII Stålarms - Voltemat*, Stockholm 1998, s. 26f.
- 13 Handlingar, nr. 55, uppläst 22/12 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3127, RA, pag. 211-213.
- 14 Handlingar, nr. 291, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 731f.
- 15 Handlingar, nr 292, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 733f.
- 16 Handlingar, nr. 293, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 735f.
- 17 Handlingar, nr 294, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 737f.
- 18 Handlingar, nr 434(a), inlämnat 25/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 513-515.
- 19 Handlingar, nr 434(b), inlämnat 25/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 516f.
- 20 Handlingar, nr 468, uppläst 9/1 1756, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 716.
- 21 Handlingar, nr 294, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 733.
- 22 Handlingar, nr. 291, inlämnat 24/11 1755, nr 292, inlämnat 24/11 1755, nr 294, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 731, 733, 738.
- 23 Gustafsson (2007), s. 88-90; Olsson (2007), s. 61-65.
- 24 Anders Clareus, PM angående författandet av bondeståndets allmänna besvär, Stockholm, s. 11-13.
- 25 Johan Bieurman, En kort och tydlig Bref-Ställare... som här i Swerige är brukelig, tr J G Lange 1792, s. 9, 60-61.
- 26 Handlingar, nr 292, inlämnat 24/11 1755, nr. 293, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 733, 735.
- 27 Handlingar, nr 434(a), inlämnat 25/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 514.
- 28 Carl Frängsmyr, *Klimat och karaktär: naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*, Uppsala 2000, s. 40-47; Leif Runefelt, *Dygden som*

- välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttia i frihetstidens ekonomiska tänkande*, Stockholm 2005, s. 75, 126-131, 159-164.
- 29 Handlingar, nr 468, uppläst 9/1 1756, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 716.
- 30 Handlingar, nr 292, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 733.
- 31 *Ibid.*, pag. 734.
- 32 Elgenstierna 1998, s. 26.
- 33 Axel Brusewitz, *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar*, Stockholm 1916, s. 243.
- 34 För respons och motivering för respektive supplik, se urskillningslistan, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3126, RA.
- 35 Brusewitz, 1916, s. 243.
- 36 *Ibid.*, 1916, s. 274.
- 37 Handlingar, nr 468, uppläst 9/1 1756, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3129, RA, pag. 716.
- 38 Brusewitz, 1916, s. 273.
- 39 *Ibid.*, 1916, s. 273f.
- 40 Se exempelvis handlingar, nr. 291, inlämnat 24/11 1755, nr 294, inlämnat 24/11 1755, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3128, RA, pag. 732f, 737. Något jag inte sett deputationen göra med någon annans suppliker.
- 41 Genom att titta på varje supplik med slutsiffra ett och sex i urskillningslistan samt Mauritz Stålhandskes diton gick jag igenom drygt 20 procent av deputationens svar och kom fram till ovanstående resultat. Se urskillningslistan, Urskillningsdeputationens handlingar 1755-56, R3126, RA. Posten "annat" består av de suppliker som likt Stålhandskes suppliker nr 1 och 7, inte behandlades av Urskillningsdeputationen.

LARS TOBISSON

Främling i folkhemmet. Ett högerspöke ser tillbaka

Stockholm: Atlantis, 2009. 567 s., illustr., personreg.

Jag har speglat århundradet. Så självmedvetet uttalar sig Per Nyström, folkskollärarson, historiematerialistiskt präglad lundahistoriker av det weibullska snittet, statssekreterare på Gustav Möllers socialdepartement och ledande folkhemsbyggare, småningom dynamisk landshövdning i hemlandet Göteborgs och Bohus län. Det är också titeln på den biografi hans systerson litteraturvetaren Tomas Forsser utgav 1996. Med tanke på den svenska samhällsutvecklingen och det intellektuella klimatet ligger det åtskilligt i beskrivningen. Går vi emellertid till seklets avslutande decennier, tidpunkten för ännu ett politiskt och ideologiskt paradigmskifte, finns skäl att knyta an till en annan student drygt tre decennier senare vid samma göteborgsläroverk, Latinläroverket, då omdöpt till Hvitfeldtska. Det gäller Lars Tobisson och hans preferenser framgår av titeln på självbiografen *Främling i folkhemmet. Ett högerspöke ser tillbaka*.

Tobisson är uppvuxen i en välbärgad göteborgsfamilj, där fadern ägde och förvaltade fastigheter i stadens centrala delar. Sina uppväxtår tillbringade han i kvarteren invid Götaplatsen, med gångavstånd till högre skolor och kulturinstitutioner. Åsiktsklimatet präglades av att hyresregleringen var det stora familjespöket,

avreglering ett efterlängtat men länge fåfängt hopp. Sonen blev tidigt politiskt medveten, flitig läsare av familjens båda tidningar, *Handelstidningen* och *Dagens Nyheter*. Prenumerationen på den senare var tydligen en eftergift åt modern som var dotter till Nils Olof Bruce, skånsk folkskollärare som blivit liberal riksdagsledamot och avancerat till undervisningsråd på Skolöverstyrelsen, där han var med att utarbeta 1919 års läroplan och särskilt omhuldade det nya ämnet hembygdskunskap. I sista gymnasieringen och under den aktuella pensionsstriden, där Herbert Tingsten och *DN* graviterat åt regeringslinjen, lyckades dock sonen förmå familjen att övergå till *Svenska Dagbladet*. Redan då det gällde den tidiga skolgången fanns en konflikt inbyggd mellan fadern, för vilken privatskola var det naturliga alternativet, och modern, själv folkskollärlinje. Här segrade modern, varför sonen på den tidens manér gick fyra år i folkskola, fyra på realskola och sedan fyraårig gymnasielinje enligt ett av de alternativ som lagts fast genom 1927 års skolpolitiska kompromiss.

Tobisson döljer inte att han hela sin livstid dvalts på fina adresser. Hela tiden har funnits sommarstället på exklusiva Styrösö, där alla höll sig med *Handelstidningen* utom familjen Hjärne. Det innebar en hel del segling och tävlingsframgångar i GKSS. Sedan karriären fört honom till huvudstaden innebar det bosättning i Stocksund, längre fram utbytt mot en våning på Östermalm. Småningom blev detta kompletterat med en bostad vid franska rivieran. En aning självvironiskt skriver han om sitt societetsbröllop i Örgryte gamla kyrka. I familjelivet

synes inte ha förekommit några komplikationer. Det framgår att Tobisson tidigt är tävlingsinriktad och karriärlysten. Han jämför sina egna betyg med de andra, namngivna bästa i studentklassen. Han underkastade sig kadettutbildning, medveten om att en reservofficersexamen var meriterande och lade därtill en ettårig sejour vid ett amerikanskt universitet, i det lite annorlunda Oklahoma. Hans politiska sympatier på andra sidan Atlanten vette, trots kennedylooken, åt det republikanska hållet.

Vid Göteborgs Universitet studerade han för en politisk bana matnyttiga ämnen som statskunskap och nationalekonomi, med en dos juridik. Därtill inledde han en bana som studentpolitiker. Avancerad till ordförande fick han föra studentkårens talan i en uppmärksamrad debatt med historieprofessorn Erik Lönnroth om latinkravet för studier i humanistiska ämnen. Småningom nådde Tobisson positionen som ordförande för Sveriges Förenade Studentkårer, betraktad som en väg in i den stora politiken, besträdd av Olof Palme och Lennart Bodström. En fortsättning härav blev att Tobisson 1968 hamnade i SACO, småningom som utredningschef. Som bestående resultat av sin insats där nämner han Akademikernas erkända arbetslöshetskassa samt lanseringen av reallönebegreppet. Vid sidan om sitt SACO-jobb, med därtill hörande engagemang i utredningar och styrelseposter i bl.a. Arbetsmarknads- och Skolöverstyrelsen, lyckades han slutföra en avhandling i statsvetenskap över ämnet *Framväxten av stats tjänstemännens förhandlingsrätt*. Det är inte alla politiker i framskjuten position som inte bara påbörjat aka-

demiska studier utan även slutfört dem, tillika avlagt doktorsexamen. Handledare var professor Jörgen Westerståhl. Road berättar Tobisson hur denne, Hjalmar Brantings dotterson, väddade till sin doktorand, som satt i UHÄ:s styrelse och U 68, att försöka stävja vägen av ohejdat studentinflytande, som var på modet och var ett gissel för många akademisk lärare. Vid samma tidpunkt, 1973, tog hans karriär en annan riktning. Överraskande erbjöds han bli partisekreterare för Moderata samlingspartiet. Då var han inte ens partimedlem, även om han röstade "rätt" i valen.

Därefter kom Tobisson att vistas längre i den politiska hetluften än de flesta i sin generation. Av det skälet ger hans interiörskildring en välbehövlig om än färgad repetition av vad som förefarit alltifrån 1970-talets jämviktsriksdagar fram till efter valet 1998, då Tobisson fick lämna partipresidatet. Sista mandatperioden avslutade han som backbencher, en period varunder han prioriterade EU-frågorna. Dessförinnan hade han tillhört den inre kretsen kring Gösta Bohman, Ulf Adelsohn och Carl Bildt. Till hans delikata uppgifter som partisekreterare under den temperamentfulle Bohman hörde att söka dämpa dennes alltför franka utspel. Partiledaren visade även benägenhet att skjuta på valkampanjer under förevändning att bryggan på Sundskär måste tjäras. För övrigt tyckte Tobisson att roslagsön inte kunde mäta sig med Styrso. Längre var Tobisson sitt partis ekonomiska talesman, vilket innebar heta dueller med socialdemokratiska finansministrar som Kjell-Olof Feldt, Allan Larsson, Erik Åsbrink, Bosse Ringholm och

Göran Persson, för vars retoriska förmåga han hyste respekt. Hans relation till Olof Palme var spänd, enklare blev det med Ingvar Carlsson. Under de borgerliga regeringsåren 1976–1982 och 1991–1994 spelade Tobisson samordnarens roll. Intressant är att notera hur han bedömer mittenpartiernas företrädare. Han uttrycker irritation över Bengt Westerberg, som skulle ha övergivit en klar marknadsliberal linje till förmån för en lika markant socialliberal. Med Ann Wibble var han mer samspelet. Inte oväntat finner han Maud Olofsson väsensskild från Olof Johansson. Vid sidan om det parlamentariska arbetet fortsatte Tobisson att spela rollen som styrelseproffs, inte bara i den offentliga sektorn utan även inom näringslivet, med styrelsepost i Skandia före den stormiga tiden. Därtill kom *Svenska Dagbladet*, där han berör de komplikationer som förekom kring en chefredaktör som Bertil Torekull men även Mats Svegfors.

I motsats till många av sina generationskamrater drogs Tobisson aldrig in i 60-talets engagemang för befrielseåre, avkolonisering och u-landsproblem. Hos honom fanns inte bara det självklara avståndstagandet från Marx utan tidigt även från Keynes. Till hans husgudar hörde istället Hayek och Friedman. Han sög upp idéer från amerikanska tankesmedjor och välkomnade Reagans och Thatchers nyliberala strategi. Särskilt stolt är han då han 1978 fick sätta sitt namn bredvid bl.a. Thatcher och Helmut Kohl på det dokument, varigenom European Democratic Union, en samordningsorganisation för kontinentens konservativa och kristdemokratiska partier, konstituerades. I järnridåns uppbyggnad

och kommunismens fall ser Tobisson en omvälvning jämförbar med 1700-talets franska och amerikanska revolutioner. Även i Sverige pågick ett systemskifte, en uppluckring av folkhemmet. Här noterar och välkomnar Tobisson den assistans som kunde påräknas från socialdemokratin egen kanslihusöger. Med den position Tobisson besatt inom parti och riksdag hade han mindre behov att uppträda på andra arenor. Trots goda kontakter med näringsliv och arbetsgivarorganisationer tycks han ha hållit distans till Timbrokretsen liksom till 4 oktoberrörelsen. Åtminstone är han förtegen härom. Den som här var något av spindeln i nätet, Sture Eskilsson, är inte ens omnämnd i Tobissons bok. Ändå tycks Eskilssons några år tidigare utgivna memoarbok ha verkat inspirerande på Tobissons val av boktitel. Båda böckernas undertitel, där begreppet *högerspöke* getts en på samma gång ironisk som positiv klang, är nästintill identisk. Äntligen har vinden vänt och den stelbenta folkhemsmodellen fått sig en törn, lyder budskapet.

Den fråga många ställer sig är varför Tobisson, med sin placering i den moderata partitoppen, aldrig nådde fram till en taburet. Det är märkligt med tanke på att han figurerade bland partiledarkandidaterna, till och med fungerade som partiledare under Bildts Bosnienjour. På sin spets ställdes frågan, då Bildt skulle sätta samman sin regering hösten 1991. Vid ett personligt möte i Göteborgs skärgård skall Tobisson ha avböjt en ministerpost, återopande den besvärliga skattesits det egna fastighetsbolaget innebar. Med jämna mellanrum dyker de mer eller mindre frestande karriäralternativ upp, som

kan ha stått till buds. Det gäller befattningar inom näringslivet, en generaldirektörsstol eller ambassadörspost, vid något tillfälle att återvända till Göteborg som landshövding. Till och med posten som riksbankschef tycks ha föresvävat honom. Till flera erbjudanden säger han sig ha tackat nej. Efter avslutad parlamentarisk bana accepterade han ändå att bli chefsrevisor vid EU-rätten i Luxemburg, en prestigefylld men föga uppmärksammad post, där han efterträdde socialdemokraten Jan O. Karlsson

Det är uppenbart att Lars Tobisson, verksam lite bakom kulisserna, inom begränsade områden kunnat göra sig gällande och påverka samhällsutvecklingen. Internationellt har han genom sin språkkunnet och sitt tidiga Europa-engagemang varit en tillgång. Även meningssmotståndare har vitordat hans kompetens. Han har karakteriserats som gammalmoderat men beskriver sig själv snarare som marknadsliberal än konservativ. I memoarboken står föga att läsa om utanförskap, ökade klyftor, miljö och klimat, kapitalismens krumbukter eller globala orättvisor. Inom den så givna ramen finns en konsekvens i Tobissons ställningstaganden. Han har följt en kärv borgerlig linje utan kortsiktiga tvärkast. Moderaternas nyorientering kommenterar han knappt. Han är god skribent, överraskande öppen hjärtig och klar i analysen. Träffsäkra porträtt levereras av såväl partikamrater som antagonister. Tobisson bjuder på roande läsning, om än inte för alla, ty han är bitsk i sina omdömen om maktthavare han inte imponerats av. En del personskvaller har fått slinka med. För den som vuxit upp i

göteborgsk miljö av annan karaktär men dvalts på samma lärosäten känns åtskilligt men inte allt igen.

Bert Mårald

CARL JOHAN LJUNGBERG

En stridslysten drömmare. Gunnar Unger som journalist och opinionsbildare.

Linköping: Klubben Brunkeberg, 2009. 87 s.

För många som formade sina liv under 1960-talet hörde Gunnar Unger redan till en svunnen epok. Han hyllade stil och konvention på ett sätt som snabbt höll på att bli urmodigt. Själv ansåg han att normer och en viss typ av formfulländning vaccinerade mot den osäkerhet och otrygghet som det moderna livet kunde inge. Allt fick inte flyta omkring; då kunde människan drunkna. Någoting av värde måste alltid hållas på plats; det fanns saker och ting som var viktigare än annat. Detta är den kulturkonservatives trosbekännelse som han möjligen inte är beredd att dö för men som han när som helst är beredd att dunka i andra.

Nu har Carl Johan Ljungberg, en själs- och meningsfrände, skrivit en tunn bok om denne otidsenlige publicist (1915–1976) som gick bort i aktiv ålder. Det är uttryckligen ingen biografi, även om nödiga antecedentia inte felar, utan snarare en charmfullt tecknad profil som Ljungberg har utmejslat. Författaren kliver försiktigt i det efterlämnade litterära materialet och fram träder konturerna av en bildad urborgare

Recensioner

som har på känn att de spår han lämnar efter sig inom kort kommer att raderas ut och därför väljer att hålla sin samtid på yttersta spänn med de etiska och estetiska effekter som ännu var gångbara. Man har aldrig en känsla av att Gunnar Unger skrev för eftervärlden.

Han föddes in i huvudstadssocieteten. Familjen tycks ha kommit i ekonomiskt trångmål och fick göra sig av med en herrgård i Väst-sverige. Därmed sprängdes en idyll, och man undrar om händelsen födde ett revanschbegär. Unge Unger kom in i högerpolitiska studentkretsar där demokrati inte alltid var en gouterad glosa. I Uppsala läste han statskunskap, under kriget hade han tjänst i Statens informationsstyrelse – ett propagandaorgan – och efter kriget arbetade han som skribent i den borgerliga uppstickartidskriften *OBS*, samman med sådana som Arvid Fredborg och Th. Åke Leissner, det famösa Bollhusmötets arkitekter. Sedan kom en rekrytering till *Svenska Dagbladet*, där han var verksam under sina sista tjugo år. I *Svensk Tidskrift*, högerens inofficiella organ, skrev han giftiga personporträtt under märket Sagittarius.

Ljungberg tonar ned Ungers motstånd mot förnyelse. Han var visserligen en dånande kritiker av rivningsraseriet på Nedre Norrmalm, huvudstadens hjärta (tyvärr har Ljungberg för sig att Kungsträdgårdens almar fälldes); men han kunde samtidigt alldeles osentimentalt föreslå att det oskarianska riksdagshuset på Helgeandsholmen borde rivas, på grund av sin osedvanliga fulhet (och vad han skulle anse som pågående stadsförfulning vägar Ljungberg inte tänka på). Unger framträdde i ungdomen

som rosenkindad nationalist, men efter andra världskriget blev han en svuren anhängare av Europatanken ("Europas politiska och ekonomiska självständighet gentemot supermakterna", det vill säga USA och Sovjetunionen). Han älskade Portugal mer än andra länder (dit styrde han också sin bröllopsresa) men såg alltför väl bristerna i det auktoritära styresskicket under Salazar. Han häcklade vänsterpolitiker i alla läger – Ernst Wigforss, den lärde hallänningen, var hatobjekt nummer ett – men förden-skull blundade han inte för borgerliga politikertillkortakommanden. Hans arrogans slipades inte av trots de många konstupplevelserna och operabesöken där han konfronterades med mänsklig svaghet och fåfänga.

Väl hemmastadd i den brittiska kulturen och samhällsgemenskapen uppträdde Gunnar Unger som en fullfjädrad tory. Han ansåg sig ha ett fostraruppdrag. "Litegrann är Unger profeten, som med svavlets och humorns hjälp får sin menighet att välja den smala vägen", skriver Ljungberg i en av sina många lyckade formuleringar. För grundlagsfrågor hade Unger, som utbildat sig på Herbert Tingstens gamla institution, ett genuint intresse. Deckare slukade han. Han höll på traditioner men bekämpade vanans makt. En folklig höger av Disraeliskt snitt var vad han önskade. Med Gösta Bohmans makt-tillträde ansåg han att han fått som han ville. På restauranger och i klubblivet fann han trevnad. Där mötte han drag av kult och ett ceremoniel som gjorde tillvaron mindre larvig.

Anders Björnsson

LARS LÖNNROTH

Dörrar till främmande rum: Minnesfragment.

Stockholm: Atlantis förlag, 2009. 496 s., inb., illustr., personreg.

När abiturienten Lars Lönnroth vid Katedralskolan i Uppsala under förhöret i studentmuntan fick frågan av sin tysklärare Nypan vad han tänkte bli i framtiden, blev svaret prompt: "Kulturpersönlichkeit". Falsk blygsamhet är nog knappast ett karaktärsdrag man i förknippning med denne man! Snarare är det frejdig håg och självständighet som karakteriserat Lönnroths agerande under hans liv i offentligheten. Både som universitetsman och kulturdebattör har han utmärkt sig genom oförskräckt debattiver och intellektuell vigör.

Lönnroths akademiska karriär inleddes med forskning gällande den fornisländska sagans ursprung – frågan om denna specifika isländska prosagenre i själva verket rönt påverkan från kontinentalt berättande med kristna missionärer som förmedlare. Han menade, att sagorna borde bedömas som produkter av samarbetet mellan olika isländska bondehövdingar och kyrkans tjänare, de senare upplärda vid domskolor och universitet på Europas fastland. Redan som student på grundnivå fastnade Lönnroth för denna uppfattning och fortsatte sedan i den 1965 framlagda doktorsavhandlingen att leda tesen i bevis. Disputationen lät på sin tid tala om sig, eftersom försteopponenten Peter Hallberg ägnade en stor del av sin insats åt att fingranska norröna språk-

liga detaljer i Lönnroths framställning utan att närmare gå in på avhandlingens litteraturhistoriskt kontroversiella uppfattningar. För dem som till varje pris ville uppfatta sagorna som en unik och inhemsk isländsk tradition – till dem hörde Peter Hallberg – hade Lönnroth inte bara framfört förargelseväckande uppfattningar utan riktat ett hugg mot den isländska självbilden. Trots maningar från respondenten undvek Hallberg att gå in på de teser som framlagts. När den språkliga nedsablingen var avklarad, hade disputationen pågått under hela dagen. För egen del avvaktade Lönnroth under de närmaste dagarna med vända betygsnämndens domslut. Avhandlingen godkändes – men författaren tillerkändes ingen docentkompetens. Ett kompletterande specimen fordrades för att detta högre betyg skulle vinnas. Vare sig Lönnroth eller någon annan kunde efter denna beryktade disputation ana, att avhandlingsförfattaren i sinom tid skulle bli den som efterträdde Peter Hallberg på professorstolen i Göteborg. Men dithän var ännu vägen slingrande och lång.

Lönnroth (f. 1935) stammar ur gedigen akademisk mylla. Fadern Erik var professor i historia, först i Uppsala och därefter i Göteborg. På nära håll inom slakten fanns morbrodern Olof Lagercrantz och längre tillbaka Erik Gustaf Geijer. Någon alldeles okomplicerad uppväxt garanterades likafullt inte i professor Lönnroths familj. Hustrun hade nervproblem och vistades tidvis på sinnessjukhus. Alldeles innan Lars trädde in i tonåren skildes föräldrarna, och fadern bildade ny familj. Kanske är det mot en fond av saknad och besvikelse man skall tolka

titeln på Lars Lönnroths memoarbok *Dörrar till främmande rum*. Att glänta på dessa dörrar i det förflutna och berätta om bittra barndoms- erfarenheter kan inte ha varit okomplicerat.

Mycket i dessa "Minnesfragment" handlar naturligtvis om akademiska ting, kollegialt samarbete och uppkomna trätor, forskningsområden och symposier, porträtt likaväl som nidporträtt av personer författaren lärt känna. Även om Lönnroth under livet hållit fast vid de liberala värderingar han fått med sig hemifrån och utvecklat inom studentföreningen Verdan- di i Uppsala, finns likafullt personligheter han djupt ogillar. Toleransen har sina gränser. Han tar inte ens dessa avskydda personers namn i sin mun utan omtalar dem genomgående som "docent Pingvin" eller "professor Kalkon". Ett ögonblick kan detta verka skonsamt, men läsaren inser snart att de lätt genomskådade täcknamnen är tillkomna för att ytterligare defamera. Alldeles snyggt är inte detta, men kottoribildning och åsamkande av vanföjd är sedan gammalt praktiserade sporter inom det akademiska skräpet.

Lönnroth berättar livfullt om sitt livs olika stationer. Han har undervisat både vid Harvard och Berkeley. På det senare stället upplevde han i mitten av 1960-talet den framflyttande studenrevolten med dess våldsamma protester mot kriget i Vietnam. Personligen delade han demonstranternas åsikter, men tvangs längre fram ta avstånd från revolten, sedan de gamla slagorden "Make love, not war" och "Liberate the blacks in the South" ersatts med "Follow Chairman Mao" och "Revolution comes

from the barrel of a gun". Även om en mild och gladlynt upprorsman slumrar i honom, kunde han som rationalist och liberal aldrig ställa upp på extremistiska paroller som dessa. I så måtto representerar han frihetsälskarens ständiga dilemma: att se egna ideal solkade av enfald och korttänktethet.

Efter åren i USA tjänstgjorde han som professor vid Aalborgs universitet i Danmark. Vad han har att berätta om beslutsordning och undervisningsformer därifrån är belysande för tidens demokratiska ideal, där "studentdemokrati" betraktades som panacé för alla utbildningspolitiska vändor. Allmänt är Lönnroths skildrade erfarenheter av universitetsliv både i USA och Danmark värdefulla som vittnesbörd från en som levt alldeles intill den turbulens, som började med blommande utopi med snart nog slog över i våldsbenägen aktivism.

När författaren väl återvänt till hemlandet väntade en mer avslagen tillvaro. Upprorsmännen från 1968 hade blivit gränade män i staten och fikade nu som alla andra efter förmåner att tillägna sig. Nya forskningsriktningar som strukturalism, feminism och postmodernism hade introducerats vid universiteten. Inte mycket var sig likt från det 1960-tal, då Lönnroth bröt upp. I Aalborg hade forskarstudenterna kraftfullt argumenterat för, att samtliga kurser skulle utgå från en enda grundbok: Karl Marx *Das Kapital*. I Sverige hade denna elefantöl devalverat till avslagen svagdricka, även om vissa tongivande forskare ännu laborerade med marxistiska förklaringsmodeller. Nyttoprincipen hade gjorts till övergripande ideal för universitetsutbild-

ningen: det gällde att på kortast möjliga tid få så stort antal studenter som möjligt att passera genom utbildningssystemet för att därefter kunna placera in årgången i reglerad befordringsgång. Bildning hade ersatts med utbildning. Om "fria studier" sådan som dem Lönnroth och hans generationskamrater kunnat ägna sig åt på 1950-talet var längre inte tal. Efter att ha utnämnts till professor i litteraturvetenskap i Göteborg kunde han snart notera, att dagens unga studenter i allmänhet hade en låg allmänbildning och dålig beläsenhet. Ett antal lysande undantag, vilka senare gjort kvalificerade universitetskarriärer, nämns men hans personliga domslut över det utbildningssystem som frambragts under de senaste 40 åren blir förödande.

Ett par år i början av 1990 talet tjänstgjorde Lönnroth som kulturredaktör på *Svenska Dagbladet*. Hans minnen från dessa år som frontfigur på en tidning, vilkens konservativa grundhållning han egentligen stod främmande för, är intressanta.

Från olika delar av sitt liv vid universitet och tidningsvärld har han tecknat ett stort antal miniporträtt av personer han haft inom sin krets. Mest närgångna är bilderna av den lättretade Olof Lagercrantz, som en gång körde honom på porten ute i Drottningholm, sedan han vågat uppträda med avvikande mening i någon litterär fråga. Bilden av Lagercrantz som härsklysten och lynnig despot, van vid att ständigt uppvaktas av ett fjäskande entourage, bekräftas av Lönnroths framställning. Och ändå hade morbrodern under många år framstått som stridbar, oefterliknelig och lysande publicist i Lönnroths

ögon. Mycket av denna beundran finns kvar, men måste ses mot en mörkare fond. Även Sven Delblanc består i egenskap av närmsta vän ett fylligare porträtt. Lönnroth och Delblanc redigerade ju och skrev stora delar av sjubandsverket *Den svenska litteraturen* (1987–1990). På ett fält som detta fordrades många grannliga överväganden för att åstadkomma en hållbar syntes mellan klassiskt och modernt, kvinnligt och manligt. Lönnroth hade under Danmarksåren varit inblandad i utgivningen av sjubandsverket *Litteraturens historia* med Hans Hertel som huvudredaktör. Det arbete som Delblanc och han sjösatte kom ut i samband med att Bonniers firade sitt 150-årsjubileum. Hittills är *Den svenska litteraturen* den senaste övergripande inhemska framställningen av ämnet. Framställningen balanserar djärvt mellan lärdom och folklighet. Möjligen uttrycker den en ny tids uppfattning om hur diktens historia och samhällseliga ursprung skall skrivas.

Självklart förekommer även pappa Erik Lönnroth på många ställen i framställningen, men som det tycks alltmer på avstånd. Under senare delen av sitt liv hade Erik Lönnroth mängder av uppdrag i olika forskningssammanhang. För sonen framstod han alltmer som ett vördnadsbjudande monument tiden sprungit ifrån. Och Erik kände sig alltmera främmande inför den nya tidens påträngande närvaro. Skildringen av faderns sista tid, när denne oroar sig för att gå miste om den professur i Uppsala han utnämndes till redan för 60 år sedan, är emblematisksk och gripande.

Under sina sista år som verksam professor

fördjupade sig Lars Lönnroth i Bellmans och Taubes diktning. Men de norröna sagakulturen har honom alltfört i sitt grepp.

Hans minnesbok är fylld av intressant stoff och tidsanda. Inte minst intressant är att notera hur han själv ändrat uppfattning i vissa frågor, erkännanden han villigt medger. Över huvud taget andas boken öppenhet och livsglädje. Den är skriven med temperament och fart. Den skonar heller inte sin egen upphovsman, som inte skyr att placera sig själv i skottgluggen. Jag har haft stor läsglädje av den.

Olof Hägerstrand

BJÖRN ASKER

Karl X Gustav – en biografi

Lund: Historiska Media, 2009. 335 s., illustr., personreg.

År 1622 slog sig Gustav II Adolfs syster Katarina och hennes make pfalzgreven Johan Kasimir av Pfalz-Zweibrücken ner i Sverige dit de hade tagit sin tillflykt undan 30-åriga krigets förödande härjningar. I november samma år föddes deras äldste sonen Karl Gustav på Nyköpings slott. Denne mans 37-åriga levnadsöde står i centrum för historikern Björn Askers biografi med titeln *Karl X Gustav*.

I biografien får vi inledningsvis följa pfalzgrevparets kamp för att ge sin förstfödde en plats i den svenska tronföljden och helst skulle detta ske genom ett äktenskap med hans kusin

Kristina. För att nå dit läggs stor vikt vid Karl Gustavs utbildning. Kort sagt blev den mycket grundlig och innefattade bland annat studier vid flera olika europeiska lärosäten.

Tämligen tidigt stod det klart att den unge mannens håg stod till krigaryrket och sin militära skolning erhöll han i den svenska krigsmakten under 30-åriga krigets slutskede. Praktisk militär tillämpning fick han som kavalleriofficer i fält och år 1648 hade han avancerat till överbefälhavare för de svenska stridskrafterna i Tyskland. Här fick han också prova på förhandlingar bland annat rörande arméernas hemförlovning och ersättning för det svenska rikets krigskostnader.

Ett annat spår som följs upp i Askers bok rör som sagt äktenskapsplanerna mellan de båda kusinerna Kristina och Karl Gustav. Då alltihop strandade på grund av att Kristina hade andra planer blev Karl Gustav emellertid tronföljare och efter drottningens abdikation 1654 kung under namnet Karl X Gustav. Vidare får vi som läsare också följa Karl X Gustavs politik både beträffande krig och statsfinanser. Här innefattas allt från krig i Polen till reduktion och det uppseendeväckande tåget över Bält. Inte minst det sistnämnda slog samtiden med häpnad!

Författaren låter oss möta en intensiv handlingsmänniska vars verksamhetslust och arbetsförmåga var enorm. Allt Karl X Gustav företar sig innebär i förlängningen en kolossal arbetsbörda. Och då detta paras med en inte alltför hälsosam livsstil så ges vi sentida betraktare åtminstone en vink om livets korthet. Självmennade Karl X Gustav att roten till hans onda låg i hans rökbegär.

Björn Askers biografi ger mig som läsare inte bara en bild av kungens person utan här återfinns också en bred rundmålning av det svenska och europeiska samhälle där han verkade. I detta sammanhang är jag som läsare inte helt överens med Björn Asker i hans beskrivning av det äldre militära indelningsverket där han bland annat skriver att kavalleriets ryttare dominerades av så kallade sventjänare. Det är enligt min uppfattning beroende på vilken del av riket man tittar på. Tar vi Smålands ryttare som exempel så höll smålänningarna kvar ännu i slutet av 1600-talet vid bruket att rusthållarna själv red. Det kallas med tidens term för "egna karlar" och i sann småländsk anda sparade rusthållen på det sättet in utgifterna för ryttarelönen.

Bortsett från denna randanmärkning kan jag konstatera att Björn Asker skrivit en osedvanligt gedigen och välskriven bok. Till bokens förtjänster kan också föras att den försetts med utförliga källhänvisningar för den som vill läsa vidare.

Peter Danielsson

Kvinnor som gjort skillnad

Stockholm: Centerkvinnorna, 2008. 228 s., personreg.

När Bondeförbundet bildades 1913 var det i i hög grad ett manligt parti som samlade stort stöd på landsbygden. Men det var inte bara

bönder som fanns med i bilden, utan även bondkvinnorna. Jordbruket fungerade inte som vanligt lönearbete, utan var beroende av en arbetande familj, därmed fick jordbruket och partiet en speciell karaktär. Landsbygdens kvinnor kom att bli en viktig grupp för partiet, men det dröjde till 1932 innan Svenska Landsbygdens kvinnoförbund (SLKF) bildades. I inledningen av boken diskuteras varför förbundet kom till, och det poängteras att tillkomsten var en följd av Sveriges ekonomiska struktur och utveckling. Baserat på tidigare forskning lyfts det fram att bondkvinnornas arbetssituation var formerande för att, det i Sverige bl.a. utvecklades en tvåförsörjarmodell, där både män och kvinnor förvärvsarbetar. Ett intressant och relevant tema, men det viktigaste med denna bok är trots allt att den lyfter fram Centerpartiet som fenomen. Detta parti har spelat en oerhörd stor roll i svensk politik, genom att vara allianspartner med socialdemokratin, genom att utveckla mittensamverkan, genom att vara det ledande borgerliga partiet under 1970-talet, bara för att nämna några saker. Men partiet har också haft en folkbildande och en kulturell karaktär, SLKF har varit det största politiska kvinnoförbundet i Sverige, Sveriges Landsbygdsungdom (SLU) var det största ungdomsförbundet. Som fenomen har däremot Centern inte uppmärksammats tillräckligt i forskning om svensk politisk historia. Därför är det mycket intressant att läsa om dessa centerkvinnor, som i många frågor varit ledande och opinionsdrivande. Lika intressant är det att Centern under 1970-talet blev kvinnornas parti, i motsats till tidigare då männen dominerat.

Det finns många intressanta infallsvinklar i diskussioner om partiet. En viktig sak är att Bondeförbundet/Centern i tidigare forskning ofta pekats ut som ett konservativt parti med syfte att försvara jordbruket. I fallet Bondeförbundet var det dock ett dialektiskt förhållande mellan stad och land, industri och jordbruk, modernitet och bakåtsträvan. I detta ligger ett generellt problem för försvarsrörelser och konservativa grupper, reform eller inte? Bondeförbundets komplicerade förhållande är således också intressant.

Boken består av två delar, ett historiskt avsnitt med inriktning på SLKF under 1900-talet och en problematisering. Därefter följer personporträtt av: Märta Leijon, Deri Höglund, Ingeborg Friberg, Karin Collin, Gärda Svensson, Sonja Fredgarth, Karin Söder, Karin Andersson, Elvy Olsson, Ulla Tillander, Anna-Lisa Nilsson, Gunnel Jonäng, Gunilla André, Görel Thurdin, Helena Nilsson och Kristina Jonäng. Inom ramen för denna recension koncentrerar jag mig på några av de första kvinnorna i rörelsen.

Märta Leijon var en av SLKF:s grundare, författare av förbundets första program, roman- och barnboksförfattare, samt en av förgrundsfigurerna i partiet. I sina texter beskrev Leijon landsbygdens arbetsförhållanden, ofta med en social utgångspunkt och visade på ofta hårda villkor. I andra lägen uttryckte sig Leijon skarpt till försvar för svenskt jordbruk. Professor Ann-Sofie Ohlander har valt att fokusera på Leijons inställning i kvinnoprästfrågan. Märta Leijon var nämligen ledamot i 1946 års utredning i frågan om kvinnliga präster och reserverade sig

mot slutsatserna. Hon menade att kvinnor borde kunna prästvigas och än viktigare även erhålla gäll. Syftet med artikeln är sannolikt att visa på Leijons framsynthet i dessa frågor. Generellt är analysen värdefull, och landar i att huvudpersonen byggde sitt ställningstagande och sin argumentation på Bibeln. Hennes utgångspunkt var att kyrkan behövde kvinnliga präster därför att landsbygden gjorde det. Argumenten var en kombination av religiösa trossatser och modernitetstänkande. Porträttet visar att Leijon stod för en moderniserande linje på det område som ofta varit påverkat av konservativa synsätt, kristendomen och svenska kyrkan. Leijons linje var att bevara kyrkan genom att utveckla den för att i sin tur utveckla landsbygden, som ett sätt att just bevara densamma.

Nästa artikel handlar om Ingeborg Friberg, en av de första ordförandena för SLKF (1934–1938) och är skriven av Anna-Karin Nyman. Även Friberg var en mångfacetterad person, som hade flera olika funktioner i och för rörelsen. Hon var bl.a. med och skapade det första semesterhemmet för landsbygdens kvinnor, Wilhelmshill i Småland 1941. Frågan var högst aktuell i och med att semester endast tillkom anställda, medan det i jordbruket var ovanligt för att inte säga omöjligt. Bondeförbundet lyfte kontinuerligt fram att jordbruket skiljde sig från andra näringsgrenar och att, det inte handlade om ett vanligt förhållande mellan anställda och arbetsgivare. Istället var det familjen som var arbetskraften. Semesterhem för landsbygdskvinnor var ett sätt att modernisera jordbruket. Ett annat var införandet av hemkonsulenter för att

förbättra arbetsrutinerna på landsbygden. Även den frågan låg mycket väl i tiden och var viktig för Friberg. Den moderniserande inriktningen hos Bondeförbundet/Centern lyfts här fram på ett intressant sätt.

Porträtten av Friberg och Leijon speglar viktiga inslag i Bondeförbundets politiska och ideologiska tillvaro och utveckling. I kvinnoprästfrågan kan man säga att Bondeförbundet genom Märta Leijon var en moderniserande kraft för att bevara statskyrkan och landsbygden. Det var dock ingen konservativ försvarsrörelse, utan det handlade snarare om ett moderniseringsbejakande med syfte att bevara. Artikelnen om Friberg visar på en annan stark linje, nämligen Bondeförbundet som en typ av social rörelse. Det var en folkbildande organisation, vars ideologi kanske ofta syftade till att, precis som i kvinnoprästfrågan, bejaka modernisering för att bevara landsbygden. Det fanns givetvis också problematiska dimensioner i detta, inte minst för ett parti med starkt stöd inom jordbruket. Genom moderniseringen urgröptes underlaget för partiets stödtrupper. Jordbrukarna har idag försvunnit som politisk kraft, men Centern finns kvar vilket faktiskt visar på en framgångsrik övergång från land till stad.

Verket som sådant är dock behäftat med en del problem. De många personartiklarna är givande och intressanta, men i många lägen visar sig det tydliga inifrånperspektivet. Det är oftast Centerkvinnor som skrivit om sina inspiratörer eller föregångare. Det finns ett vetenskapligt problem i detta, men å andra sidan aspirerar inte porträtten på att vara vetenskapliga. Som läsare får man

dock lätt det intrycket när man läst inledningsavsnitten. Men i denna fråga visar sig ånyo det stora forskningsunderskott som finns när det gäller svenska bonderörelser under 1900-talet. Historien har skrivits med utgångspunkt i det som betecknats som modernt nämligen, industrin, arbetarrörelsen och staden. Detta har varit de primära vetenskapliga perspektiven på svensk 1900-talshistoria, fram till 1990-talet. Landsbygden och jordbruket har betecknats som omoderna. Forskningen har ännu inte kommit ikapp när det gäller Centern och bonderörelser. Därför är det vanligt att partiet initierat skrifter om sig själv. En annan linje i boken är att det ofta är det lokala perspektivet som lyfts fram. Det är inget fel i detta, men det visar ånyo på att det finns ett behov för partiet att anknyta till den lokala arenan, kanske i högre grad än hos andra partier. Denna spekulativa fråga vore intressant att få besvarad, liksom många andra frågor. Boken är i läsvärd, samtidigt som den understryker behovet av krafttag inom forskningen för att slutligen kanske förstå Centern och bonderörelsernas roll i svensk politik och samhälle.

Fredrik Eriksson

Anm. Projektledare: Ulrika Eklund. Författare: Gertrud Åström, Ann-Sofie Ohlander, Helena Nilsson Lannegren, Anna-Karin Nyman, Anki Enevoldsen, Doris Gunnarsson, Emelie Löthgren, Cecilia Bertilsson, Malin Svensson. Förord: Maud Olofsson.

ERIK PETERSSON

Vicekungen. En biografi över Per Brahe den yngre.

Stockholm: Natur & Kultur 2009. 318 s.,
illustr., inb., personreg.

Vid ett doktorandseminarium om biografigenren på Historicum i Uppsala härom året försökte en av de äldre deltagarna driva en tes – men utan större framgång. Han hävdade att författandet av seriösa biografier i första hand borde förbehållas skribenter som är något till åren komna. Argumentet var att den uppgiften helt enkelt ställer vissa krav på livskunskap och -erfarenhet; något som inte alltid är så lätt att fylla för dem som är yngre. Att tanken mötte ringa gehör på seminariet kan förstås ha berott på att flertalet deltagare ännu inte nått de trettio... Men själv tror jag att det ligger en hel del i den och känner mig styrkt av att en hel rad av de senaste årens tunga biografier skrivits av äldre fackhistoriker, inte sällan emeritii.

Men som vid alla goda regler gives det undantag även här. Erik Petersson – masterstudent på Frescati och född 1985 – överraskade forskarvärlden 2008 med den mycket prisade *Karl IX – Den skoningslöse – en biografi över Karl IX*. Och nu har han kommit med ett väl så imponerande verk om Per Brahe den yngre (1602–1680).

Många av oss har haft förmånen att besöka Visingsö och där kunnat beskåda den storslagna ruinen efter slottet Visingsborg, en gång det

stolta huvudsätet för släkten Brahe. Betydligt fler har passerat nära de märkliga resterna av Brahehus, högt ovan Vätterns östra strand intill E4 vid Gränna – eller gått på Brahegatan på Östermalm i Stockholm. Däremot har sannolikt inte så många hälsat på i Brahestad (Raähe på finska) på den andra sidan Bottenviken, norr om Vasa. Men alla har säkert någon gång undrat vilken Brahe som givit namn åt dessa platser. Nu får de nyfikna – med Peterssons hjälp – svar på sina funderingar. Samme Brahe är förresten orsaken även till att den östermalmska Grevgatan heter som den gör. Där hade han nämligen en malmgård.

Ätten Brahe invandrade ursprungligen från Danmark och tillhörde under flera århundraden den främsta makteliten i Sverige för att definitivt utslockna så sent som 1930. Främst två av dess många gestalter har lämnat betydelsefulla avtryck i vår historia: Per Brahe den äldre (1520–1590) och dennes sonson Per Brahe. Den förre var länge grå eminens åt Gustaf Vasa och dennes söner och har likaså nyligen biograferats (boken är författad av Lennart Hedberg och anmäldes i PHT 2009:2). Den senare hade en ännu centralare position under det påföljande seklet. Han gjorde en karriär som få och kallades stundom av utländska sändebud aningen oegentligt för "vice-kung". Liksom sin farfar innehade han posten som riksdrots – alltså rikets främste tjänsteman och högste ansvarige för rättsväsendet. Bland mycket annat fick han tillsammans med ärkebiskopen i tur och ordning kröna tre monarker: Kristina, Karl X Gustav och Karl XI. Den yngre Brahe spelade sålunda en

synnerligen viktig roll när den svenska stormakten byggdes upp.

Med all rätt ägnar Petersson åtskilligt utrymme åt Brahes gärning i den östra rikshalvan. Som generalguvernör i Finland tog han en rad initiativ; stod exempelvis bakom tillkomsten 1640 av akademien i Åbo – där hans staty på sockeln bär en inskription med Brahes egna ord: ”Jag var med landet och landet med mig väl tillfreds” – och 1652 av Brahestad, liksom ett antal andra städer. På den sidan Bottenviken blev han efterhand så uppskattad att man där i positiva ordalag talar om ”Grevens tid”. I Sverige skaffade han sig med tiden omfattande markegendomar. Visingsborg hade visserligen börjat uppföras av den äldre Per men fullbordades av sonsonen, som också anlade Brahehus. Båda byggnaderna förstördes tyvärr av eldsvådor och förvandlades till ruiner redan i början av 1700-talet.

Peterssons biografi ger fylliga och väldokumenterade inblickar i Brahes liv och insatser. Några problem med tillgång på källor har han inte haft; från 1600-talet flödar dokumentationen ju mycket ymnigare än för tidigare sekler. Sannolikt hade dock boken vunnit på att innehålla mer av diskussion om värderingen av dessa källor och den problematik som alltid sammanhänger med att tränga in i samtida mentaliteter och synsätt.

Möjligen ligger det i sakens natur att perspektiven på det dåtida Sverige i boken är så påtagligt vinklade ”ovanifrån” – det är ju trots allt en enda person som är huvudämnet. Detta känns samtidigt emellanåt under läsningen som en brist. Det stora flertalet innevånare i det svensk-finska

riket uppträder oftast bara som en anonym, grå massa vilken utsätts för de högadliga gruppernas beslut; t.ex. i för dess väl och ve så avgörande frågor som skatternas höjd eller utskrivningen av soldater. Vid enstaka tillfällen lyser dock det vanliga fotfolkets villkor igenom i Peterssons text. Ett exempel är när Per ser till att placera uttagna krigsmän i den östra rikshalvan bakom galler för att undvika att de rymmer till skogs före utskepningen söderut till trettioåriga krigets slagfält nere i centrala Europa.

Men detta är ändå mindre allvarliga invändningar. Sammanfattningsvis menar jag att författaren skilt sig från sitt uppdrag med den äran. Läsarna bjuds på en serie belysande scener i det dåtida maktspelet på nivån närmast under tronen. Fokus ligger på den fortlöpande och utdragna kampen mellan monarken och de främsta adelsgrupperna i riksrådet. De senare kännetecknades av en tidstypisk kombination av pliktmedvetande och ansvarskänsla, kryddad med en utpräglad bördstolthet – för att nu inte säga högfärd. Och på ett sätt kan man säga att Per hade tur genom att gå ur tiden när han gjorde det. Härigenom slapp han – en av landets största jordägare – nämligen uppleva hur adelns makt dramatiskt beskars genom Karl XI:s reduktion.

Slutligen: ett extra plus i kanten bör noteras för att så stor möda uppenbarligen lagts vid bokens illustrationer, både i form av kartor och bilder.

Bo G Hall

CLAES ROSENQVIST (RED.)

Artister i norr. Bottnisk och nordnorsk teater och underhållning på 1800-talet.

Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet, 2008.
459 s., inb., personreg.

Den digra boken *Artister i norr* är slutrapporten från ett större forskningsprojekt – Bottnisk och nordnorsk teater under 1800-talet – finansierat av Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk forskning. Det ska inledningsvis sägas att ämnet är mångfacetterat och inte alls så specialiserat som man skulle kunna tro. Här undersöks inte bara teaterlivet i norr, utan ett brett grepp tas på hela underhållningsområdet, som ger nya perspektiv på förhållandet mellan centrum och periferi. Det som kunde ha blivit en torr rapport har resulterat i en informationstät sammanställning av mångårig samlad forskning inom ett fält som tangerar såväl litteraturvetenskap, musikvetenskap, kultursociologi och folkrörelseforskning som lokalhistoria och personhistoria. För den personhistoriskt intresserade norrlandsforskaren är det en guldgruva. Eftersom studierna i hög grad handlar om spridning av kultur i olika nordiska regioner hade jag dock föredragit ett tidstypiskt omslag hellre än skyddsomslagets och pärmens osköna kollage.

Boken består av fem separata delstudier av skiftande karaktär. Det tyngsta lasset har dragits av litteraturvetaren Claes Rosenqvist, som också är redaktör. Han står för det mest omfattande

textmaterialet. Rosenqvists studie om teater och underhållning i Luleå och Piteå rymmer inledningsvis viktiga utgångspunkter som hjälper läsaren att sätta in landsortsteatern i ett större sammanhang. Det handlar om betydelsen av moderna kommunikationer och hur olika typer av kulturer växte fram under 1800-talet på grundval av samhällsliga förändringsprocesser och städernas olika sociala karaktärer. Även diskussionen om den nationella kulturen i förhållande till den lokala är angelägen. Teaterturnerandet i landsorten är ett utmärkt exempel på en gränsöverskridande kulturyttring.

Om man vill skaffa sig övergripande kunskap om 1800-talets teaterliv i Sverige bör man dock parallellt med dessa norrländskt, norskt och finskt orienterade studier läsa andra bandet i *Ny svensk teaterhistoria* från 2007. Under redaktörskap av Ulla-Britta Lagerroth och Ingeborg Nordin Hennel har bland andra Claes Rosenqvist och den på teaterområdet mångförfarne Dag Nordmark åstadkommit en nytänkande teaterhistoria om 1800-talet. Perioden har ofta blivit styvmoderligt behandlad som en förfallsperiod efter den gustavianska erans glansdagar. Det allmänt hållna teaterverket väcker större läsaptit, eftersom det blivit redigerat och strukturerat utifrån mer uttalat populärvetenskapliga ambitioner än forskningsrapporten.

Men *Artister i norr* ska bedömas efter sin art, och de djupdykningar som författarna sysslar med utgör i sig grundforskning med ett givet värde för både specialister och lokalhistoriker. Artiklarna uppfyller krav på akribi med noter och personregister. Här levereras utförliga svar

på frågorna vad som egentligen framfördes och vilka som framträdde på tiljor och i konsertlokaler i Norrland, på andra sidan Bottenviken i det svenskspråkiga Finland samt i Nordnorge. Bokens huvudämne utreds in i minsta detalj. Denna detaljrikedom står ibland i vägen för de större dragen.

De inledande hypoteserna om nationell och lokal kultur och om gränsöverskridande teaterverksamhet i Norden som Rosenqvist formulerar tenderar att försvinna när de empiriska studierna tar vid. I försöket att skapa möjliga berättelser tydliggörs viktiga linjer, som en avrundande sammanfattning kunde ha hjälpt till att lyfta fram ytterligare. Till exempel det väsentliga resultatet som Dag Nordmark tidigare redovisat – att landsortstädernas teaterliv vid mitten av 1840-talet hade dubbelt så stor volym som Stockholms.

Nöjeslivet i städer som Luleå och Piteå dominerades under 1800-talets första del av akrobater, konststryttare och förevisare av mekaniska konster. Ett omfattande tidningsmaterial ligger till grund för denna kartläggning och framställningen hade vunnit på att några av annonserna blivit avbildade i boken. Fantasieggande är också att läsa om bildvisningskonsten. Skildringen av detta exemplifierar Rosenqvists grundlighet. Vi får på köpet en lärorik utläggning av hur denna konststart i form av panorama-, kosmorama- och dioramaförevisningar etablerades i Europa och sipprade fram även i de nordliga utposterna. Denna kulturyttring marginaliserades dock i offentligheten och förpassades till leriga marknadsplatser. Bildvärlden kanaliserades succes-

sivt i borgerlighetens konstutställningar och de tekniska landvinningarna sögs upp av den segrande filmkonsten.

Vid 1800-talets slut hade borgerligheten i stort sett övertagit teaterkonsten. Folkligheten fortlevde genom amatörteater i folkrörelsemiljö. Det professionella teaterlivet började vinna insteg i det nordligare Sverige på 1840-talet. Ångbåtar underlättade resandet. Den repertoar som framfördes i exempelvis Piteå och Luleå överensstämde i liten utsträckning med det som gavs på scenerna i Stockholm. Det hade i genomsnitt gått 23 år från Stockholmspremiären till framförandet av samma pjäs i Norrbotten. I detta sammanhang är utbytet med de svenskspråkiga teatertrupperna som kom till Norrbotten från Finland intressanta. Dessa var väl-etablerade och framförde ofta relativt moderna pjäser.

Rosenqvists studie söker klarlägga amatörteaterns funktioner i förhållande till övrig teater, undersöker byggandet av nöjeslokaler och tar upp frågan om biljettpriser. Sådana olika element visar på komplexiteten i det medborgarsamhälle som växte fram före folkrörelsernas genombrott. Allra viktigast tycker jag slutsatsen är att teater- och nöjeslivet inte bör ses som en lokal angelägenhet. Rosenqvist betonar att 1800-talet i sin helhet innebar en nationaliseringsprocess och att kulturlivet i norr i hög grad var mångkulturellt och internationellt, men tenderade mot slutet av seklet att få en mer inhemsk karaktär.

I artikeln "På resa runt Bottenviken" hävdar Rosenqvist och Asko Rossi att de inomregionala teaterkontakterna inte hann etableras för-

rän nationsbyggandet och centraliseringen slöt Finland och Sverige inom sina egna gränser. Musikforskaren Leif Jonsson konstaterar i sin analys av musiklivet i Luleå och Piteå att detta inte skiljer sig från andra svenska städer mer än att det kom igång senare. Väckelserörelserna hade lättare att integrera medryckande musikslag än den seriösa statskyrkan. Den nationella manskörsången var enormt populär, särskilt studentsången, och den showbetonade musiken i form av ett afroamerikanskt sängsällskap gjorde exempelvis i slutet av 1800-talet stor succé.

Asko Rossis porträtt av Maria Silfván, Finlands första infödda professionella skådespelare och teaterledare, rymmer ett inlägg i den ständigt aktuella språkdebatten. Rossi hävdar att Finlands integrering i EU löst upp gamla bindningar när det gäller den nationella och språkliga identiteten. Detta har inneburit att teaterartisterna oavsett språktillhörighet kunnat bli föremål för ett nytt intresse. Thoralf Bergs framställning av teater och underhållning i norska Tromsø, Hammerfest och Vadsø under andra halvan av 1800-talet utgör avslutningsvis ytterligare ett bevis på att projektet verkligen uppfyllt sitt syfte som en viktig byggsten i kartläggningen av nordliga kulturyrtringar, om de så må vara lokala eller nationella framförda av akrobater eller teatersällskap.

Gunnel Furuland

INGEMAR NILSSON

**John Landquist. Filosof, psykolog, kritiker.
En biografi.**

Stockholm: Atlantis, 2009. 532 s., personreg.

I en generation av svenska publicister samtidigt verksamma som kulturpersonligheter har Fredrik Böök och Torsten Fogelqvist gjorts till föremål för modern forskning. Turen har nu kommit till John Landquist.

Landquists far var en legendarisk, socialt orienterad kyrkoherde i Katarina stora församling på Söder i Stockholm. Sonen Landquist var Södra latinare. Han låg i Uppsala och disputeerade 1908 med ett viljefilosofiskt tema. Bokens författare Ingemar Nilsson menar att studien i stort sett låg färdig innan Landquist anträdde den resa till Paris under vilken han lärde känna Henri Bergsons tänkesätt. Avhandlingen mötte kritik hos den rådande skolbildningen inom Uppsalafilosofin och betyget blev slätstruket. Från 1909 bodde Landquist ånyo i Stockholm. Han blev för en tid framåt amanuens i Kungl. biblioteket och skrev i pressen. Två skrifter låg färdiga kort tid efter varandra, den ena rörde Verner von Heidenstam, den andra Ellen Key. Landquist medverkade samtidigt i *Svenska Dagbladet*. Då Oscar Levertin gick bort 1906 hade Landquist gärna velat efterträda honom som ledande kritiker men budet gick till Fredrik Böök.

Landquist knöts till *Dagens Nyheter*, en anställning som varade i sju år. På den tiden

Recensioner

skrev han enligt Nilssons uppskattning omkring 700 artiklar. Samtidigt skrev Landquist biografier över Gustaf Fröding och Knut Hamsun. Ett längre förhållande etablerades till den tio år äldre Maria von Platen som så småningom avvisade honom. Det gjorde sedan också den sju år äldre Marika Stiernstedt. Ingen av kvinnorna ville binda sig. Nilsson tycker sig iakttä hur söderbördige Landquist inte sällan kände sig utanför bland burget folk. I tolv år från 1910 var Landquist gift med den jämnåriga Elin Wägner. Hans otrohet spolerade äktenskapet.

John Landquist tog August Strindbergs parti under fejden 1910 – ett ställningstagande som Nilsson inte anser var självklart. Strindbergs kombination av demokrat och intelligensaristokrat uppfattades inte riktigt av Landquist. Karl Otto Bonnier uppskattade Landquist och såg till att han engagerades hos tidningen men huvudredaktören Otto von Zweigbergks ställning var för stark och Landquist blev aldrig något motsvarande kulturredaktör. Han positionerade sig gentemot Böök genom att markera sin liberala grundinställning. Den som i den litterära världen vid denna tid stod Landquist närmast var Ludvig Nordström. Mot Böök stod de enade.

Endast trettio år gammal betroddes Landquist av Bonniers med utgivningen av Strindbergs samlade verk – det blev omsider 55 band med kommentarer. Arbetet tog den gången åtta år. Det var ännu inget lagarbete och dagens teknik saknades. Relationen till Bonniers, far och son, dämpades först på 1930-talet under intryck av utvecklingen ute i Europa och Landquists av-

vaktande hållning till händelserna i Tyskland försvagade hans relationer till förlaget. Likväl bestod de vänskapliga personliga förbindelserna. Inför Pär Lagerkvists framväxande författarskap saknade Landquist förståelse. Nilsson hävdar att Landquists bristande känsla för bildkonst höll honom borta från Lagerkvists idéer om konst. Under första världskriget var Landquists hållning pacifistens. Hans känslor av samhörighet gällde, menar Nilsson, de nordiska länderna. Men under 30-talet var både Böök och Landquist tyskvänner. En ny känsla av att höra samman dessa män emellan befästes då Böök var med om Landquists installation som professor i Lund.

Från 1933 åkte Landquist på censorsresor, ett uppdrag som tilltalade honom och varade i arton år. Det inspirerade honom att ge ut ett urval av 50 uppsatser som belönats med stort A i modersmålet. Initiativet blev mycket uppskattat. Mot Landquists egen stil restes ibland invändningar. Ofullkomligheter påtalades av andra kritiker, Bernhard Tarschys såväl som av Bengt Holmqvist. En del av de finlandssvenska författarna låg Landquist nära. Det stöd han gav var brett och sträckte sig från Bertel Gripenberg, en personlig vän, över Edith Södergran till Elmer Diktonius.

Landquist valdes in i Samfundet De Nio redan från dess tillkomst 1913 och stod kvar till 1969 då dövhet hindrade honom från att fortsätta. Även som professor i Lund förblev han kallsinnig till Frans G Bengtsson och Fritiof Nilsson Piraten, båda hyllade i Lund och pris-tagare hos Samfundet på 1940-talet.

Recensioner

Under åren mellan tidningsarbetet på *Dagens Nyheter* och senare *Aftonbladet* forskade Landquist kring Erik Gustaf Geijer. Monografin om denne, första gången utgiven 1924, är hans mest betydande verk. Endast vissa avsnitt inom bokverket kunde, enligt vad Nilsson funnit, användas då Landquist sökte professorer i Lund, första gången i teoretisk filosofi, andra gången med framgång i psykologi och pedagogik. Landquist såg Geijer i första hand som tänkare och inte som diktare. Geijers samlade skrifter i tretton band ederades av Landquist med rikhaltiga kommentarer 1923–1930. Wilhelm Diltheys teorier gav Landquist det instrument han behövde för att förstå och tolka Geijer. Sin syn på uppgiften presenterade han några år tidigare i sitt teoretiska huvudverk *Människokunskap* 1920. Hos honom finns ett dialogtänkande, ett jag och ett du, som går nära Martin Bubers filosofi. Inget tyder dock enligt Nilsson på att Landquist vid denna tid kände till Buber.

Trettio år senare skrev Landquist en ny bok om Geijer, ännu bättre än den föregående. Ändå har han enligt Nilsson inte omprövat sin bild av Geijer, lika litet som fallet var med Strindberg då Landquist fortsatte att skriva om honom. Två andra filosofer vars tänkande han brottades med under långvariga vistelser på Bornholm eller Ven var Pontus Wikner och Vitalis Norström. Men dessa arbeten avstannade hos den annars så produktive Landquist. Hans verk om människokunskap kom ånyo långt senare 1971 och då lätt reviderad. Hermeneutik som term användes inte av honom som likväl med sin anslutning till Dilthey kan ses som en tolkningsföreträdare.

Landquist började på *Aftonbladet* 1924 och fortsatte att medarbeta under resten av sitt liv. Han var kulturredaktör, en uppgift som för en period förenades med uppdraget som politisk redaktör. Landquists grundåskådning förblev liberal men han har på goda grunder klandrats för en passiv hållning till den politiska utvecklingen i Tyskland 1932 till 1935, den tid som det politiska uppdraget sträckte sig över. Nilsson ser Landquist som på en gång liberalt tänkande och värdekonserverativ. Han tog dödsstraffet i försvar och kritiserade det ytliga nöjeslivet bland ungdomen. Visserligen var Landquist en sekulariserad prästson men Fredrik Ström uppskattades då han antog en kristen hållning. För katolskt tänkande stod Landquist främmande och till och med starkt avståndstagande. Men detsamma gällde rationalistiska kritiker av de kristna läroarna, det månde vara Bengt Lidforss eller Ingemar Hedenius. Elin Wägners nya ställning som kväkare ökade avståndet mellan de forna makarna.

Det biografiska författarskapet fortsattes med studier över Henri Bergson 1928 och Charles Darwin 1959. För Thomas Manns kritiska hållning till händelserna i Tyskland saknade Landquist djupare känsla. Politiske redaktören trodde 1933 Hitler om gott, en anmärkningsvärd felbedömning. Landquists fasta åsikt om Tyskland som kulturnation tycks ha hindrat honom från att se klart. Torsten Fogelqvist tog vid hos *Dagens Nyheter* när Landquist drog sig tillbaka. Även Fogelqvist var liberal men för hans biografi över Erik Axel Karlfeldt, vars efterträdare Fogelqvist blev i Akademien, hade Landquist in-

get sinne. Han såg det postuma Nobelpriset till Karlfeldt som ett slags pension åt änkan.

1936 blev Landquist professor i Lund för elva år framåt. Egentligen hade han velat ha en lärostol i Stockholm, den miljö där han kände sig hemma, men någon sådan stod inte till buds. När Landquist fick tjänst i Lund hade proceduren vid tillsättningen ett ovanligt förlopp. Litteratur och filosofi var Landquists huvudämnen. Psykologiämnets utveckling mot kvantitativa metoder var han ännu obekant med. Men han hade vänner och tillskyndare i Lund. Bland dem fanns konstforskaren Ragnar Josephson liksom litteraturforskarna Olle Holmberg och Albert Nilsson. Filosofen Hans Larssons ställning som kulturpersonlighet påminde om Landquists egen. Holmberg bistod Landquist med att redigera en ansökan och då ta fram ur författarskapet vad som kunde vara relevant för professurens ämnesområde. En av de sakkunniga gav Landquist en placering i första rummet medan han förklarades inkompetent av de båda övriga. Så tog Holmberg hjälp av en annan lundensare, Ivar Harrie. Tillsammans satte de upp en skrivelse som gick i Landquists namn där dennes medsökande beskylldes för plagiat. Flertalet ledamöter i humanistiska sektionen förklarade Landquist ensam kompetent. I det motsatta lägret stod Lauritz Weibull. Tjänsten gick till Landquist.

Som psykolog återopade Landquist Diltheys hermeneutik. Naturvetenskaplig begreppsbildning och kvantitativa metoder avvisades. Men en gestaltpsykolog som Eino Kaila – med stort inflytande i Sverige vid den här tiden – gick väl

ihop med Landquists tankar om vad hans ämne skulle kretsa kring. Även Sigmund Freud och psykoanalysen tilldrog sig Landquists intresse. Han hade själv översatt Freuds *Drömtydning* 1927 och stod nära Freuds introduktör i Sverige, läkaren Poul Bjerre. Men hans rötter i Geijers idéer hindrade en anslutning till Freud. Ett moraliskt inslag i Landquists tänkande stod i vägen för psykoanalysens idévärld. Som akademisk lärare blev Landquist framgångsrik. Nilsson har spårat tacksamma elever. Torsten Husén var en av dem.

Landquist vände som emeritus åter till Stockholm. Villan i Lund togs över av en annan filosof, Gunnar Aspelin. Med Anders Wedberg bråkade Landquist om existentialisterna Albert Camus och Jean-Paul Sartre. Icke desto mindre etablerades en vänskaplig relation på äldre dar. Landquist var en flitig brevskrivare som underhöll förbindelserna med skilda personer som Alf Ahlberg och Sven Stolpe. Hans egen samling ligger i Kungl. biblioteket.

Som memoarförfattare i *Som jag minns dem* 1949 är Landquist försonlig. Då han 90 år gammal svarade på en enkät i tidskriften *Vi* utsåg han Strindberg till sin favorit bland prosaförfattare. Heidenstam var favoritskalden. På frågan om vem som var hans hjältinna i det verkliga livet svarade han Elin Wägner.

Som reflekterande filosof kan Landquist läsas än idag medan mångt och mycket av hans litteraturkritik fallit i glömska. Den göteborgske idéhistorikern Ingemar Nilssons mäktiga verk om Landquists livsgärning är skrivet med gott omdöme och har varit under arbete länge. Det

kan väl jämföras med hans lundensiske kollega Svante Nordins levnadsteckning av Fredrik Böök (rec. i PHT årg. 1994). Båda dessa böcker ingår i Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde.

Åke Lilliestam

MARTIN H:SON HOLMDAHL

Mitt liv. I medicinens och universitetets tjänst.

Uppsala: Uppsala publishing house, 2009. 486 s., personreg.

Martin Holmdahl, född 1923 och rector magnificus i Uppsala mellan 1978 och 1989, har lagt fram ett till omfånget stort memoarverk som, efter en upptakt som rör familj och skolgång, kretsar kring två ämnen, hans bana som medicinsk forskare och hans tid som rektor liksom vägen till rektoratet.

Holmdahl är vad som populärt benämns narkosläkare. Som sådan har han varit drivande inom anesthesiologi och intensivvård vid sitt lärosäte i Uppsala under några avgörande år efter andra världskriget. Anesthesiologin utvecklades till ett eget arbetsfält, kliniskt i nära samverkan med kirurgi och andra discipliner vid Akademiska sjukhuset. Specialutbildade narkosläkare och narkossjuksköterskor i tusentals verkar idag inom svensk sjukvård. Torsten Gordh blev 1963 Karolinska institutets förste professor i ämnet. Uppsala följde efter ett par år

senare med Holmdahl som företrädare. Ämnet utvecklades, av berättelsen att döma, i god samverkan med andra av Uppsalafakultetens representanter som Torsten Teorell, Lars Thorén och Gunnar Grotte.

Holmgren tillhör en förgrenad släkt av västsvenska präster och läkare. Hans far Henrik Holmdahl var lasarettsläkare i Halland och sonen tog studenten vid läroverket i Halmstad som latinare. Fadern gick ur tiden efter ett hjärtlidande, endast 56 år gammal. En nedärvd religiositet präglade ännu hemmet. Faderns lugn inför döden ”bottnade i en för mig ofattbar evighetstro”.

Redan från början blev Holmdahl uppsaliansare, låt vara att de vetenskapliga impulserna synes tidigt grundlagda hos den celebre biokemisten Jörgen Lehmann (namnet felstavat) vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Trettiofem år gammal disputerade Holmdahl i Uppsala och blev docent i fysiologi, strax därpå överläkare med inriktning mot respirations- och cirkulationsfysiologi. Holmdahl hade varit en betrodd kurator vid Göteborgs nation, som han valt att ansluta sig till, och stod snart som ordförande i Uppsalamedicinarnas förening. Studievistelser förde honom till Schweiz och England, ibland åtföljd av en växande familj. Hustrun Barbro, till en början sjuksköterska, byggde upp en egen karriär med ett författarskap som gav en licentiatexamen och så småningom ett hedersdoktorat inom samhällsfakulteten i Uppsala.

Under studiebesök och kongresser lärde Holmdahl känna USA. Vänkretsen växte i storlek. Förbindelser upprättades till kolleger runt

Recensioner

om i världen. Bland lärarna under studietiden fanns medicinaren Erik Ask-Upmark, som länge varit verksam i Lund, senare omstridd och säregen professor i Uppsala. Med honom hade Martin Holmdahl till en början kontroverser, även grundade i politiska ställningstaganden. Omsider försonades de.

I trettiofemårsåldern sökte Holmdahl en professur i klinisk fysiologi. Något senare begärde fakulteten att en lärostol i anesthesiologi skulle inrättas. Från 1965 blev Holmdahl dess innehavare. Färdigheter som gav stöd åt andning och blodcirkulation i livshotande situationer tog plats i grundutbildningen för läkare och sjuksköterskor.

I Göteborgs nation gick Holmdahl vidare till att bli inspektor, ett uppdrag som han behöll i nära tjugo år. Ett nytt nationshus uppfördes med insamlade medel.

Andra uppgifter väntade snart Holmdahl inom fakulteten. Han blev prodekanus och dekanus och redan 1970 drog han vidare mot nya åligganden som prorektor. Då Torgny Segerstedt slutade efter sin långa tid som universitetsrektor gick budet till Holmdahl. Uppdraget förnyades för flera mandatperioder. När han efter elva år trädde tillbaka blev Stig Strömholm, redan dessförinnan prorektor, hans efterträdare. Den receptive Holmdahl har enbart gott att säga om dem båda i deras ämbetsutövning. Holmdahl hade inte svårt att odla andra intressen utöver dem som rymdes inom fakulteten. Ett gott samarbete utvecklades med universitetets bibliotekarie, Carolinachefen Thomas Tottie (som dessvärre fallit bort i personregistret, vars brister

försvarar studiet av Holmdahls bok). De möttes även i Humanistiska förbundets lokalavdelning i Uppsala där Tottie var ordförande.

En bisarr episod tar plats i Holmdahls berättelse och skall här återges. ”Vid värfesten 1987 utdelade studentkåren även sitt Frödingpris, som delades ut vart tredje år, denna gång till Hans Alfredson. Annonseringen innehöll, som jag trodde, en felskrivning, där det stod Frödingpris. Men även vid prisutdelningen och på diplomret angavs Frödinge, som om det rörde sig om ett pris från ostkaktillverkaren. Då jag skämdes över det inträffade, bad jag att få tillbaka diplomret av Hasse Alfredson för ändring, men han nekade med orden: Jag skall bevara det som en bild av litteraturkunskapen hos dagens student.” Studentkårens ordförande hade inte hört talas om Gustaf Fröding.

Som rektor konfronteras Holmdahl med några väsentliga frågeställningar. Ska universitetsstyrelsens ordförande kunna hämtas utanför universitetet? Kan universitetet självt slutligt nominera sin rektor eller är det ett regeringsärende? - Holmdahl värnar i allt väsentligt om universitetets självständighet.

Alla de fyra utbildningsministrar som verkade under Holmdahls rektorat och som besökte Uppsala får rum i hans berättelse. Den välvillige Holmdahl har inte så mycket att säga om dem. Men den besökande statsministern Olof Palmes retoriska förmåga liksom hans ovilja att lyssna till andra uppmärksammas.

Holmdahl har värnat om de akademiska traditionerna. Professorsinstallationer och doktorspromotioner reformeras varsamt inför det

ökade antalet av installandi och promovendi. Den danska drottningen besökte universitetet 1985 och påven gjorde det 1989. Holmdahl tog emot och hans kommentarer då han berättar om händelserna kan överraska.

Efter att ha övervägt noga vad som kunde vara förenligt med hans ämbete tog Holmdahl ett mandat i Astras vetenskapliga råd och ett i Pharmacias bolagsstyrelse. Hos företaget tvingades Holmdahl möta starka personer som hävdade egna ekonomiska intressen och inte bolagets bästa.

Till glädjeämnen under Holmdahls tid som rektor hörde regionstyrelsernas avskaffande. Styrelserna innebar en administrativ otymplighet. Från 1979 och sju år framåt var Holmdahl ledamot av Universitets- och högskoleämbetets styrelse. Men det viktiga arbetet i styrelsen kommenteras inte närmare. Holmdahls politiska inriktning är deklarerat liberal och han tar som emeritus plats i styrelsen för Upsala Nya Tidning.

Martin Holmdahl berättar öppet om sina sex barn, bland vilka flera är doktorer medan andra gått sorgliga öden till mötes och är avlidna. Han nämner att han vid ett par tillfällen betrots med att förrätta vänners eller kollegers jordfästning, senast Ernst Báránys 1991, ett uppdrag som han betecknar som sitt livs mänskligt värdefullaste.

Åke Lilliestam

LARS O. LAGERQVIST, IAN WISÉHN & NILS ÅBERG

Karl XIV Johan. Fredskungen – ett 200-årsminne.

Stockholm: Kungl. Myntkabinettet och Vincent förlag, 2009. 56 s., illustr.

År 1810, för jämnt 200 år sedan, fick Sverige en ny kronprins, Karl Johan. Han såg bra ut, kunde föra sig och talade med värdighet. I likhet med de flesta andra hade han dock ett utseende, som inte helt överensstämde med nyklassicismens skönhetsideal. Hans näsa var krokig, inte rak, och dessutom sköt den ut litet väl mycket. Detta kunde lätt nog åtgärdas – på bild. Johan Tobias Sergel modellerade en relief med rak och lagom indragen näsa.

År 1818 blev Karl Johan konung och förordnade då, att på mynten skulle man följa Sergels nu bortåt sju år gamla medaljongbild. Redan från början framställdes konungen alltså yngre än han var, och så förblev det, fastän ett visst åldrande kan spåras i avbildningarna. Detta och mycket annat kan man inhämta i Lagerqvists, Wiséhns och Åbergs bok om Karl Johan, där de tre författarna fortsätter att i tryck offentliggöra medaljbilder av stort personhistoriskt värde. Bland dem finns även gott om profilbilder, som ger en mycket mer verklighetsnära bild av konungens utseende. Man kan här se, att samtiden hade helt rätt, när man talade om hans fågelprofil. Enligt en känd skämtteckning av Fritz von Dardel skall man smickrande ha jämfört ko-

nungen med örnen. Tack vare mängden av olika bilder kan läsaren själv jämföra och dra sina slutsatser. De tre författarna behöver inte själva göra alltför många påpekanden.

Som jag tidigare har påpekat (PHT 2007:2, s. 242f) är myntens och medaljernas personbilder ett underutnyttjat illustrationsmaterial, som har mycket att tillföra. Bilderna är till skillnad från många mörka målningar både klara och tydliga. De avbildar personerna som regel i profil, alltså från sidan, medan målningar och teckningar oftast avbildar personerna rakt framifrån eller snett framifrån. I fråga om Karl Johan är det nog så, att de bästa porträtten är just mynt- och medaljbilder. Man måste dock ha många avbildningar att jämföra med varandra, för att man skall kunna räkna ut vilken eller vilka som är tillförlitligast. Vad gäller illustrationerna är källkritiken bland historikerna ofta bristfällig eller obefintlig. Lagerqvist, Wiséhn och Åberg har därför gjort en viktig insats med sin skrift, som dessutom innehåller åtskilliga uppgifter om konungen och hans tid, inte minst uppgifter om banker, bolagsbildning och mynträkning på Karl XIV Johans tid. Mindre känt är, att kungen till mycket annat var en intresserad och skicklig ekonom, som fick ordning på de svenska statsfinanserna, något som inte många har lyckats med. Även detta kommer med i boken.

Lars Gahrn

JENS LJLJESTRAND

**Mobergland: Personligt och politiskt i
Vilhelm Mobergs utvandrarserie.**

Stockholm: Ordfront förlag, 2009. 334 s., inb.,
personreg.

Uppfattad som idealtyp sträcker sig en historisk berättelse inte ut över den tid händelseförloppet självt fordrar. Varje inslag i varpen som inte är historiskt motiverat bör utdömas som opassande. Händelsernas gestaltning får inte spegla idéer eller sammanhang från berättarens egen tid. Med största respekt för den återskapade tidens egna villkor bereder den historiska berättelsen sin spelplats. Detta bör ske med den inlevelse, den kunskap och de begränsningar som epoken själv stakat ut. Varje brott mot detta regelsystem saboterar den historiska berättelsens anspråk på episk trovärdighet. Sedan detta väl sagts återstår att konstatera, att knappast någon enda historisk roman eller novell har undgått att på ett eller annat sätt spegla tankar och förhållanden som hemsökt berättaren under dennes egen tid. Som genre är alltså "den historiska romanen" ett fantom.

I fråga om oförmåga att hålla texten ren från samtida ekon avviker inte Vilhelm Moberg från andra historiska berättare. De fyra romanerna om de svenska utvandrare som 1850 bröt upp från Ljuders socken i Småland och satsade på en framtid i Nordamerika avspeglar på olika nivåer idéer och strömningar i författarens egen tid. Litteraturvetaren Jens Liljestrand har i sin

välmatade avhandling övertygande klarlagt hur Mobergs ställningstaganden till företeelser i samtiden mängdes in i berättelsen om de emigranter som sökte nya åkrar på andra sidan havet hundra år tidigare.

Utvandrarsviten tillkom under det kalla krigets första skede. Förenta staterna hade kommit ut ur världskriget som suverän segrare. Västeuropa hade befriats genom amerikanska insatser. Sovjetunionen hade under krigsåren mottagit hjälp från den allierade stormakten på andra sidan havet, men förteg detta inför sina egna medborgare. Efter George F. Kennans "långa brev" om behovet av *containment* 1946 och strax därefter samma år Churchills Fultontal, Truman-doktrinen 1947, Berlinblockaden 1948–1949, bildandet av Atlantpakten 1949 och utbrottet av Koreakriget hade den politiska nedisningen fördjupat motsättningarna mellan de forna allierade. Moberg som med ursinnig kraft hade försvarat demokratins idéer under Tredje rikets år hade inför den nya politiska situation som uppkommit inte svårt att välja sida. Förenta staterna framträdde som demokratins nödvärn och tillhandahöll instrument för att hålla den kommunistiska diktaturen stängin. Karl-Oskar och Kristina byggde ett nytt hem i det nya landet. De fann också en frihet för sin tillvaro, som de aldrig kunnat drömma om i Sverige. Också en föraktad varelse som sockenhoran Ulrika kunde som utvandrare tillgodogöra sig möjligheterna det fria Nordamerika erbjöd. Som kontrast till allt detta utmålades landet man brutit upp från som ett "djävlanäste" med sina odrägliga statliga och kyrkliga institutioner, sin byråkrati och

sin förljugna historia där landets konungar utmålades som ärorika krigare när de i själva verket bara legitimerat herrarnas förtryck.

I sin berättelse målade Moberg återkommande upp bilden av Sverige som ett obotligt samhälle – fast i sin konservatism, belåtet över sin självbild, likgiltigt inför de väldiga klyftor som delade upp undersåtarna i besuttna och utarmade, inflytelsesrika och maktlösa, systemprofitörer och frihetstörstande. Övertygad republikan som han var och dessutom med erfarenheterna från olika rättsskandaler i bakfickan kunde författaren bara uppfatta sin egen tids Amerika som frihetens stamort i den moderna världen. Hans brev hem till vännerna i Sverige från de första årens vistelser i utvandarlandet är fyllda av beundran för vad han sett, vänligheten och generositeten han fått åtnjuta. Den svenska mantalsskrivningsorten framstår vid en jämförelse som renodlat hatobjekt. Moberg skulle aldrig som flera av sina generationskamrater bland författarna längre fram hemfalla åt USA-hat – men lovprisningarna av den fria andan skulle mot slutet av hans liv skuggas av reservationer. Stormaktsarrogans, Vietnamkrig och religiöst bigotteri skulle falla in dystrare skuggor i en bild som några år efter världskriget bara hade synt löftesrik. Den finstämda och vemodiga berättelsen *Din stund på jorden* (1963) bärs fram av en mer sammansatt upplevelse av Amerika. Den boken blev f.ö. den första Moberg skrev efter utvandrarsviten. När *Sista brevet från Sverige* kommit ut 1959, hade han tyckt sig vara slut som diktare. Återkomsten bekräftade med eftertryck att han misstagit sig.

Mer eller mindre avlägsna ekon från kalla

Recensioner

Vilhelm Moberg under beredskapsåren. Foto: K. W. Gullers.

kriget kunde avhöras i utvandrarsviten. I fråga om könsroller slog likaledes efterkrigstidens uppfattningar igenom. Kritiker har anmärkt på de entydiga karaktärer som flera av de ledande personerna företräder. Karl Oskar är handlingskraftig och viril medan den tio år yngre brodern

Robert är en drömmare och fantasimänniska. Moberg såg mer av sin egna karaktärsdrag hos Robert än hos Karl Oskar, men fann inget gott hos en sådan vagare personlighetstyp. Till manligheten hörde dådkraft, beslutsamhet och mod, egenskaper som värderades högt i det kalla

krigets Amerika. Roberts drömskhet uttryckte svaghet och i förlängningen livsoduglighet. Robert fann förståelse hos Kristina, som själv inom sig hyste ett rikt utvecklat känslspektrum. Karl Oskar å sin sida liknade mera Ulrika än sin hustru. Moberg arbetade med skarpa profiler, när han byggde sina karaktärer. Manligt och kvinnligt fick inte flyta in i vartannat. Liljestrand hänvisar till efterkrigsårens stereotyper inom deckar- och spionberättelser. Likaså nådde westernfilmen som genre med sin klara uppdelning mellan onda och goda sitt högvatten under dessa år. En rädsla för allt som gjorde uppror mot normalitet bredde ut sig i det amerikanska samhället vid denna tid. Man fruktade homosexuella, kommunister, utbildade kvinnors krav på lika-behandling inom arbetsliv och vid universiteten. Farlig på ett smygande och onämnbart sätt var den kvinnliga sexualiteten – kvinnors erotiska frigörelse från familjebildning och från livsvariga kärleksrelationer. Moberg har utan tvekan tagit intryck av stämningar som dessa under återkommande Amerikavistelser under 1950-talet, då han gjorde research för sitt emigrantepos.

Liljestrand har med bred beläsenhet och övertygande klokskap benat upp utvandrarromanernas undertext. Avhandlingsförfattaren är väl insatt i litteraturteori, genusforskning, politiska förhållanden och samhällsvetenskap i största allmänhet. Delar av Mobergs hela författarskap skärskådas i Liljestrands analys och relateras till annan litteratur som skrevs samtidigt. Vägen till utvandrarböckernas status som ofrånkomliga verk i svensk litterär kanon skildras liksom hur den folkära bilden av Moberg som en frihets-

älskande och uppuren kraftkarl med valkiga arbetshänder och fårat ansikte vunnit hävd. Uppenbarligen är det djupt kända behov av hemmahörighet och trygg auktoritet som tagit sig uttryck i denna massmediala process. Att tungt vägande kritiker som Artur Lundkvist, John Landquist, Olof Lagercrantz och Lars Forssell på sin tid behandlade några av utvandrarböckerna med tillbakahållen entusiasm tycks inte ha hindrat verket från att finna egna vägar till en läsande allmänhet. Mobergs utvandrarvit är något så märkvärdigt som en kvalificerad litterär text, vilken utan direkt tillskyndan från drakarnas kultursidor tillvunnit sig en oomstridd ställning som folkepos. Vid en allmän omröstning under förra seklets sista år utpekades detta romanverk som det viktigaste som skrivits under de senaste hundra åren. Sannolikt medverkade Jan Troells lysande filmatisering av Mobergs utvandrarböcker i början av 1970-talet till att böckerna erövrat platsen som svenska folkets självklara historiska och litterära referens. Benny Anderssons och Björn Ulvaeus musikal *Kristina från Duvemåla* (1995) har ytterligare understrukit utvandrarvitens livskraft – dess ofrånkomliga och outhärliga ställning i svenskt medvetande.

Liljestrands synpunktsrika avhandling kan uppenbarligen tjäna som klagörande vägvisare för var och en som vill ge sig i kast med de förbryllande ekon från skilda tidsplan som genomkorsar den litterära provinsen – Mobergland.

Olof Hägerstrand

ULF DINKELSPIEL

Den motvilliga europén. Sveriges väg till Europa

Stockholm: Atlantis 2009. 360 s.

När jag öppnar paketet med Ulf Dinkelspiels bok om sin tid som förhandlare i den svenska regeringens tjänst läser jag förvånat titeln, *Den motvilliga europén*. Vem hade kunnat tro att Ulf Dinkelspiel var en motvillig europé? Efter att ha läst första sidan förstår jag dock snabbt att det inte är han som är motvillig. Det är Sverige. Boken är heller inte att betrakta som självbiografisk, åtminstone är det inte ambitionen. Tvärtom betonar författaren redan i förordet att han aldrig skulle kunna tänka sig att skriva sina memoarer. Istället utger den sig för att vara en historisk beskrivning av Sveriges väg in i den Europeiska unionen. Läsaren får en omfattande framställning av förhandlingar, politiska vindar och händelseförlopp och boken är en enorm källa till kunskap och förståelse om Sveriges stegvisa, men otvivelaktiga integration i EU. Men givetvis handlar detta om en personlig upplevelse av hur den vägen sett ut.

Det finns också, även om det inte är en självbiografi eller en biografi över andras liv, en dragning åt att betona enskilda politikernas och statsmäns betydelse för att förklara utvecklingen. Att registret i slutet av boken är just ett personregister understryker detta och även den korta historiska kronologin på slutet ansluter till ett sådant perspektiv. Men gissningsvis var Jacques

Chiracs frändskap med Göran Persson eller Carl Bildts personliga kontakt och vänskap med Helmuth Kohl inte det enda som formade och satte prägel på hur lätt eller svårt förhandlingarna fortskred. Den mäktiga EU-kommissionen med dess många motstridiga intressen och viljor som ska samordnas vore en mycket intressant faktor att få veta mer om från någon som betraktat förhandlingsmaskineriet på så nära håll som Dinkelspiel. I det dagliga arbetet bland tusentals tjänstemän, inte bara i Bryssel eller Strasbourg utan även i medlemsstaterna, formas de förutsättningar i form av trögheter och rörelser som begränsar, men också ger impulser till de politiska ledarna. Det kan tyckas lite märkligt att en person som Dinkelspiel med en bakgrund som tjänsteman inte är intresserad av att skildra denna aspekt lika ingående. Naturligtvis finns beskrivningar av detta i ett så rikt och detaljerat alster som denna bok, men inte så mycket reflektion kring vilken betydelse detta arbete har. Vad gäller tjänstemannamak och politisk oklarhet kring EU-politiken får ändå den som söker en del spännande detaljer och vatten på sin kvarn. Vi vet genom förvaltningsforskningen att det ibland saknas politiska styrsignaler till tjänstemännen som åker på möten till Bryssel och att det händer att den som ska på mötet även skriver sin egen instruktion. Här får vi ett målade exempel där Dinkelspiel och kollegorna på UD vid ett tillfälle försöker tolka och sammanställa handelsministerns minst sagt oklara idéer om det framtida arbetet. Sammanfattningen blev sedan till en instruktion till berörda utlandsmyndigheter för att styra det fortsatta svenska agerandet.

Dinkelspiel startar sin historieberättelse med det så kallade EEC-avtalet från 1956 (European Economic Community) som Sverige valde att stå utanför. Redan här startade svenska förhandlare med handelsministern i spetsen att samtidigt diskutera bildandet av EFTA (European Free Trade Agreement) för de länder som inte var villiga att gå så långt i sitt samarbete som kol- och stålunionens ursprungliga medlemmar. Berättelsen spänner sedan över centrala nationella politiska strömningar symboliserade av metalltalet 1961 (då Tage Erlander förklarade att neutralitetspolitiken förhindrade ett svenskt inträde) som en indikation på att frågan blivit politiskt het och därefter Olof Palmes ledarskap som en vitamininjektion i debatten. Sedan följer 70-talets frihandelsförhandlingar och så småningom Ingvar Carlssons arbete med att få fram EES-avtalet (Europeiska ekonomiska samarbetsavtalet). Det är under frihandelsförhandlingarna som kom att ledas av Sverker Åström som Dinkelspiel själv ännu tar scenen. Inledningsvis som "sekreterare och portföljbärare" men med en växande betydelse.

Via den borgerliga regeringen och Carl Bildt blir det så småningom vad Dinkelspiel kallar en europeisk offensiv och förhandlingarna om ett fullt svenskt medlemskap där Dinkelspiel spelat en central roll tar sin egentliga början. Även om Dinkelspiel själv figurerar tidigare i boken, bland annat för att se till att ordna älgjaktinbjudningar från Hovet för att rädda Sveriges goodwill när Palme gör en personförväxling, är det först i denna del som beskrivningarna blir riktigt levande och vi får ta del av förfat-

tarens erfarenheter så att säga från första par-kett. Kommissionens manipulerande med de fyra kandidatländerna Sverige, Finland, Norge och Österrike är spännande och det är lätt att föreställa sig att motsvarande möten under den stora utvidgningen som avslutades 2004 var liknande. Med den stora skillnaden att de som var kandidatländer i det läget säkerligen hade betydligt sämre förhandlingskapacitet och vana än Sverige vad gäller möjligheterna att genomskåda och värja sig mot olika taktiker. Att följa ländernas nationella strategier är också medryckande och det svenska agerandet inom EU i allmänhet får en fantastisk genomlysning via detta exempel. Sverige går in i förhandlingarna och är relativt öppna med vilka som är de viktiga frågorna redan i öppningsanförandet. De svenska förhandlingarna håller inget hyllningstal till EU utan meddelar ganska sakligt vilka problem man föreställer sig i förhandlingarna. Efter mötet sägs att Sverige har lång väg kvar. Men i slutändan visar det sig att den motsatta strategin, att visa sig foglig i inledningskedet för att sedan rada upp svårigheterna varefter de dyker upp, inte nödvändigtvis var mer framgångsrikt och ledde till en snabbare uppgörelse.

Mot slutet av berättelsen blir författaren lite mer personlig. Det finns en klar argumentation för att EUs beslutsfattande som innehåller ett aktivt interagerande med lobbyorganisationer av olika slag, inte i alla lägen är att betrakta som dåligt. Att konsultera intresseorganisationer, fack- och arbetsgivarorganisationer och så vidare är dessutom, påpekar författaren, en svensk tradition där man är mer långtgående i sådana kon-

takter än de flesta andra länder. Visst finns det missbruk av kanaler på EU-nivå, men till större delen är det något positivt. Här syns också tydligt hur andra aktörer och arenor än de centrala politiska ledarna varit av vikt i de svenska medlemskapsförhandlingarna genom svenska kontakter med tankesmedjor i Bryssel som beskrivs väl. Även den detaljerade beskrivningen av förhandlingsstrategier där vissa nationella delegationer avsiktligt, eller beroende på dålig intern samordning, talar med kluven tunga och försvårar förhandlingsarbetet är fascinerande. Delegater tittar Dinkelspiel i ögonen och nickar diskret, men helt klart instämmande i argumentationen medan deras kollegor öppet bestrider vad som sagts i deras nästa inlägg. Vem kan man lita på? Och så skulle inte, får man intrycket, en svensk delegation agera. På många sätt är boken också en viktig och klarsynt beskrivning av en svensk politisk kultur, och av en svensk administrativ förvaltningskultur. Huruvida de svenska strategierna är särskilt framgångsrika i EU-sammanhang är svårt att avgöra. Men en sak tycks säker och det är att Sverige inte är som alla andra. Och då handlar det inte bara om att vara mer tveksam eller motvillig.

Åsa Casula Vifell

STAFFAN HEIMERSON M.FL

Skjut inte på journalisten! 19 korrespondenters berättelser om yttrandefrihetens gränser.

Stockholm: Atlas 2009. 219 s.

Först skildrar ni döden och skräcken, sedan mirakulösa räddningar, och därefter kommer turen till barnen. Men när medierna – och mediekonsumenterna – är mätta på det senaste eländet och de dramatiska bilderna har tonat bort, riktas intresset på nästa kris eller krig. Om två-tre veckor – vem kommer då att bry sig om hur det går för Haitis sjuka, skadade, handikappade och föräldralösa barn?

(Michael Winiarski, "Vanmakten är det värsta", *Dagens Nyheter*, 23/1 2010)

Så skrev *Dagens Nyheter*s korrespondent i en artikel innan han lämnade sitt uppdrag på Haiti efter jordbävningkatastrofen tidigare i år. Citatet ger både en målände beskrivning av medias nyhetsbevakning och det som är undermeningen i boken *Skjut inte på journalisten!* som ett antal journalister satt samman. Vid sidan om Staffan Heimerson också Lars Gunnar Erlandson, Ingmarie Froman och Urban Löfqvist. Alla de nitton kompetenta utrikeskorrespondenterna för svenska tidningar, radio och TV som levande och med värme beskriver sitt arbetes vedermödor återkommer till den frågan; hur ska man få hemmaredaktionerna att ta in även ett inslag från ett område eller konflikt som är lågintensivt? Eller där kriget är över, men där den vanliga

Recensioner

människans lidanden kan vara nog så intressant att skildra.

Det handlar ju om våra medmänniskor, trots det verkar det vara som Davids kamp mot Goliat, att få in ett sådant reportage. Hemmaredaktionerna driv är framåt, mot nästa land eller område, där något dåd eller händelse har inträffat. Mot detta står bland andra *Dagens Nyheter*s f.d. utrikeschef Sven Östes devis att den lilla människans historia ger en helt annan dimension och förståelse för vår omvärld än alla storslagna intervjuer med världens politiska ledare. Det handlar om att beskriva det vanliga i stället för det exceptionella. Mottot medförde länge att de stora nyhetsmedierna höll sig med betydligt fler utrikeskorrespondenter än vad som är fallet idag.

Denna vanmakt mot vad som förmedlas bubblar som en frustation mellan raderna i boken. Vincent Dahlbäck noterade att från hans rapportering från Sudan var det Lundin Oils närvaro i landet som väckte uppståndelse, inte den döende kvinnan som var ännu ett av många offer för milismännen. Även hans resa in i landet, i lastrummet på ett av planen, i utbyte mot en veckas förnödenheter till de lokalanställda på Röda Korset, skulle troligare blivit en större historia än upplevelserna på plats. Det är så verkligheten ser ut.

Att en bild kan beskriva mer än tusen ord är fotografen Paul Hansens bilder ett förträffligt bevis på. År efter år fascinerar vi av hans förmåga att förmedla trots omständigheterna vackra bilder från världens alla hörn. Önskan att ta en viss bild eller skildra ett skeende gör att fotografen liksom journalisten också kan

hamna i riskfyllda situationer. Reportrarna bör därför hålla i minnet av vilken anledning som reportageresan görs, skriver Hansen. Återigen förmedlas i boken inställningen att det är människornas berättelser som ska stå i förgrunden inte reporterns eller fotografens egen önskan att stå i händelsens centrum, utan deras uppdrag är att förmedla till oss vad som sker.

Detta att den lilla människan inte är så mycket värd finns det också länder som slår mynt av, vilket gör det otroligt svårt för journalister och därmed också för läsarna att få en inblick i dessa länder. En försvärande faktor inte minst när det gäller länder som seglar upp som världens störst växande ekonomier. Frågan är om det skulle göra någon skillnad för västvärldens människor som investerar i exempelvis Kina om de ännu tydligare förstod hur livet gestaltade sig där? Fredrik Önnevall och Hanna Sahlberg beskrivning av dagens Kina ger en mörk bild av den demokratiska utvecklingen i landet. Precis som i Ryssland är det tydligt att media där inte är det fria ordets utan maktens verktyg.

Hur stor risk är journalisten själv och dess redaktion beredd att ta för ett reportage är en annan fråga som ställs av författarna. Det är inte utan att man som läsare också ställer sig det när Anna Koblanck beskriver Zimbabwe eller för all del Lars Palmgren Latinamerika.

Det är farligt att arbeta i konfliktområden, det vet alla om, men oftast är det först när döden når någon som står en nära, som det blir påtagligt. Just därför blir det tydligt att andra korrespondenter i samma situation blir ens kollegor, mer än konkurrenter.

Skjut inte på journalister ger på ett förtjänstfullt sätt upphov till många tankar om *vad* vi läser och *hur* vi får reda på vad som sker i vår omvärld. Rapporteringen, det är alla överens om, har underlättas betydligt genom internet och mobiltelefonin; äntligen är journalisten fri och behöver inte förlita sig på tjänstvilliga receptionister eller telefonväxlar som oftast inte fungerar. Den nya tekniken ger dock upphov till andra spörsmål. När sociala medier som twitter och bloggar gör det enkelt för gemene man att skriva ner sin historia och skicka sina bilder, vad händer då med utrikeskorrespondentens arbete?

I de bästa av världar inser mediernas ägare att korrespondenterna har en roll att fylla som seriösa förmedlare av tankar och idéer till oss alla från en värld som blir alltmer global, men för den saken skulle inte alltid mer lättförståelig.

Johanna Ringarp

ANDREAS NYBLOM

Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige.

Stockholm: Atlantis, 2008. 343 sid., illustr., personreg.

Kändisskap/celebrity - har fått en egen nisch inom den humanistiska forskningen där man omgående lär sig att begreppet på intet sätt är en nutida uppfinning utan har funnits långt före massmediernas entré i samhället även om dessa skapat nya spelregler och villkor. Ett väl numera klassiskt verk är Peter Burkes *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV*. Av den boken lär man sig att behovet att skapa "artificiella" personligheter är betydligt äldre än konstruktionen "Lill-Babs" eller "Anna Anka".

Det skall emellertid genast framhållas att bildandet av kändisskap är en komplicerad process där det inte räcker med den egna ambitionen. Det måste också finnas något allmänt attraktivt hos en person eller kopplat till personen för att möjligheten till kändisskap skall öppnas och som sedan utvecklas till ett samspel mellan celebritet och publik. Detta attraktiva kan i sin tur bestå av nästan vad som helst; en brottslings eskapader - tänk Clark Olofsson eller Lasse-Maja - en författarinnans paranta yttre eller att en riksdagsman (James Dickson 1899-1980) framträder på sin arbetsplats med en snok i fickan.

Under det tidiga 1960-talet berättade adjunk-

ten i modersmålet spännande saker om Verner von Heidenstam. Inte om hans böcker, som väl inte ansågs så märkvärdiga, utan om hur författaren uppträdde i lokalsamhället där han gärna spelade rollen som "den store författaren". Hans ståtliga uppträdande i vargskinnpåls vid julottor hade bl.a. gjort oförglömliga intryck. Av detta anar man att Heidenstam åtminstone i hemortsmiljön gärna spelade rollen som celebritet; ett uppdrag han annars inte var så förtjust i enligt Andreas Nyblom som närmare undersökt hur "kändisen" Heidenstam kreerats.

När denne litteraturvetare sätter tänderna i Verner von Heidenstam blir det som titeln *Ryktbarhetens ansikte* antyder med ett nytt och originellt perspektiv jämfört med de gängse inom litteraturvetenskap. Nyblom konstaterar inledningsvis att Heidenstam inte var särskilt framgångsrik som författare om man ser till rena försäljningssiffror. Detta hindrar inte att man i litteraturhistoriska handböcker talar om att Heidenstams debutverk, diktsamlingen *Valfart och vandringsår*, "snabbt blev en succé". Samtidigt är det lätt att konstatera, vilket ju också den "rent" litteraturhistoriska bedömningen antyder, att Heidenstam – trots klen försäljning – ändå, av utsedda smakdomare, uppfattades som en mycket betydande författare och kulturpersonlighet både i sin egen tid och kanske ännu mer efter sin död.

Ett skäl till detta kan förstås vara att den relativt begränsande krets som en gång läste hans verk bestod av i samhället tongivande personer. Ett annat skäl, som Nyblom alltså granskar närmare, kan vara att det fanns något attrak-

tivt i Heidenstams personlighet som väckte uppmärksamhet också utanför litterära kretsar och "förhöjde" hans litterära prestationer.

Titeln *Ryktbarhetens ansikte* med betoning på det senare ordet är ett av Nybloms inspel när det gäller en analys av Heidenstams kändisskap. Just hans ansikte med en markerad näsa blev tidigt populärt bland karikatyrtecknare och bilder av författaren lanserades på bred front i boklådor, tidningar mm. Heidenstam blev alltså snabbt känd bland allmänheten och det personliga utseendet en viktig del i uppbyggnaden av ett kändisskap.

Långt innan sin död kunde också Heidenstam, bl.a. genom löpande massiv personmarknadsföring, ana att han skulle nå kanonstatus och bli företrädare för svensk 1890-talslitteratur och i idémässig konflikt särskilt med August Strindberg, också han "offer" för ett liknande, men sannolikt mer motvilligt, kändisskap. Att Heidenstam, från början idol bland bildad arbetarklass, byttes ut mot just Strindberg, påverkade inte celebritetsstatusen nämnvärt eftersom andra samhällsgrupper rätt snart slöt Heidenstam till sina bröst.

Kanoniseringen av författaren manifesterades underhand med en rad biografier, att Heidenstams brev gavs ut, att hans författarbostäder som Naddö och Övralid blev ingående omskrivna, att litteraturpris med koppling till hans person inrättades. All denna uppmärksamhet och celebritetskonstruktion ändrade emellertid inte att hans diktning fortsatt lästes av få, även om han blev ett "måste" i skolundervisningen. Detta medan böcker om hans person och "produktions-

miljöer” fick betydligt större uppmärksamhet och spridning.

En del av Nybloms bok tar också upp den omfattande striden om det kulturella arvet efter Heidenstam. Här är det spännande att notera att kvarlåtenskapen, som förstås till stora delar också var en konstruktion, skulle ändras efter tidens smak och moral men också beroende på hur de i saken inflytelserika ville forma Heidenstam som författare och kulturpersonlighet. En som råkade illa ut var den danska som Heidenstam delade livet med under sina senare levnadsår. Eftersom relationen inte var legitimerad passade den inte in i den första konstruktionen och eliminerades när Heidenstams eftermäle inledningsvis presenterades. Efter några år då Fredrik Böök tog över tömmarna ändras emellertid innehållet. Det blev nu mer ”liberalt” och den danska ”väninnan” – Kate Bang, själv framstående författare – fick en mer rättmätig och framträdande plats i Heidenstamkanonen.

Vad man möjligen saknar i Nybloms avhandling är celebritetskonstruktionens relation till annan yrkesverksamhet. Det är ju väl känt att man som konstnär, skådespelare, författare eller TV-personlighet – till detta kan man kanske lägga kockyrket som i nutiden blivit starkt medialiserat – måste göra reklam i rätt stor utsträckning om man ska bli framgångsrik i yrket medan tex konstruktörer av bilar eller tvättmaskiner ”slipper” eftersom det är varumärket som säljer. Det är inte bara i nutiden – Nyblom hävdar t.o.m. att just tiden kring sekelskiftet 1900 var en storhetstid för hjälte/kändisskapande – som en och annan yrkesman inom kulturområdet förekom i

reklamsammanhang, visade upp sina hem (Karin och Carl Larsson), beskrev hur julsinkan tillreddes eller gav inblickar i sin olyckliga barndom; allt för att stimulera sin yrkesverksamhet. Inte heller Strindberg var främmande för produktreklam även om denna var högst begränsad. Vad man alltså inte kan bedöma är i vilken grad personlanseringen av Heidenstam tillhörde det normala reklambeteendet för t.ex. ett förlag/en bokhandel/författaren själv för att stimulera relevant marknad.

När man tar del av Nybloms analys är det, även om nu ”mannen i vargskinnspäls” klädsamt förnekar saken, uppenbart att Heidenstam i god Gustav Vasa-anda snarast förstärkte branschens lansering av hans person med egna mediala konstruktioner och där det spektakulära bröllopet på Blå jungfrun i Kalmarsund 1896 med Olga Wiberg är ett illustrativt exempel.

Bristen på yrkesrelatering hindrar emellertid inte att Andreas Nyblom förtjänstfullt och med spännande ut- och inblickar analyserat kanoniseringen av en ”stor” svensk författare vars litterära produktion ändå rätt få spontant tagit del av.

Ulf Hamilton

EBBA WACHTMEISTER

En man före sin tid. Doktor Charles Emil Hagdahl.

Stockholm: Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande, 2009. 88 s., illustr.

Charles Emil Haglund (1809–1897) var en läkare med många talanger. En av doktor Haglunds väsentligaste insatser var att han författade en betydelsefull kokbok, *Kok-konsten som vetenskap och konst med särskildt afseende på helsolärens och ekonomins fordringar* som utkom 1897. Ebba Wachtmeister – en sentida släkting – har nu beskrivit hans levnadsöde i en liten volym som både innehåller svensk och engelsk text.

Varför var Haglunds kokbok så viktig för den svenska kokkonsten? Jo, för första gången presenterades här en genomtänkt näringslära. Dessutom var hans bok bra skriven: den författades på en ”smakrik” prosa och med en stor portion humor. Det gjorde att den inte endast lästes av kökspersonal utan även höglästes i de fina salongerna! Inte minst människor i burgerna hem hade alltså stort nöje av att läsa den. Haglund levde nämligen i en brytningstid då en ny borgarklass växte fram. Dessa anordnade stora middagar i sina hem, liksom de festade på restaurang. Därför kom hans kokbok i rättan tid. Den kom att fylla en mycket väsentlig funktion, inte minst under denna tid av social förändring.

Men hans livsgärning innehöll så mycket mer. Förutom att han var läkare och kokboks-

författare var han också fängvårdsspecialist, botanist, lantbruks- och mejerireformator. Han intresserade sig för såväl vällevnad som växtlära. Intresset för botanik fick han tidigt – under sin utbildning till läkare – och det följde honom sedan hela livet. Haglund arbetade en tid som ”fattigläkare” något som säkert stärkte hans medvetenhet om kostens betydelse. Han hade ett stort socialt engagemang. Ett exempel är att han reste runt i Europa för att inspektera situationen på olika fängelser.

Doktor Haglund var också talangfull på andra sätt. Han var musikalisk och talade ett flertal språk. Han var också konstsamlare. Den bekväma livsföringen finansierade han genom framgångsrika fastighetsaffärer.

Boken är alltså skriven av Ebba Wachtmeister – en sentida släkting till Charles Emil Haglund. Hennes mormor var nämligen Haglunds favoritdotter Amalias äldsta dotter. Boken har många styrkor. Ett är att den innehåller intressanta tidsbilder. Det är en initierat och intressant tidsdokument hon skrivit om en mångsidig man som på många sätt låg före sin tid.

Lars-Erik Hansen

Personhistoriska nyheter

Samfundets arrangemang

Personhistoriska samfundet har under det senaste halvåret haft två kvällsarrangemang i Lilla Hornsberg på Kungsholmen i Stockholm. Båda har varit välbesökta och givande och verksamheten är tänkt att fortsätta.

19 oktober 2009: *Släktnamn i Sverige – igår, idag och i framtiden?* Föredrag av Katharina Leibring, docent i nordiska språk och förste forskningsarkivarie vid Institutet för språk och folkminnen. Hon har bl.a. forskat om personnamn under 1700-talet, husdjursnamn och företagsnamn.

1 februari 2010: *Person och historia – ett samtal om biografisk forskning.* I panelen deltog Lotta Gröning, journalist och författare; Bo G. Hall, historiker i Uppsala och Lars Ericson Wolke, professor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan. Moderator var Torbjörn Nilsson, PHT:s redaktör och professor i historia. Det livfulla samtalet kom att handla om vilka krav som ställs på en bra biografi, hur det individuella och det mer samhällsinriktade ska förenas och hur författaren bör förhålla sig till den biograferade.

Litteratur som skickats till PHT

Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Presshistoriens pionjärer*, 2009. Volymen ingår i skriftserien Sylwan och rymmer förstudier till flerbandsverket *Den svenska*

pressens historia samt annat material kring verket. I detta nr 18 presenteras nio av den svenska presshistoriens pionjärer: Emil Key, Bernhard Lundstedt, Otto Sylwan, Gunnar Bjurman, Folke Dahl, Staffan Björck, Stig Boberg, Leif Kihlberg och Sture M. Waller. Förutom redaktörerna medverkar Jan-Eric Malmquist, Gunilla Lundström, Jarl Torbacke, Sverker Jonsson, Inger Lindstedt och Tobias Lindberg.

Lena Wernevik, *Kärlek och konstgödsel. En berättelse om ideal, passion och framtidsdrömmar*, Sörmlands museum 2009. Boken bygger på efterlämnat material i form av brev och fotoalbum från två unga kvinnor från Stockholm, systrarna Lisa och Karin Hall, som för hundra år sedan blev småbrukare utanför Strängnäs. Berättelserna ger en god inblick i villkoren för tidens kvinnor samt för småbrukarna i en fördemokratisk tid med omfattande förändringar av både jordbruk och samhälle i stort.

Lars Olefeldt, *Palle Mellblom – lite snack och mycket verkstad*, Storahult Media 2008. Den rikt illustrerade boken skildrar ett 98-årigt liv från slutet av 1800-talet till sent 1900-tal. En period arbetade Mellblom som förman på Thulinverken och hans almanackor därifrån är en viktig källa för flyghistoriker. Boken behandlar också släktens härkomst, militärtiden och den långa tiden som egen företagare.

Anton Rolandsson Martin, *Självbiografiska anteckningar*, 2009. Särtryck ur *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 2009. Redaktören Gunnar Broberg påpekar i sitt förord att Anton Rolandsson Martin (1729–1786) inte hör till de stora namnen i svensk vetenskapshistoria. Anteckningarna som publiceras sträcker sig fram till 1762 och har en personlig karaktär, närmast en "självbiografi" i modern mening. Hans bana innehåller flera särpräglade insatser som en resa till Spetsbergen och som en ganska ensam företrädare för experimentell medicin. Samt därutöver ett märkligt livsöde i allmänhet. "Vi möter en linnean utan framgång, en evig student som aldrig lyckas, som drabbas av ödet men som inte förlorar modet", skriver Broberg.

Oknytt, 3-4 2009. Tidskriften utges av Johan Nordlander-sällskapet. I numret finns flera bidrag av personhistoriskt intresse. Einar Niemi skriver om kvänerna, finner som bosatte sig i Norge, främst från 1700-talets början. Lennart Forsberg skriver om krigssjukhuset i Röbbäck 1808–1809.

Visor och vissångare i västra Medelpad, 2009. Arkiv i Norrland, nr 24. Skriftserie utgiven av Landsarkivet i Härnösand. Urval och kommentarer respektive nedteckningar har gjorts av Roland och Maria Tiger. En första utgåva kom 1990 men denna är reviderad och utökad. Boken omfattar Haverö, Borgsjö och Torps socknar.

Anders Blidberg, *Kongens hövitsman – En biografi över Mickel Pedersen Gyding*, Monitor Förlaget, 2009. Boken skildrar utifrån

svenska och danska arkiv ett dramatiskt levnadsöde under 1500-talet som gett upphov till många legender, också i romanform. I förordet skriver författaren att huvudpersonen snarare var en realpolitiskt begåvad och djärv äventyrare, skyldig till en rad brott, än en romantisk hjälte.

Utlysning av stipendier

Gottfrid Hintzes stiftelse för invandrarforskning utlyser härmed ett antal forskningsstipendier på högst 20.000 kr. En av stiftelsens huvuduppgifter är att främja genealogisk och annan vetenskaplig forskning, med särskild inriktning på arkiv, bibliotek och dokumentation rörande invandrare till Sverige. Ansökan bör omfatta högst två A4-sidor och innehålla precisering av forskningsuppgiften, arbetsplan och tidsplan samt vederbörliga personuppgifter i ett kortfattat CV.

Ansökan sänds i 3 exemplar senast den 1 september 2010 till Stiftelsens ordförande Rolf Hagstedt, Lomvägen 575, 192 56 Solentuna.

Medarbetare i detta nummer

- Martin Almbjör* Född 1982. Magisterexamen 2007 från Stockholms universitet. Publicerade "En klättrande adelsman" i PHT 2008:1. Det senaste året har ägnats åt att på fritiden utforska den oerhörda källskatt som det svenska supplikväsendet lämnat efter sig.
- Ragnar Björk* Född 1948. Docent i historia, universitetslektor vid Södertörns högskola. Specialiserad på "forskning om forskning". Har utgett skrifter inom historiografi, modern politisk historia, Nobelpriset och "Den svenska modellen".
- Anders Björnsson* Född 1951. Publicist, tidigare verksam inom *Sveriges Radio*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Forskning*. Utgav 2007 en historik över svensk akademikerrörelse, *I kunskapens intresse. SÄCO:s första sex decennier* och 2009 *Skuggor av ett förflutet. Bondeförbundet och trettioalet*.
- Peter Danielsson* Född 1966. Fil. lic. i historia, antikvarie sedan år 2000 vid Kalmar läns museum. Arbetade tidigare vid Växjö universitet. Utgav 2006 tillsammans med Magdalena Jonsson *Till fots, till häst, till sjöss: jordbrukande militärer i Kalmar län*. Populärvetenskaplig föreläsare och skribent om allt från marskalk Mannerheim till snapphanar och skogsbruk.
- Fredrik Eriksson* Född 1971. Fil. dr. i historia 2004 med avhandlingen *Det reglerade undantaget. Högers jordbrukspolitik 1904–2004*. Verksam som forskare och lärare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, studerar bland annat agrara rörelser i Östersjöområdet.
- Katarina Friberg* Född 1974. Fil. dr. i historia, Växjö universitet på avhandlingen *Workings of Co-operation: a comparative study of consumer co-operative organisation in Britain and Sweden 1860 to 1970*. Forskare på Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Utgav senast "Konsument och producent – samarbete med förhinder", *Tvärsnitt* 4:2009.
- Gunnel Furuland* Född 1964. Bibliotekarie och fil.dr. i litteraturvetenskap 2007 på avhandlingen *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*. Sekreterare i Personhistoriska samfundet.

- Lars Gabrn* Född 1953. Fil. dr i historia vid Göteborgs universitet 1988 med avhandlingen *Sveariket i källor och historieskrivning*. Antikvarie vid Mölndals museum. Har publicerat en lång rad artiklar om forntid, medeltid samt lokal- och personhistoria.
- Bo G Hall* Född 1938. Jur. kand. och fil. dr. i historia. Disputerade våren 2010 på en avhandling om bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911). Tjänstgjort vid Handels- och Utrikesdepartementen. Kommereråd vid Kommerskollegium 1980–2003. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien. Lokalhistoriker i Hägersten och Ådalen.
- Ulf Hamilton* Född 1944. Fil. dr. i historia vid Stockholms universitet 1997 på avhandlingen *Teknik på bönders villkor. De tekniska och politiska aktörernas inflytande på den statreglerade tekniska förändringen i Sverige 1806–1972*. Intendent vid Nordiska museet. Har publicerat flera artiklar om idrotts- och personhistoria.
- Lars-Erik Hansen* Född 1962, fil.dr i historia vid Stockholms univervistet 2001. Han har medverkat i en rad böcker bl.a. i Riksarkivets årsböcker 1997 och 1998 samt i antologin *Industri-land: Tokv forskare om när Sverige blev modernt*, 2007. Utkom ut med en biografi över folkhemsvisionären Rickard Lindström 2007. Till vardags arkivchef inom TAM-Arkiv.
- Olof Hägerstrand* Född 1942. Disputerade 1995 i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet på avhandlingen *"Juntan" som realitet och hörsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. Under många år redaktör och medarbetare i kultur-tidskrifter. Redaktör för *PHT* 1998–2005.
- Åke Lilliestam* Född 1925. Fil. dr. i idé- och lärdomshistoria, 1:e bibliotekarie vid KB, biblioteks-råd vid Göteborgs universitet 1983 och överbibliotekarie vid Karolinska institutet 1986–1990. Redaktör för *PHT* 1973–1980.
- Bert Mårald* Född 1938. F.d. universitetslektor i historia. Disputerade 1974 vid Göteborgs Uni-versitet på en avhandling om den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst. På senare tid sysselsatt med utbildningshistorisk forskning, bl.a. om läroverken som kulturmiljö.
- Therese Nordlund Edvinsson* Född 1976. Fil.dr. i ekonomisk historia på avhandlingen *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950* (2005), forskare vid ekonomisk-historiska insti-tutionen, Stockholms universitet. År 2010 utkommer *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres Jaktklubb 1890–1960*.

Johanna Ringarp

Född 1974. Fil mag., doktorand i historia på Södertörns högskola och knuten till den nationella forskarskolan i historia vid Lunds universitet. Hon är också verksam som journalist. I sin kommande avhandling behandlar hon kommunaliseringen av lärarkåren.

Herman Schück

Född 1925. Professor emeritus vid Stockholms universitet. Skrifter främst i svensk och nordisk historia under medeltiden och 1500-talet, senast *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480* (2005), samt biografien *Hans Forssell. Historiker, publicist, statsråd* (2001). Bidrog med fyra kapitel i *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar* (2009).

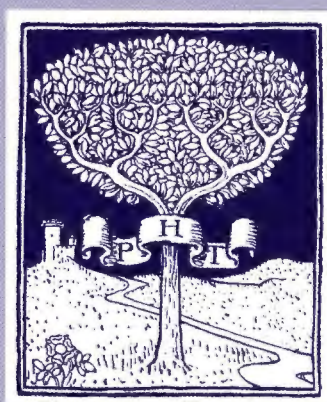
Åsa Casula Vifell

Född 1976. Fil. dr. i statsvetenskap vid Stockholms universitet 2006 på avhandlingen *Enklaver i staten. Demokrati och internationalisering i den svenska statsförvaltningen*. Forskar även vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, främst om internationalisering av svensk statsförvaltning inom miljö- och sysselsättningspolitik samt deltagardemokratiska teorier i internationellt beslutsfattande.

Personhistorisk tidskrift 2010:1

Artiklar

<i>Katarina Friberg</i>	Anders Örne – teoretiker och jordnära kooperatör i det internationella rampljuset	7
<i>Ragnar Björk</i>	En historikerbok	16
<i>Herman Schüek</i>	Sigrid och Henrik Schüek – ett akademikeräkenskap under sent 1800-tal	26
<i>Therese Nordlund Edvinsson</i>	Ann-Ida – från grosshandlardotter Mark till redarhustru Broström	44
<i>Martin Almbjör</i>	Mauritz Stålhandskes behov av att klaga	59
	Recensioner	75
	Personhistoriska nyheter	110
	Medarbetare i detta nummer	112

ISSN 0031-5699